

SYLVESTER ÉS DONATUS.

A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány, mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában az imént látott napvilágot, *Sylvester János*nak, az első magyar grammatika szerzőjének egy régebbi nyelvtudományi művecskéjét tartalmazza. Ez a körülmény, vagyis az, hogy *Sylvesternek* immár két nyelvtudományi művét bírjuk, érett kérdéssé teszi azt, hogy vajjon mit is köszönhet *Sylvester* kora legnépszerűbb grammatikusának, a már fogalommá vált *Donatus*nak. Mit vett át tőle, mennyit vett át tőle és hogyan?

Melich János, aki a fentemlített munkát sajtó alá rendezte, ezen igaz hálát érdemlő fáradozását megtette azzal, hogy kiadványáról alapos tanulmányt írt az Irodalomtörténet tavalyi évfolyamában (289—297. l.). Ezen értekezése *Sylvester* e munkáinak irodalomtörténeti háttérét rajzolta meg, de megjelölte azon irányt is, melyben a *Sylvester* forrásait buvárló kutatásnak járnia kell. E tekintetben két fontos kijelentést tesz *Melich* említett értekezésében: az egyik az, hogy a *HK* (*Rvdimenta grammatices Donati autore Christoforo Hegendorphino*) «nem más, mint *Donatus* *Ars minor*-ának *Hegendorff* által készített kivonata» (id. h. 292. l.) s a másik az, hogy «egy átdolgozott XVI. századi *Donatus* alapján készítette *Erdősi Sylvester* a maga 1539-ben megjelent «*Grammatica hvngarolatina*» c. művét, (293. l.) vagy amint ő maga összefoglalja e kettős eredményét: «*Sylvester Donatus*nak mind az «*Ars minor*»-át, mind pedig az «*Ars maior*»-át, tehát az egész *Donatust* a magyar iskola részére tan-könyvvül lefordította, illetőleg megírta».

S bár *Melich* itt is, kiadványa előszavának a végén is igéri, hogy e kérdésnek, főképp nyelvészeti megbeszélése az ő avatott tollából várható, tán nem végzünk felesleges munkát, ha a tőle megjelölt irányt követve, tovább megyünk egy lépéssel és *Sylvesternek* *Donatus*hoz való viszonyát tüzetes egybevetésükkel próbáljuk meghatározni,

Annál is inkább revízió alá kell vennünk e kérdést, mert a probléma már fölmerült a *Sylvesterre* vonatkozó művekben.

A *Sylvester nyelvtanára* vonatkozó irodalomból (l. *Pintér*, A magy. ir. tört. II : 170.) kérdésünkkel érdemlegesen csupán *Szegedy Rezső* foglalkozott (E. Ph. K. 23 : 40—53. és 129—141.), akinek az a nézete, hogy «Sylvester latin grammatikájával semmi újat nem nyújtott: az egész csak reprodukciója azoknak a szabályoknak, melyek a XVI. századig általánosan el voltak terjedve...» (45. l.). Vagy alább, 51. l.: «Sylvester latin grammatikája: nagyrészt csak Donatus kivonata...» Szegedy szerint eredetiség S.-nél csak a «magyar grammatikában» észlelhető, ő tehát mintegy két külön művet lát S. e munkájában, egy magyar és egy latin grammatikát. Ez az egyik szempont, melyet mi kérdésünkben kiindulópontúl el nem fogadhatunk. A másik ez: «... Ha Sylvester latin grammatikájának viszonyát forrásaihoz pontosan meg akarjuk határozni, nem is kell annyira az egyezéseket Donatussal keresni, hanem rövidebb uton érhetünk célt, ha az eltéréseket feltüntetjük s azokat magyarázzuk». Szegedynek alapos fejtegetéseivel nem érthetünk mindenben egyet, de a meddő polémia helyett, eltérő álláspontunkat, legyen szabad cáfolgatások elkerülésével, tények és következtetések előterjesztésével megbizonyítanunk.

★

A hírneves *Keil-féle Grammatici Latini* IV. kötetében két eredeti *Donatus-féle* szöveget tartalmaz, az egyik: *De partibus orationis ars minor* (355—366. l.) (*PO*), a másik az *Ars Grammatica* (*AG*) (367—402. l.). Ha mindenekelőtt e két szöveget egymással egybevetjük, lényeges különbséget találunk tárgyukat, tartalmukat, valamint előadásuk módját illetőleg egyaránt. Az első, mint címe is mutatja, a nyelvtani anyagot a beszédrészek szerint csoportosítva adja nyolc pontban, melyek a következők: De nomine, De pronomine, De verbo, De adverbio, De participio, De conivnctione, De præpositione, De interiectione. Előadásának módja pedig katekizáló, efféle kérdéseket tesz fel: *Nomen quid est?* S erre feleli: Pars orationis cum casu... stb. Ezzel ellentétben az *Ars Grammatica* egy viszonylagos értelemben vett teljes nyelvtan. Szól a hangokról, a betűkről, a szótagokról, a verslábakról (*De pedibus*), a hangsúlyról, «*De posituris*» (a megkülönböztetésnek scholasticus definíciója és kifejtése); azután következnek a beszédnek részei ugyanolyan sorrendben mint *PO*-ban. Ezután még egy terjedelmes rész következik, afféle stilisztikai: a barbarizmusról, a szolecizmusról, a stilus egyéb hibáiról stb. Bennünket ez a rész most nem érdekel, mert Sylvester nyelvtanából az a rész, mely ezen anyagot dolgozta fel, elveszett. Hogy Sylvester azt megírta, az, mint alább látni fogjuk, feltétlenül bizonyos.

Az *AG.* sokkal bővebb, részletesebb és tudós hangú mű, nem katekizáló, mint a *PO.*, emez ellenben nagyobb súlyt helyez az elméleti fejtegetésnél a teljes paradigmák közlésére. Fontos azonban az, hogy az egyes fődefiníciók, melyek minket itten közelről érdekelnek, legtöbbször szószerint megegyeznek, legfeljebb *AG.* néha hosszabb, de amit *PO.* nyújt, az *AG.*-ben kevés kivétellel benne van.

Ezek megállapítása után még egy fontos módszerbeli megjegyzést. Sylvester a *CG.*-ben (*Corp. Gramm.* 12. 1.) a nomen így definiálja: *Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterue significans.* Ez a definitió az *AG.*-ben (l. Keil IV. 373. 2-3.) szóról-szóra így van, csak épen hogy a szabály folytatólagosan példákkal van illusztrálva, *PO.*-ban pedig (Keil IV. 355. 5-6.) szóról-szóra így. Hogy ez valóban Donatusból van véve, azt az egyezésem kívül az alábbiak is megerősítik. De ne higgyük, hogy ez a definitió Donatusnak alkotása. Ő is átvette, átvette pedig Aristarchos tanítványának Dionysios Thraxnak *γραμματική* c. hírneves munkájából (l. Bekker, *Anecdota* II. p. 629—643), melynek 14. §-a ezt a definióiót adja: «*Ὄνομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον . . .*» és példákkal illusztrálja. Tehát az egyezés még nem teljes bizonyíték, hiszen Dionysios Thraxnak ezt a definióióját nemcsak Donatus vette át, hanem csaknem minden latin grammatikus, ezek ép úgy közkinccsek lettek, mint később épen Donatus definióiói.

De az alább kimutatandó egyezéseken kívül egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy Sylvester alaposan fölhasználta ugyan egy Donatus-féle nyelvtant, de nem szolgál másoló, hanem tudatos átvevő, aki forrását sokszor megnevezi, vele vitatkozik, a dolgok bővebb kifejtése helyett forrásának megfelelő helyeire utal. Végül az is fontos mellékkörülmény, hogy nemcsak Donatusra hivatkozik, hanem más grammatikusokra is.

A névmások tárgyalásánál helyeslőleg emeli ki, hogy Donatus a *hic, haec, hoc*-névmást joggal nevezi *pronomina articularia*-nak (*Corp. Gramm.* 37. 1.); ugyancsak a névmások további tárgyalásánál pedagógiai utasítást ad s forrásul Donatust nevezi meg (*C. G.* 47. 1.); a conjugatio tárgyalásánál pedagógiai okból kénytelen Donatustól eltérni (*C. G.* 54. 1.); az adverbiumok jelentéseinek különféle fajait vegye át a tanuló Donatusból (*C. G.* 72. 1.); hasonló utasítások és utalások Donatusra: 73., 74., 77. lapokon. Utal ezeken kívül a következő grammatikusokra és egyéb forrásokra: *Diomedes* (i. h. 7., 37. 1.), *Priscianus* (14., 26. 1.) *Seruius, Sulpitius, Celsius, Liuius* (23. 1.), *Erasmus* (25. 1.), bőven vitatkozik *Dévai*-val (28. l.-tól), továbbá *Quintilianus* stb. Az, aki főforrásával szemben oly öntudatos, aki ily széleskörű grammatikai ismerettel rendelkezik, az — nem

a Rudimenta-ra, hanem grammatikájára gondolva — bajosan tekinthető egyszerű átdolgozónak.

És valóban, ha Sylvester grammatikáját tüzetesen egybevetjük Donatus fenmaradt szövegeivel, illetve a fentebb mondottak miatt az AG.-vel, arra a meggyőződésre jutunk, hogy Sylvester anyaga két részből áll. Az egyik, az illető kor szempontjából a fontosabbik, csaknem szóról-szóra való átvétel Donatusból. Ez az anyag a *definíciók* anyaga. Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy valamint e definíciók e latin grammatikusoknak nem eredeti alkotásaik, hanem jórészt görögből való fordítások, azonképen e kor *természetesnek* találhatta a definíciók átvételét, illetve csak a hagyományos definíciókat tarthatta helyeseknek. Olyféle elemei voltak ezek e kor grammatikai irodalmának, mint pl. az eposz bizonyos hagyományos formái (invokáció stb), melyeket nemhogy átvételeknek bélyegeztek volna meg, ellenkezőleg, nélkülök az eposz nem volt teljes, nem volt jó. A parallel, illetve egyező vagy eltérő helyeket mutatja a következő összeállítás.

Littera : SG. 6. 1. : AG. 366. 9. ; *Divisio litterarum* : SG. 7. 1. : AG. 367. 9–10. ; *Vocales* : SG. 7. : AG. 367. 10–11, [a szabály szórendje eltér] ; *Consonantes* SG. 8. : AG. 367. 9–10. [feltűnő, hogy a mássalhangzók felsorolása AG.-ben hiányzik e helyen] ; *Consonantes mular* SG. 8. : AG. 368. 5–6. ; *Semivocales* SG. 8. 1. : S. «quod dimidium vocalium potestatis habeant», ezzel szemben AG. 367. 21–22. : *semivocales sunt, quae per se quidem proferentur, sed per syllabam non faciunt*. Az ezt befejező «Sunt autem septem» megegyezik a két írónál ; *Syllaba* SG. 8. : AG. 368. 18–19. ; [Nevezetes, hogy a syllaba szó etimológiája nem AG.-ből, hanem Donatusnak egy comentatorától van átvéve l. Servius-Keil 423. 11–12.] ; *Partes orationis*, SG. 9. : AG. 372. 25–26., l. még PO. 355. 2–3. ; *Nomen* (l. fent). SG. 12. 1. : AG. 373. 2–3. és PO. 355. 5. ; l. továbbá : AG. 373. 4., 7–8., PO. 355. 8–9. ; *Gradus Comparationis* SG. 12. : AG. 374. 15. ; *Genus* : SG. 13. : AG. 375. 18–14., 21–22. ; *Figura* SG. 26. : AG. 377. 3. ; *Casus* SG. 26. : AG. 377. 15. ; *Pronomen* SG. 38. : AG. 379. 22–25. ; l. még SG. 46. : AG. 379. 26. és AG. 380. 10. ; SG. 47. : AG. 380. 12., 18., 29. ; *Verbum* : SG. 53. : AG. 381. 14–15., 17. ; *Genera verborum* SG. 57–58., AG. 383. 1–végig. [Ez a legnagyobb átvétel] ; l. még a verbumra vonatkozólag : SG. 58. : AG. 384. 1–2., 3–4., 10., 17. : *Adverbium* . SG. 72. : AG. 385. 11–12., 386. 7., 25. ; *Participium* : SG. 72–73. : AG. 387. 18–21., 22. [itt a szabályt követő példák is egyeznek], 24–25., 26., 27. ; 388. 8–10. : *Coniunctio* : SG. 76. : AG. 388. 28–29., 30. ; 389. 1., 10. ; *Praepositio* SG. 77. : AG. 389. 19–20., 390. 1. ; *Interiectio* : SG. 78. : AG. 391. 25. [Itt a felfogás különbözik !]

Ezen egybevetésből tehát nyilvánvaló, hogy az átvételek a hagyományos definíció-anyagra vonatkoznak. Ez a grammatikai ház mintegy elengedhetetlen feltétele volt minden grammatikának, de láttuk, hogy ezen átvételek dolgában sem mindenütt szolgálai másoló a mi Sylvesterünk.

Ha már most a Sylvester grammatikája anyagának másik részét figyeljük meg, akkor arra a megállapodásra jutunk szükségképen, hogy Sylvester ezen említett kölcsönzéseken kívül *mást, más forrásból nem merített*. A többi anyag ugyanis szinte teljes bizonyossággal magán viseli az *eredetiség* bélyegét.

Talán még a *Littera* cikket megelőző definíciókat (a nyelvtanról és részeiről) a hagyományos anyagból vette át (6. l.). De már pl. önálló talán a 8—9. l. lévő *Literarum comprehensio* c. hangtani egybeállítás; nem Donatusból való a helyesírásról közbeszúrt cikke (10—13), melyben műve elveszett második részére utal. A *Gradus Comparationis* kifejtése (12—13. i.); a főnevek neméről írt terjedelmes fejtegetése, melyben a hónapok magyar neveiről értekezik és szubjektív kitérései vannak. Ez egy sokat olvasott tudósnak eredeti összeállítása, oly munka, melyet manapság is eredetinek szoktunk tekinteni. (14—29.) Nem lehet szolgálai átvétel a számnevek reguláiról szóló fejtegetése (24—26), eredeti az articulusról való fejtegetése Melanchton, Dévai és mások alapján, illetve velük szemben (26—30.); át meg átszövi szubjektív pedagógiai figyelmeztetésekkel fejtegetéseit több helyen, így a *declinatio* tárgyalásánál (30—38. l.); a névmásoknak rendkívül beható tárgyalását (38—53.) sem vehette át sehonnan, hanem *ő írta azt meg* az akkori grammatikai irodalom s a magyar nyelv pompás ismerete alapján; az igeragozás magyar paradigmáit sem vehette sehonnan, érett nézeteit a népnyelvről, a nyelvújításról, új grammatikai műszavait, az elsőket a mi tudományos irodalmunkban stb. stb.

Mindezekből tehát nyilvánvaló, hogy Sylvester nyelvtanának megírásánál, alapul véve kora hagyományos formuláit, definícióit és egész nyelvtani irodalmát, nem volt szolgálai másoló, hanem tudós, eredeti elme volt, kinek munkája, mint ő maga is, díszre marad tudományos irodalmunknak s méltó arra, hogy a magyar kultúra első hősei közt emlegessük.

RUBINYI MÓZES.

UNITÁRIUS ISKOLADRÁMÁK A XVI. SZÁZADBAN.

1. Párbeszédes jegyzőkönyvek.

Az alábbi tanulmány azt akarja bizonyítani, hogy a magyar XVI. századnak unitárius iskoladrámái nem a középkori miszteriumokból, sem pedig a német vagy olasz iskoladrámákból fejlődtek — mint eddig hittük, hanem a protestáns hitviták jegyzőkönyveinek párbeszédes formájából. E jegyzőkönyvek közül kettőt akarok ismertetni. Egyik a nagyváradi, másik a pécsi disputációról való.

Az 1569-iki nagyváradi hitvita jegyzőkönyvét az unitáriusok még ez év decemberében nyomtatni kezdik s 1570 elején már készen is vannak vele.¹ Meliusók nem bocsátottak ki külön jegyzőkönyvet, hanem megelégedtek «az orthodox értelmet valló és védő magyarországi lelkészek katolikus határozatának» — vagyis vitatételeiknek írásban való terjesztésével. Dávid Ferenc jegyzőkönyvükről így írt: «A disputáció kinyomtatván, mely felől nem mondhatjátok, hogy hamisan megnyomtattuk volna».² Föltűnő, hogy a gyulafehérvári zsinat jegyzőkönyvét latinul írták, ezt magyarul. Okát Dávid így adja: «Azért, mert a vele egy értelmű levők az ellenféltől gyakran bántalmaztatnak, vitára kényszerítettnek s mivel könyveiket valamennyien olvasni nem tudják, kéri, hogy magyar nyelven legyen a vitatkozás, a kétség alatt álló kérdések terjesztessenek nyilvánosság elé s úgy jöjjön létre közmegegyezés.»

A *nagyváradi disputáció* címen ismerős könyvet tehát az 1569-iki nagyváradi vita hű leírásának kell tartanunk.

A párbeszédes forma mindvégig meg van tartva benne s csak olykor szakad meg, ha a fejedelem vagy a moderator kivánt közbeszólni. Elevenség, drámai élnkség is csupán ott található, ahol a vita

¹ «És hogy minden félnek az ő cselekedeti igazsága és hamissága nyilván legyen, ime, amint ő magában a vetélkedés avagy disputáció lött és vagon, renddel igazán kinyomtattuk» — olvassuk a *nagyváradi disputáció* előbeszédében.

² *Dávid F.*: Az egy atya Istennek... CCcij² lap.

menete alkalmat nyújtott hozzá. Így pl. a második napi vetélkedésben, «mikor Dávid Ferenc mondana és feleletit még el nem végezte volna, Tordai Ádámnak, a vásárhelyi mesternek, felforra csuprocskája és megmutatván kurta elmécskéjét, belévága és fecsegésével és csacsogásával megháborítá a disputációt és közbeszakasztá».¹ Vagy az ötödik napon, amidőn Ceglédi György eképen tagadta meg Meliust: «Ha Péter uramnak és Ferenc uramnak mi dolga leszen egymással, szabadon disputálhatnak. Ha pedig Péter uram disputál, erről ugyan mi protestálunk, ha miben megfogyatkozik, hogy mi a mi vallásunkat melléje nem kötelezzük».² Máskülönb en egyhangú vitatkozás az egész. Hosszú orációt egyik sem mond, szavukat lehetőleg rövidre fogják, azonban szüntelen aprólékoskodnak s olykor a szofisták szócsevarásának módján fecsegnek. Heltai a második napon meg is kérdezi: «Mit veszekedünk hiába és mit versengünk?»³ Szava mit sem használ. Figyelmeztetését harmadnap megismétli. Hasztalan; sőt Hellopeus Bálint rászól: «Szerető apám, kérlek, ülj le! Légy veszteg jó apám!»⁴ A jegyzőkönyv párbeszédes formája tehát egyáltalán nem drámai tendenciával készült, a tartalom kívánta azt.

Hogy a jegyzőkönyvnek párbeszédes formája az unitáriusoknál tényleg divatban volt, azt egyebek mellett szépen bizonyítja *A pécsi disputáció* is. Jankovich Miklós «A socinianusok eredetéről» értekezésén (Tud. Gyűjt. 1829. VI. 31—79. l.), e jegyzőkönyvről ezt írta: «Ily becses és ritka kézirat... ékes, tiszta magyarságával gyönyörködtet». Ő a Nemzeti Múzeumnak csonka kéziratát használta. Kanyaró Ferenc a Keresztény Magvető 1889-iki évf.-ban átirásban és lehetőleg teljesen közölte e műnek történeti és hittani vonatkozású részeit a kolozsvári unitárius kollégium kéziratából, melyet 1608—9-ben pécsi Szabó János másolt le. Szemelvényes és bő ismertetését azzal kezdte: «Nem mulaszthatjuk el föl hívni ezúttal a figyelmet arra, hogy a Válaszuti György — mert ő a szerző — szépen folyó, jellemzetes prózája gyöngye a XVI. száz év magyar irodalmának s nem hamar találhatnánk abból az időből szerzőt, kinek művét hűségben és érdekességben, korrajzi vagy egyháztörténeti tekintetben *A pécsi disputáció* elébe tehetnők» (i. h. 281. l.). Elismerését 1891-ben «Unitáriusok Magyarországon» c. könyve 143-ik lapján szószerint megismételte. Ezúttal is teljesen hatástalanul.

A pécsi vitatkozás 1588 tavaszán történt «a tudományban való

¹ *A nagyvárad disp.* 2. kiad. 66. l.

² *A nagyvárad disp.* 2. kiad. 142. l.

³ *A nagyvárad disp.* 2. kiad. 66. l.

⁴ *A nagyvárad disp.* 2. kiad. 83. l.

vélekedésnek megigazításáért». Leírását Válaszuti a következő «ad lectorem»-mel kezdi: «Valamely helyre és valami röndbeli embörnek kezéhez jut és érend ez én írásom (szerelmes és tisztelendő uraim), ne úgy fogja (intöm az istenhöz való szerelméért és lelkének üdvösségeért), mint ha patvarral és álnoksággal iratott volna, avagy csak magunk itiletiből találatott és gondoltatott dolog volna, hanem mint igaznak igazát. Mert miképen hogy házunknál, megtanultuk Isten parancsolatjából, hogy bün legyön a hazugság, azonképen házunk kívül is hazugságot terjesztteni és irni bünnek hiszem és vallom. Távol legyen azért én tőlem, hogy tehetségem és akaratom szerint [Skarica] Máté urammal való beszélgetéséhez ötöd napig, mely közöttünk lött, csak egy bötüt is tegyek tisztösségem kereséseért, avagy elvegyek gyalázatjának terjesztéseért. Mert Istenömet szólítom bizonyosságul, hogy miképen magam szólásimnak rönvét, ha mind egy punctig eszömbe jutna is, úgy írnam meg, amint volt; — azonképen az ő kegyelme feleletit és kérdésit, ha mind egy igéig eszömbe jutna is, úgy írnam meg és kiadnam; ¹ sem többel, sem kevesebbel, amint volt. Nem mondhatom azért ezt, hogy vagy az ő kegyelme beszédében, vagy az én magaméban el ne hagyjak és el ne felejtsek az én írásomnak rendiből, mert az lehetetlen dolog, hogy én mind egy szóig megirhassam. Hanem azt mondom, hogy tehetségöm szörént sem többet, sem kevesebbet nem akarok irnom. Adom azért ezöket ki, nem valamely félnek vagy gyalázatjára vagy fölmagasztalására, hanem hogy az köröstyénök igazat kettő között tehessenek és ami jobb, róla gondolkodván, lelköknek üdvösségére követhessék és megtarthassák. Aminemő lelki ismeretből azért én ezöket irtam és kiadtam, kegyelmed is oly indullattal olvassa. Kit ha cselekösztök, igaz bírök lévén, kárát tudom nem valljátok».²

Válaszuti tehát épen úgy csak az igazat, csupán a megtörtént vitatkozást írta le, miként A nagyváradi disputáció írója. Épen ezert jegyzőkönyvét hiteles történeti okmányul kell elfogadnunk. Ezt újólag hangsúlyozom, mert könyvének 33—70. lapjain, amelyben «Pétsen lött beszélgetésünknek, végezésünknek módját» (i. h. 22. l.) írta meg, ugyanazt a dialogikus formát találjuk, mint A nagyváradi disputációban. Ezt a dialogikus leírást Kanyaró id. könyvében (153—163. és 168—186. l.) szösz szerint s a párbeszédés formát hüen feltüntető alakban közölte.

¹ Ez az előszó egyszersmind azt is elárulja, hogy *A pécsi disputáció* nyomtatásban is megjelent, még pedig 1588 decemberében. Utolsó sorában e dátum állott: 1588 nov. 28. (i. m. 70. l.).

² *A pécsi disputáció* (Kolozsvári kézirat) 21. l.

2. Hitvitázó komédiák.

A fejlődés következő fokát *A debreceni disputáció* és *A nagyváradai komédia* jelzik. Párbeszédés jegyzőkönyvek mintájára készült iskoladrámák voltak ezek. Írójuk a valóságot akarta általuk kifigurázni. Elnevezésük még középkori s oly cselekményt jelölt, mely szomorú kezdet után vígan végződött. Abból, hogy kinek javára történt a bonyodalom, megtudhatjuk, kinek az érdekében készült a komédia. A hitviták jegyzőkönyvei még nem szépirodalmi alkotások, e komédiák már azok.

Miképen fejlődtek e párbeszédés jegyzőkönyvekből az első komédiák? Ime: A XVI. század gyorsan változó eseményei új meg új izgalommal hatottak a közönségre. Hitvita hitvitát, confessio confessiót ért s alig vehettek egyikről tudomást, már ott volt a másik. Arra nem vala, mert nem lehetett eset, hogy valamelyik zsinati szenzációt évekig pertraktáljanak; annál kevésbbé, hogy az arról készített komédia évek múlva is érdekes legyen. Hiszen könnyen megtörténhetett volna, hogy amit akkor elfogadtak, most kicsúfolták s megfordítva. A jegyzőkönyvet nyomon követte a komédia. Mindkettőt újabb hitvita, mely azokat elfeledtette. Épen a muló érdekesség főjellemvonása alkalmi irodalmunk e termékeinek. És még valami: az írói érzékkel alkotottság. Darabos nyelvezetük, nyers stílusuk s merev formátlanságuk gyakorta megtévesztenek ítéletünkben. Az olvasás nehézségei egyszersmind az élvezésnek, a megítélésnek is akadályai. S e kettős ok épen elég lesújtó ítéletünk megokolására. Pedig tüzetes vizsgálódás e műveknek írói érzékkel alkotottságáról győz meg. Mi volt a hitviták célja? Melius a nagyváradai hitvitán eként határozta meg: «Az ellenkező rész disputációjának cikkelyei, melyek úgy mint hamisak lönni meg győzetetnek, kioltassanak» (i. m. 9. l.). Tehát hitcikkek bizonyítása vagy cáfolása. És mi volt a komédiáké? Emberek, típusok kigúnyolása. Melius *A debreceni disputáció* elején még így dicsekszik: «Bizonyára, ha állapotomat megtekintem, akármely királynál is boldogabb vagyok, mert neki az országra gondja vagyon, hadra gondja vagyon. Ennekem semmi afféle gondom nincsen; szólok, beszélek valamit a vak parasztságnak és hétedszaka osztán nyugszom. Feleségem szép gyenge vagyon, gyermekeim is szépek vannak. Élek, mint úr». Hanem az «erdélyi bestiák» megérkeztének hírére «megaludék benne a vér». S midőn felőlük pontosabban értesül, ijedtében felsóhajt: «Bizony igen félek rajta, hogy szintén úgy járunk ezuttal mi, mint régen a pápisták». Hova lett előbbi dicsekvése? És hova György cardinalis gögje? Hova a laureatus vicarius nagy tudománya? Az elbizakodottság, önhietség és hivalkodó tudomány típusainak csódjét példázza e komédia?

Kétségtelenül esik benne szó a hitéikről is, sőt bibliai idézeteket is hallunk. Ám, nem az a lényeg, hogy azoknak igazsága vagy hamissága bebizonyíttassék. Ezt a hitvitán kell elvégezni. A komédia írója elsősorban író s embereket, sorsokat akar elének állítani. Hitelveket kipellengérezni nem volt szándékában. Ebben látom én a tudatos írói alkotás első megnyilatkozását drámairodalmunkban; oly jelenség ez, melyet a hitviták párbeszédés jegyzőkönyveiben hiába keresünk.

A szerkesztésnek érdekesebb példája *A nagyváradi komédia*. Stílus és tartalom tekintetében különbözik A debreceni disputációtól, csupán annyiban egyezik vele, hogy ez is jegyzőkönyv, illetőleg hitvita-paródia.¹ Írója előtt azon érdekes probléma lehetett: mi történék akkor, ha az unitáriusok nem győznének valamelyik disputálásban? Hogyan lehetne *erről* az esetről komédiát írni? Kálvinista embernek ez nem okozott volna nehézséget. De unitáriusnak? Pedig efféle dolog megesett, különösen az 1569-iki térítő hadjárat előtt. Kár, hogy ez érdekes komédiakisérletnek csak második fele maradt reánk.² Szerzőnk a kálvinista Cakó Jakabot és az unitárius Szántó Istvánt terjengős theologiai vitatkozásba keveri, akadémuskodó theologusok módjára fontoskodtatja őket a logosról. Mindketten ismerik a bibliát s a doktorokat. Cakó el is dicsekszik vele, hogy ő ért görögül, zsidóul és deákul. Erősen birkóznak, de egyik sem tudja leteperni a másikat. A hosszú orációknak alig akar vége szakadni. Ma bizony unalmas fejtegetésüknek egyszerre váratlanul vége. Úgy látszik, a házigazda — mert a disputálás Cakó házában történt — megunta a végnélküli beszédet s kifakadt: «Hazudsz eretnek eb! Coki a házból, talán még a több eretnekeknél is eretnekebb vagy. Ha tudtam volna eb, házamba nem jöttél volna csak be is.» Szabó sem késik a válasszal: «Bizony én is ha tudtam volna, hogy ilyen ebül vendégelj, nem jöttem volna ide, mint az eb házához. De ilyenek vagytok ti, hogy mindjárt

¹ *Borbély István*: Adalék a XVI. százévi drámairodalmunk történetéhez. Ker. Magvető, 1909. évf. 97. l.

² *Balassa József*: Unitárius hitviták a XVI. században. Irodalomtörténet. 1913. 156—7. l. Hogy e komédia az 1569-iki nagyváradi disputálás előtt készült, azt előbb idézett cikkemben igazoltam. Most a Balassa által fölfedezett terjedelmesebb szövegben azt olvasom: «... az ember Jézust, akit ennek előtte a Szűz Mária 1573 esztendővel szült volt ez világra...» (a komédia első oldalán Szabó mondja). Ez évszám helyességét kétségbe vonom. Báthory István uralkodása alatt, Melius halála után és Dávid tragédiájának kezdetén — pedig 1573. év erre az időre utal — a komédia teljesen érthetetlen volna.

szoktátok az embert szídni, rutolni, mihelyt valamit olyant mond.» A vitának ezzel aztán vége; az erdélyi eretnek eltávozik. Épen csak a háziasszony jegyzi még meg: bizony okosan beszélt Szántó. «Vakarj vissza ebanyja tartotta, mert úgy megverlek, hogy! — csitítja el férje. Bizony te is elejtenéd az aranyos fátyolt, ha azt a tudományt kezdenők vallani. De jobb itt a bölcsekkel ilyen jó fizetéssel maradnunk, hogy nem mint azért a vallásért valami szegény helyen nyomorognunk.» Mi lehet itt még mondani való? «Kegyelmed tudja édes uram.»

Íme a megoldás. A frappáns rövidséggel, igazi drámai eleven-séggel megírt családi jelenet az írónak erős drámaérzékére mutat s csak sajnálnunk lehet, hogy ily kevés adattal kell róla beérnünk. A komédia maga érdekes keveréke a párbeszédész jegyzőkönyvnek és a sarjadzó drámának. A száraz theologizálás föltétlenül reminiscencia, a keret hozzá lelemény. Dialógus, drámai forma, típusok után íme a szerkesztésnek első nyomai.

3. Az első színmű.

Az első színműig — *Balassi Menyhért árultatása* — immár nem volt hosszú az út. A hitviták a dialógust fejlesztették, a komédiák embertípusokat teremtettek, az első színműnek már drámai cselekménye is van. Igaz, hogy mindez csak kezdetleges formában. Sebj. Mihelyt az író tudhatta, hogy alkotása hatásra számíthat s viszont a közönség bizonyos alkalmakról irodalmi munkát várhatott: megszületett az öntudatosan munkáló, tervszerű irodalmi élet. Megszületett a legelső — tehát még zsenge — színszerű magyar dráma.

Balassi Menyhért árultatása az említett unitárius dialógusoknak sarja. Alkalmi költemény, mint azok, mert nyomban Balassi Menyhért és fia Boldizsár halála (1568 febr.) után készült. Tárgy szerint is rokon velük, de nem azért — mint irodalomtörténetírásunk tanítja — mert a katolikus gyónást és feloldozást, valamint a kálvinista predestinációt szatirizálja. Híteltet kigúnyolni ennek a szerzőnek sem volt szándékában. Ezt legfőképen Balassinak e kijelentése bizonyítja: «Ha gondja volna Istennek e világra, régen megtértünk volna, de sokszor megpróbáltam és úgy leltem magamban, hogy semmi sincs abban.» Nos, miért pellengérezett volna ki a szerző egy vagy két hit-tételt, egyházi szokást, amikor incarnatus atheista főhősében magát a hitet, magát Istent tagadta meg? «Én a hitet mindenkor annyira becsülöm, amennyire látom, hogy hasam és erszényem teljesezhessék belőle; annak kivüle énnekem sem hitem, sem Istenem» — mondja Balassi másutt. Nem, |ez a komédia egyáltalán nem hitvitázó dialó-

gus. De rokon azoknak unitárius termékeivel, mert ellentétben Sztárainak drámáival, ki «a katolikus papirend tanával a protestáns egyetemes papság tanát»¹ állítja szembe — típusokat, jellemeket szerepeltet.

A cselekménynek egyetlen momentuma sem épült dogmára. Balassi, ki dicsekedve mondja: «pénzem is, aranyam is vagyok s annyi földet bírok, mint egy németországi herceg» — meg szeretné kapni Ferdinándhoz pártolásának jutalmát. «Ha kegyelmed akarja, — mondja a hírnök — Diós Gyórt őfelsége kegyelmednek adja örökbe fiuról fiura, ha Szakmárt és Bányát kiadod kezedből». Ám, ilyen jutalom Balassinak nem kell. «Szakmárt, Bányát nem hogy én itt e földön elhadnám avagy királynak kezébe adnám, de még holtom után is, Isten bár mennyországban maradna, ű ott lagnék, én pedig azt kívánám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földön lekem Szakmárban lakhatnék». Ime a dráma expozíciója. Az egész cselekmény egyetlen cél felé halad. Ferdinándtól olyan jutalmat kieszközölni, amely nem érinti e várakat, sőt még újakat ad hozzá. Az ügy meglehetősen kényes, a siker bizonytalan, minthogy az uralkodó környezete nagyon ellene van minden jutalomnak. Batthyányi egyenesen ki is mondta: «Ha felséged érdeme szerint fizetni akar és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakasszák.» Jó szerencsére van két befolyásos úr, aki még mindent jóra fordíthat. Egyik Zay, a kassai kapitány, kiról János deák azt mondja: «amint akartuk, úgy birtuk mindenre, mindent kedvünk szerint hazudtattunk vele». Zay csak a minap kapott 100 gira ezüstöt ajándékban, tehát segítsége bizonyos. A másik protektor az érsek. Ez sem különb amannál, de először beszélni kell vele. Balassi megizeni, hogy kész áttérni pápista hitre. Az érsek — tipikus alakja százada és egyháza papjainak — nem sokat néz érzületre, ha híveinek számát gyarapíthatja. Barátságuk csakhamar kész, a formaságok úgy sem kötelezők. Meggyóntatja ugyan e sokszoros rablót és árulót s Balassi vall is az unalomig. De a biztos pártfogást csak e kijelentés biztosíthatja: «Kegyelmes uram, könyörgök, tegyen annyi munkát, menj a fejedelemhez, száz gira ezüstöt adok nagyságodnak.» «Nem szükség minden bűneidet előszámlálnod és a nagy paphoz menned érte» — válaszol az érsek s feloldozza, ami egyuttal azt is jelentette, hogy a bűnök megbocsátatván, a megjutalmaztatásnak immár semmi akadályja nem lehet. Balassa célt ért, a komédiának vége. «Menjünk tehát és együnk.»

Hol van itten szó dogmáról; hol valamely hittételnek kifigurázásáról? Tesz-e Balassi csak egyetlen célzást is arra, hogy ő a fel-

¹ *Beöthy*: Képes magyar irod. tört. I. köt. 248. l.

oldoztatás végett lesz katolikussá? «Nagy, jó és hasznos kereskedésnek esmertem a hittel való kereskedést mindenkor, kihez a több kereskedések mind semminek tetszenek, mert csak ezzel találtam mindenemet» — mondja. Állhatatlanságában nem is tud különbséget tenni hitelhagyás és pártelárlás között. Józsa deákhhoz így szól: «Lásd meg, valamit mívelhetsz császárnál, mindent megpróbálj, — de érsek uramnak ezt mondd én szómmal: hogyha jó gondviselőm leszen, kész vagyok egy hitet vele tartanom.» Ám, rögtön hozzáteszi: «De az én prédikátoromnak meg ne mondd szándékomat.» Bárhogy vizsgáljuk alávaló jellemét, nem találunk benne egyetlen vonást sem, mely a vallással gúnyolódásra utalna. A kapzsiság tipusa e kalandor, ki minden embert, minden intézményt csak annyira becsül, amennyire hasznát veheti. Oly fukar, hogy a ránézve értéktelenre még gúnyját sem pazarolja.

Ime a legelső magyar dráma! Míg külföldön Terentius nyomán a moralizáló iskoladrámák vagy a bibliahistóriák divatoznak, nálunk magyar földön, magyar invencióból megszületik az első magyar történeti tárgyú dráma. Vele együtt a drámai színszerűség. Mert ha adatok híjján nem is bizonyítható, hogy a komédiát eljátszották, az kétségtelen, hogy tervszerűen fejlesztett cselekménye, személyeknek, helyzeteknek gyors változása, végül az érdeklődésnek fokozott ébrentartása eljátszásra alkalmassá tették.

Balassi Menyhért árullatása 1569-ben jelent meg, gyaníthatólag az évnek első felében, a nagyváradai disputációt megelőzőleg. 1571 szept. 17-én Báthory István elrendeli a könyvcenzura életbeléptetését. Az első magyar színszerű dráma tehát alig két évig élhetett. Csecsemő korában megölte a herodeszi szigor.

BORBÉLY ISTVÁN.

KELEMEN LÁSZLÓ TSAPÓ PÉTERÉRŐL.

Kelemen Lászlónak erről a magyar népszínmű kifejlődésében fontos darabjáról¹ Bayer József Mérey Sándor följegyzése alapján megállapította,² hogy egy ismeretlen «Peter Zapfl» című bohózat után készült. E kérdéses színmű pontos címe a következő: *Peter Zapfel, oder die Schatzgräber. Ein Lustspiel in drey Aufzügen . . . Aufgeführt . . . zu München. 1776.* Szerzője, mint a címlapból is kitűnik, Gottlieb Stephanie (der jüngere),³ bécsi színész és színpadi író (élt 1741—1800.).

Kelemen darabja elejétől végig fordítás. E tény figyelembevételével mindenestre redukálni fogja Kelemen invencióbeli érdemeit, de másrészt hozzájárul a *Tsapó Péter*nek tulajdonítandó műfaj történeti érték⁴ tisztázásához. Kelemen ebben a munkájában is csak mint a tisztos úttörők egyike jöhet számításba, kik egy bécsi író kezével vezették a színpadra a magyar népelet alakjait. Az író még nem belső művészi ösztönnél fogva látja meg a népet, hanem csak a közönség érdeklődését akarja fokozni avval, hogy egy kész és divatos mű kényelmes kereteibe illeszt tetszetősebb alakokat.

Kelemen eredetiségét, céljához képest, csak a kifejezések és gondolatok magyaros visszaadásában kereshetjük, bár néha megengedi

¹ *Tsapó Péter Vagy A' Kints-Ásók.* Vig-Játék Négy Fel-Vonásban. Magyarra fordította a' Magyar Játzó-színi Társaságnak Tagja. Kelemen László. Pesten . . . 1792. (Nemz. Múz. «P. O. Germ. 1901. j.» jelz.) Adták Pesten 1792 szept. 5., u. a. évben még egyszer, 1793. kétszer, összesen négyszer.

² Oly. M. *drámairod. tört.* (1897.) I.-köt. 184. l.

³ V. ö. Wurzbach *Biographisches Lexicon* 38. köt. (1879.) 224. l. — Goedeke (*Grundriss* ² IV. köt. 1907. 145. l.) nem tud erről a darabjáról. Stephanie d. j. életrajzát és jellemzését olv. *Allgemeine Deutsche Biographie* 36. köt. (1893.) 97—100. l. (O. Walzeltől).

⁴ Ezt méltatta Bayer i. m. 184—185. l. V. ö. még Dobóczki P. *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt.* Bpest 1912. 13., 26., 29—30., 32. és 40. l.

magának azt is, hogy a saját felelősségére szúrjon egy-egy jellemző mondatot az idegen szöveg közé. Sok szólásbeli characteristicum már a németben készen volt és változatlanul jöhetett át magyar alakok jellemzésére. Ilyen az iskolamester szavajárása: a primo, secundo és tertio. Általában megtartja Kelemen a hűség elvét, helyenkint még germanizmusok árán is. Magyarosító törekvése mindenekelőtt a nevek átformálásában jelentkezik. Itt részben egyszerűen lefordítja vagy átveszi a német nevet (Dampf $\sim$ Párai; Kätchen $\sim$ Katitza), részben, ahol ez nem volt lehetséges, magyaros hangzásúvá alakítja (Mardel $\sim$ Markó, Wittich $\sim$ Vintze). A «Stunz» név komikus jelentősége (vízmerítő dézsa) elsikkad nála («Sörge»). Az iskola-mester félreértésből kapta a «Sas» nevet, az eredetiben «Griffel» (palavessző) a találó vígjátéki név.

Ami a fordítás művészi szabadságát illeti, dicséretre méltóan használja ki Kelemen a lehetőségeket népies célja szolgálatára. Látszik, hogy túl akar tenni eredetijén, melynek stílusát itt-ott bizonyára választékosnak érezte. Magyaros couleur locale-t ad a darabnak már némely külsőséges módosítással is. Így a Bauernbursch (idézett kiadás 2. l.) nála «paraszt suhantz» (i. k. 2. l.); a Knecht (19. l.): béres (24. l.); a «junge starke Kerlen» (63. l.) fordítása: «jó kemény suantzár legények» (85. l.); a Bräuhäus (23. l.) helyébe tsap-széket (30. l.) tesz, melyben természetesen nem sört mérnek «Maass» szerint, hanem pint-bort meg pálinkát. A «gestrenger Herr» megszólítást «nagyságos úr»-ral adja vissza Kelemen, aminthogy általában nála jobban érezhető a parasztnak jobbágyi mivolta. Nagy ügyességgel helyettesíti Kelemen a szórul-szóra le nem fordítható germán indulatszókat, kiszólásokat. «Eb az-inga helyin-is!» (13. l.) — mondatja az öreg Tsapóval a német «Fickerment!» (11. l.) helyett. Erre sok példát lehetne fölhozni. Ilyenek: «Das wäre sauber!» (22. l.) $\sim$ «A Gutát!» (29. l.); «Geh' du Kalbsschädel» (20. l.) $\sim$ «Menny-el te Tsürhe bojtár!» (26. l.) Az idiotizmusokat magyaros és népies szólásokkal helyettesíti: «so wär' ich wenigstens nicht allein sitzen geblieben» (69. l.) $\sim$ «leg-alább nem magam maradtam volna a' tsávéban» (92. l.); «ich lass dich sitzen» (18. l.) $\sim$ «eb-adóba hagylak!» (23. l.); «Die macht mir warm!» $\sim$ «Ez ugyan tsak rakja ám a' Tüzet alám» (58. l.). Néha egészen megeleveníti a színtelen német kifejezést egy magyaros képpel: «... wäre länst nicht mehr Geschwornen» (17. l.) $\sim$ «már régen ki hült volna az Eskütségből» (22. l.), vagy: «das wär weiter nicht zu verwerfen» (26. l.) $\sim$ «ezt nem jó lenne hosszú kötelre botsájtani» (34. l.). Általában legjellemzőbben mutatják Kelemen tendenciáját azok a helyek, ahol maga is nekihevíül és tovább beszél, mint a fordítandó szerep előírja. Betoldásai

részint tisztán írói fölmelegedésből származnak (ilyen a Katitza szépségének túlhajtott kiszínezése: 20. l., v. ö. a németben 16. l.), részint pedig a népies szólások tudatos alkalmazásának céljával történnek. A német «saufen»-képzet (25. l.) az ő fordításában jellemző tartalommal bővül: «hanem, hogy az eszeker-is bé-ne igyák» (32. l.). Ezeken az önálló helyeken nyílt Kelemennek legjobban alkalma jellegzetesen beszéltetni a magyar parasztot. A «das wär was!» (38. l.) helyén így örvendezik az ő Miskája: «Bezzeg az leszsz ám még a' lakzi, hogy hét faluba sem leszsz mássa!» (51. l.). Érezzük, hogy magyar ember beszél, mikor a «... so schlag ich dich halb todt» (21. l.) megfelelőjekép azt olvassuk, hogy: «úgy-öszve meg öszve törlek, hogy arrúl koldúlsz» (27. l.). Magyar falut szemléltet ez a kibővítés is: «... so wird mein ganzer Kopf verschimpft» (36. l.) ~ «a' kelmed ártánnya sints úgy meg-jelölve mint a' hogy engemet meg-béllagoznának» (48. l.). Önálló reális megfigyelés értékesítése a következő (általam aláhuzott) hozzátoldás: «Weis man etwan nicht, dasz so ein barmherziger Geschwornner kein Maul aufsperrn darf als zum Ja sagen!» (20. l.) ~ «Talám nem tudjuk, hogy egy olly, nyomorúlt Eskütt, a' száját sem meri fel-tátani egyébkor, hanem tsak mikor bizonyítani kell valamit, hogy *úgy van, úgy! ebben maradgyunk bíró Uram!*» (26. l.). Vannak Kelemennek népet jellemző mondatai, miknek egyáltalában semmi megfelelőjét sem lehet találni a német szövegben. Ilyen a komasági viszony, melyről a németben említés sincs téve: «Hej Koma! Koma! leg-alább a' komaságot kellett volna tekinteni» — mondja Markó Sörgének, ki meg így válaszol neki beszédjük folyamán (93. l.): «tudja-e' kend'? vagy koma, vagy nem koma, de...» Egészen a maga szakállára szúrta be Kelemen ezt a mondatot is: «Soha két ház ebe nem voltam». (120. l.), amivel az öreg Tsapót akarta jellemezni. Hogy a két darab viszonyáról szemléltetőbb fogalmunk legyen, álljon itt egy teljes részlet, mely Kelemen eljárására, sőt nyelvbeli fölnyére nézve tipikus, összefoglaló példa:

Mardel. (34. l.) ... wir fallen
völlig unter den Tisch.

Stunz. Das ist, hol' mich der
Fuchs, wahr!

M. Gelt, itzt riecht ihr Lun-
ten? Seyd klug, ich rath's euch!
und folgt mir, oder ihr kratzt
euch einmal im Kopfe.

Markó. (45. l.) ... de biz' úgy
le-ültet bennünket, még azt se
merjük mondani, Tzitz-bak!

Sörge. Eb az ingit, a' biz igaz!

*M. Úgy-e' bizon, már érzi
kend a' Kanótz szagát? Okos, és
szemes legyen kend Koma, javal-
lom kelmednek! És fogadja sza-
vamat, mert bizon még ott-is*

meg-vakarja fejét, a'hol nem-is viszket.

St. Wenn's nur nicht um den Schatz zu thun wäre. S. Bár tsak más eránt volna inkább a' dolog, de a' kints, kints!

Még csak egy lényegtelen külsőséget kell konstatálnunk, Kelemen u. i. a német darab II. fölvonásának változását (8—12. jel.) megteszi III. felvonásnak, úgy hogy az ő fordítása 3 fölvonás helyett négyfölvonásos lesz. —

Nem lesz érdektelen összeállítani végül Stephanie d. j. hatásának bibliographiáját. Adataim, mik még kiegészíthetők lesznek, a következők :

1. *Die Wirthschafterin oder der Tambour bezahlt alles*. Lustspiel in 2 Acten. Wien 1770. — Kelemen László *A gazda asszony, avagy megfizet az öreg harang*. Pest 1792. Adták Pesten 1792. V. 17., 28., 1793. I. 28., XII. 11. és 1795. egyszer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Nemzeti játékszin története* 1887. II. köt. 376—377. l.; Bayer *Drámair. tört.* 1897. II. köt. 414. l.; Szinnyei *Magyar írók* V. köt. 1897. 1371. l.

2. *Peter Zapfel* (1776.) L. a föntebbi kimutatást.

3. *Die Abgedankten Offiziere oder Standhaftigkeit und Ver zweiflung*. Lustsp. in 5. A. Wien 1770. — Kelemen L. *A szolgálatból kimaradt katonatisztek vagy állhatatlóság és kétségbeesés*. (Kéziratban.) Adták Pesten 1793. VII. 19., VIII. 15., XI. 8., 1794. VII. 14., összesen négyszer. V. ö. Szinnyei i. m. V. köt. 1897. 1371. l.; Bayer *Jatékszin tört.* II. köt. 383. l.; *Drámair. tört.* i. h. (Mérey Schrödert tartotta az eredeti szerzőjének.)

4. *Der Deserteur aus Kindesliebe*. Ein Schauspiel. Wien 1773. Magyarországi német kiadása a köv. gyűjteményben: *Neue Schauspiele*. Aufgeführt in den kais. königl. Theatern zu Wien. Preszburg und Leipzig. VIII. köt. 1773. — Ungvári János *A szökött katoná. Egy példa nélkül való fiú szeretet példája*. Vígj. 3 föl v.-ban. (Nem jelent meg.) Adták Pesten 1793. VIII. 18., u. a. évben még 2-szer, 1794-ben 2-szer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Jatéksz. t.* II. köt. 383. l.; *Drámair. t.* II. köt. 420. l. E darab nagyon elterjedt alap-témája Sedaine és Mercier kezdeményezésére vezethető vissza. Rokon vele Szigligeti népszínműve is.

5. *Der Oberamtmann und die Soldaten*. Schauspiel. Wien 1779. Ez a színmű O. Walzel szerint (*Allg. Deutsche Biogr.* i. h.) visszamegy Calderon *El alcalde de Zalamea* c. darabjára és Stephanie, bár maga Collot d'Herbois átdolgozására (*Le paysan magistrat* 1778.)

hivatkozik mint forrásra, művében erősen fölhasználta Schrödernek, valószínűleg francia közvetítéssel (Linguet *Le viol puni* 1770.) készült *Amtmann Graumann* (1778.) c. darabját. — Fordítása: Krammer Boldizsár *Az udvarbíró és a katonák*. Vígj. 5 fől. (Nem jelent meg.) Egyszer adták Pesten, 1795. XII. 4. V. ö. Bayer *Játékszin* II. köt. 383. l.; *Dramair*. II. köt. 416. l.; Szinyei i. m. VII. köt. 1900. 203. l.

Föl kell említenünk azokat a műveket is, miket tévesen tulajdonítanak Stephanie d. j. hatásának. Ezek: 1. Kelemen László *A módi szeretők, vagy milyen férjet kell választani*. Vígj. 3 fől. (Nem jelent meg.) Bayer (*Játékszin* II. köt. 379. l.) kérdőjellel Bretznert vagy ifj. Stephaniet¹ említi szerző gyanánt, Mérey azonban Schrödert (Bayer *Dramair*. II. köt. 414. l. Az eredeti címe: *Die Liebhaber nach der Mode*). Ugyane darab az 1807—1814-es műsorban (*Játékszin* II. köt. 404. l.) mint *Módi leánykérők* szerepel Bretzner szerzővel. A cím után ítélve a köv. színmű lehetett Kelemen eredetije: *Die Liebhaber nach der Mode. Oder: Was soll man für einen Mann nehmen?* Lustsp. in 3. A. Szerzője: Fr. v. Heufeld (V. ö. Goedeke i. m. 1907. IV.² 134. l.). — 2. Aszalai János *Az Egyptomi út v. így fogják az Egeret*. Vígj. 3 fől.-ban. Eredetijéül Mérey (Bayer *Dramair*. II. köt. 410. l.) egy *Die Mausfalle* c. darabot jelöl meg. Bayer jegyzetben utal ifj. Stephanienak *So muss man Füchse fangen* c. színművére, a *Játékszin tört.*-ben (II. köt. 376. l.) ellenben ifj. Stephanie még kérdőjellel szerepelt a Spiess név mellett, mely utóbbi a helyes,² amint maga Bayer is az 1807—1814-es műsorban (u. o. 392. l.)³ jelzi. — 3. Kováts Ferenc *A Londoni Posztó-tsináló*. Mérey szerint (*Dramair*. II. köt. 416. l.) e darab eredetije: *Der Tuchmacher von London*, idegen szerzője Stephanie. De német bibliographiák nem tudnak Stephanie ily című darabjáról. E színmű különben visszamegy Ch. G. Fenouillot de Falbaire *Le Fabricant de Londres* (Paris 1771.) c., Párisban megbukott, de Bécsben sikerrel adott darabjára. Német fordítása, mely a magyar szerzőnek alapul szolgálhatott, több ismeretes,⁴ de a fentebbi cím alatt

¹ E fölvetések alapja: Stephanienak van egy *Tadler nach der Mode*, C. F. Bretznernek pedig egy *Die Liebe nach der Mode oder der Eheprokurator* c. darabja.

² Chr. H. Spiess *Die Mausfalle oder die Reise nach Ägypten*. Lustsp. in 3 A. Prag 1786.

³ Vajjon az itt szereplő ismeretlen fordító azonos-e Aszalaival, nem dönthető el.

⁴ Kayser (*Bücher-Lexicon*. VI. köt. Schauspiele. Leipzig 1836. 28. l.) omlíti egy névtelen fordítását (megj. Frankfurt 1771.). Lefordította J. N. Petzold (névtelenül, Leipzig 1771.) is.

csak J. A. von Wieland nagyszzebeni német író (élt 1736—1801. v. ö. Wurzbach i. m. 56. köt. 1888. 17. l.) fordította le. Megjelent Pozsonyban, az említett *Neue Schauspiele* c. vállalat I. kötetében (1771.). Minden valószínűség szerint ez a kiadás, semmiesetre azonban Stephanie valamely műve feküdt Kováts előtt. — 4. Kazinczy Ferenc *Macbeth*. (Kézirat a M. N. Múzeumban.) Mérey szerint ifj. Stephanie átdolgozása (1772. és 1773.) után készült. Kazinczy azonban G. A. Bürgert vallotta közvetítőjének (*Macbeth*... Göttingen 1783.). V. ö. Bayer *Dramair*. II. köt. 414. l.; Szinnyi i. m. V. köt. 1897. 1283. l.; Bayer J. *Shakespeare drámái hazánkban*. Bpest 1909. I. köt. 5. és 235—237. l. — Mindenesetre jellemző, hogy egykorú tudósok Stephanie d. i. nevével hoznak kapcsolatba nem utána készült fordításokat is.

Sokkal nagyobb szerepe volt Stephanienak a hazai német színpadon.¹ A bécsi befolyás alatt levő Pozsonyban köv. darabjait adták: *Die Werber* (1770.; 1774. XII. 4.); *Die Wirthschafterin* (1771.); *Die Kriegsgefangenen* (1771.); *Der Tailer nach der Mode* (1772.); *Der Deseteur aus kinderliebe* (1772.); *Die bestrafte Neugirde* (1772.); *Macbeth* (1773; 1774. XII. 15.; 1775. II. 9.; 1792. II. 4.); *Die Liebe für den König* (1774. I. 29.); *Der Spleen* (1774. XI. 9. és 29.); *Die deutschen* (1774. XII. 8.); *Der entlarvte Philosoph* (1774. XII. 14.); *Der unglückliche Bräutigam* (1774. XII. 29.); *Der allem gefällige Ehemann* (1774. V.; 1775. II. 20); *Die seltsame Eifersucht* (1775. IV. 20.); *Frau Mariandel* (1775. V. 23.); *Das Mädchen in der Tore* (1777. VII. 24.); *Der Apotheke und der doktor* (1787. I.); *Die eingebildeten Philosophen* (1792. IX. 8.)

Magyarul mindössze öt került színre Stephanienak Wurzbachnál megnevezett 37 darabja közül. Efemer tendenciával dolgozó író lévén, műsörtöltő színművei — részben maguk is csak átdolgozások, — nálunk sem éltek túl szerzőjüket és az első pesti szintársulat szereplését. Múló hatásának mindenesetre legértékesebb terméke a Kelemen *Tsapó Pétere* volt.

ZOLNAI BÉLA.

¹ V. ö. Heppner Antal *A pozsonyi német színeszet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. 67. s. köv. l. Természetesen fölvettem a Heppner összeállította műsorban szerzőnév nélkül szereplő Stephanie-darabokat is.

— Sajnos, a pesti német előadások végleges adatai, a német játékszín történetének mindjobban érezhető hiánya miatt, nem voltak közölhetők ebben az összeállításban. Pedig e kellőképen nem méltányolt kultúrtörténeti faktor a magyarral részben közös milieuból fakadt s a pesti közönség izlésére, mely bécsi darabokat a német színházban is helyi viszonyokhoz alakítva kívánt látni, éppoly jellemző, mint a magyar színpad, melynek a pesti német színház közelebbfekvő mintája is volt, mint a külföldi színházak.

DAYKA GÁBOR UNGVÁRI TANÁRSÁGA.

A folyó évi június hó 11-én ünnepli háromszáz éves fennállását az ungvári kir. kath. főgimnázium. Egykori tanárainak hosszú sorozatában tudvalevőleg Dayka Gábor neve is ott díszlik. A szerencsétlen életű s oly kora véget ért költő Lőcséről jóformán csak meghalni tért Ungvárra. Nem is teljes egy évet töltött e városban: 1795 december 20-án érkezett ide s már a következő 1796. év október 20-án véget ért földi pályája. Holttetemét az itteni kalváriai temetőben hantolták el. Sírja — mint Fekete Imre gimnáziumi igazgató Kazinczy Ferencnek írja, — már 1805-ben alig volt felismerhető.

Dayka Gábor ungvári tartózkodásával eddigi életírói közül csupán Kazinczy Ferenc, újabban pedig Abafi Lajos foglalkozott, mindketten a költeményei kiadásához csatolt életrajzban. Kazinczy leginkább Bodnár Antalnak, Dayka ifjúkori barátjának és Fekete Imrének, az ungvári gimnázium akkori igazgatójának adataira támaszkodva közöl egyet-mást Dayka ungvári dolgairol. Abafi Lajos a Nemzeti Könyvtár tizenegyedik kötetében Zoltsák Jánosnak, az ungvári főgimnázium volt tanárának közlései alapján részben már fölhasználja az ungvári főgimnázium irattárában őrzött Daykára vonatkozó irományokat is. Azonban inkább csak az egyes okmányok rövidebb kivonatát adja s úgy látszik, Zoltsák János nem is közölte vele a Daykára vonatkozó összes itteni irományok tartalmát.

Jelen soraim célja Dayka ungvári tanárkodásának adatait az összes fennmaradt hivatalos iratok alapján megismertetni. Az ungvári főgimnázium jubileumi ünnepe erre kegyeletes alkalmat nyújt.

A bemutatandó iratok, melyeknek mindegyike latin nyelvű, inkább csak Dayka ungvári tanárkodásának külső és anyagi viszonyaira, továbbá özvegyének férje halála utáni anyagi ellátására vonatkoznak. A legfontosabb körülményre, t. i. tanításának körére, tanítói módszerére és eljárására nézve mindössze Fekete igazgató alább közlendő s eddig egész terjedelmében ismeretlen levele s az 1795—6. iskolai év első félévi vizsgálati névjegyzéke vet világosságot. E tekintetben

szerencésebb volt Czeizel János kutatása, ki Dayka lőcsei tanárkodásának ezen fontos részleteit is ismertethette tanulmányában.¹

Dayka Lőcséről, ahol 1792 óta tanárkodott, saját kérelmére került az ungvári gimnáziumhoz. Előrehaladó tudóbajában valóságos számkivetésnek nézi a Lőcsén eltöltött időt.

•Engemet a havasok melléke negyedszeri hóval
Ostromol, és sanyarú számkivetésre szorít.
S a hidegen fuvó Boreas azon isteni szikrát
A költői tüzet bennem előlni siet.»

Így kesereg Baróti Szabó Dávidhoz c. költői episztolájában.

1795 július 5-én érkezett Lőcsére az ungvári II. human. (retorikai) osztály tanszékére hirdetett pályázat. Dayka fölhasználván a kedvező alkalmat, beadta folyamodványát s célt ért. 1795 október 30. 22,701. számú helytartótanácsi rendelettel Ungvárra helyezték át. Br. Sahlhausen Mór, a kassai tankerület kir. főigazgatója 1795 nov. 6-án értesíti Dayka áthelyezéséről az ungvári gimnázium igazgatóját. Meghagyja neki, hogy amint Dayka Ungvárra érkezik, őt tanári tisztébe a szokásos módon (*consueta ratione*) azonnal vezesse be s egyúttal tanszéke elfoglalásának napját a kassai kir. főigazgatósággal nyomban közölje. Ez utóbbi rendelkezése azért fontos, mert Dayka újabb fizetését az akkori szokás szerint ungvári működése kezdő napjától számítva utalványozták. Lőcsén, mint a grammatikai osztályok tanárának évi 400 frt fizetése volt. Ungvárra mint a human. osztály tanárát 450 frt fizetéssel nevezték ki.

Azonban bármennyire is örült áthelyezésének, elhatalmasodott baja miatt csaknem teljes két hónapig nem mozdulhatott Lőcséről. 1795 december 20-án teljesen betegen s egyébként a természettől nyert gyenge testalkattal («*in corpore a natura gracili*», Fekete Imre lev.) érkezett nejével együtt Ungvárra. Másnap, december 21-én Fekete igazgató őt a főigazgató rendelkezése értelmében tanári tisztébe szokásos módon bevezette, hogy — amint írja, — évi fizetésének utalványozása legkisebb késedelmet se szenvedjen. Fekete Imre igazgatónak Dayka iránti jóindulata nem csupán új fizetése mielőbbi biztosítása körül nyilatkozott meg, hanem a hosszú úttól megviselt beteg tanárt, hogy kipihenve magát kissé erőre kapjon, eleinte még a tanításban is segítette.

De hiábavaló volt az igazgató dicséretes jóindulata, Daykának Ungvárra érkezése után nemcsak makacs betegségével kellett folyton küzdenie, hanem új fizetésének utalványozása ügyében is mindjárt

¹ *Dayka Gábor lőcsei tartózkodása.* (Irodtt. Közlemények 1905. évf.)

kellemetlenségei voltak. Mint láttuk, 1795 okt. 30-án november 1-től kezdődőleg (akkor az iskolai év kezdete) helyezték át Ungvárra s löcsei fizetését, ügylátszik, beszüntették. Erre mutat a kassai főigazgatónak 1796 márc. 8-án kelt s alább közlendő leirata, valamint a helytartótanácsnak ápr. 19-iki végzése. Minthogy azonban súlyosbodó baja miatt új állását mindjárt el nem foglalhatta, nagy anyagi zavarba került. Fekete Imre igazgató már 1795 dec. 24-én a kassai főigazgatóság útján fölterjesztést intéz a helytartótanácshoz Dayka új fizetésének kinevezési okmánya keltétől számítandó utalványozása ügyében. A főigazgató a maga részéről szintén pártolólág terjesztette föl a kérvényt, egyelőre azonban eredménytelen maradt közbenjárásuk. A helytartótanács ragaszkodott a december 21-től számított utalványozáshoz. Br. Sahlhausen főigazgató 1796 febr. 5-én a következő leiratban hozza tudomására a helytartótanács végzését az ungvári igazgatónak: ¹

Tekintetes Igazgató Úr!

Jóllehet ezen kir. főigazgatóság vonatkozással tek. Uraságodnak mult évi dec. 24-én 10. sz. a. kelt fölterjesztésére ugyanazon hónap 27-én 174. sz. a. a magas helytartótanácsnál közbenjárt, hogy Dayka úrnak fizetése, mivel súlyos betegsége folytán önhibáján kívül («per gravem infirmitatem citra suam culpam») volt akadályozva új tanzékének elfoglalásában, ne a II. human. osztály tanításának megkezdésétől, hanem kinevezési okmányának keltétől utalványoztassék, a magas helytartótanács mindezek ellenére f. é. január 12-én 765. sz. a. elrendelni méltóztatott, hogy a fentebb említett Dayka úrnak 450 frt-nyi évi új fizetése csupán mult évi dec. 21-től mikor az ottani II. human. osztály tanítását tényleg megkezdte, utalványoztassék. Kelt a kassai akad. tanács 1796 febr. 5-iki üléséből.

Ugyanezen leiratban arról is értesíti az ungvári gimnázium igazgatóját, hogy Bélteki György tanárnak, ki Daykát 1795 nov. 1-től dec. 21-ig helyettesítette, e munkájáért nem jár díjazás, mivel ő mint a magyar nyelv tanára az esetleges helyettesítéseket is teljesíteni tartozik. Ez is mutatja, hogy a magyar nyelv tanárának akkor még elég alárendelt helye volt a többi tanárok sorában.

Úgy Fekete igazgató, mint a főigazgató a helytartótanácsnak fentebb közölt elutasító végzése után sem mondtak le teljesen Dayka ügyéről. A sikeres eredmény kivívása érdekében a tagadó elintézés után még egy újabb lépésre határozták el magukat. Ezt bizonyítja Sahlhausen főigazgatónak 1796 március 8-áról 334. sz. a. kelt következő, eredeti szövegében latin nyelvű átírata:

¹ A latin szövegű leiratot magyar fordításban adom.

Tekintetes Igazgató Úr!

Hogy Dayka úrnak *mint löcsei tanárnak* megtagadott fizetése ügyében (intuitu exhærentis salarii D. G. Dayka, *qua Leutschoviensis Professoris*) újabb lépést tehessünk a kir. pénztár hiteles igazolványával igazolnia kell, hogy ilyen minőségben (t. i. mint löcsei tanár) mult évi nov. 1-től dec. 21-ig semmi fizetést sem vett föl. A nevezett tanár urat tehát ilyen igazolvány megszerzésére utasítva, azt mielőbb ide juttatni sziveskedjék. Kassa 1796 márc. 8. Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Ebből nyilvánvaló, hogy Dayka az említett időközben fizetés nélkül volt.

Az újabb közbenjárás kellő eredménnyel járt, amennyiben Daykának Löcsén élvezett 400 frt-nyi fizetéséből az 1795 nov. 1. dec. 21-ig eső részletet most már végre kegyelemből kiutalványozták. Erről szól a kassai főigazgatónak 1796 május 17-én 484. sz. a. kelt következő átirata:

Tekintetes Igazgató Úr!

Van szerencsém tekintetes Urasággal közölni a magas helytartótanácsnak f. é. ápr. 19. 7675. sz. a. hozzám intézett leiratát, melyben kegyesen elrendelni méltóztatott, hogy Dayka Gábor úrnak, mint idősebb human. tanárnak Löcsén előbb élvezett évi 400 frt-nyi fizetéséből mult év nov. 1-től dec. 21-ig bezárólag esedékes részlete a löcsei kir. pénztárnál kifizetessék. Erről tekintetességed az említett tanár urat értesíteni sziveskedjék. Kassán, 1796 május 17. Tekintetességednek kész szolgája Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Dayka tehát közvetetlen elüljáróinak, úgy látszik, első sorban Fekete Imre igazgatónak jóindulata folytán, ha későn is, de megkapta a löcsei és ungvári tanárkodása közé eső fizetését.

Mint fentebb már érintettük, teljesen beteg, a sorvasztó kórtól megtörten érkezett Ungvárra. Az 1795—6. iskolai első szemeszterét valahogy kihúzta s 1796. március 15—30-ig lefolyt első félévi vizsgálatokon még résztvett. Az ungvári gimnázium irattárában fennmaradt e félévi osztályozó napló (Classificatio generalis) mutatja osztályának tanulmányi eredményét, rajta van a költő sajátkezű aláírása is. Osztályának harminc tanulója volt; jelesrendű 6, elsőrendű 9, másodrendű 9, harmadrendű 6. Az osztályozás az akkori rend szerint akként történt, hogy mindegyik osztály összes tanulmányai összefoglalatván, az azokban tett előmenetel szerint a tanulók a jelesek (eminentes) külön sorozatos megjelölésével (inter 6 eminentes primus stb.) sorzámban három osztályba soroztattak: I., II., III. osztályúak (classis I., II. III.). A magyar nyelvről az egyes tanulóknál külön van meg-

említve: Ex studio linguae Hungaricae: gnarus (jártas), diligenter v. negligenter frequentat. Tanítása a végzett tananyag, valamint módszer tekintetében természetesen a Ratio educationis utasításaihoz alkalmazkodott.

Az 1795—6. iskolai év második szemeszteréről már nincs nyoma Dayka iskolai működésének. Csupán annyit tudunk, hogy sorvasztó baja tovább elhatalmasodván, szabadságot kért s 1796 július 26-án gyógykezelés céljából nejével együtt Kassára utazott s egész ez év őszéig ott tartózkodott. Br. Sahlhausen főigazgató élénk részvétellel kísérte folyton súlyosbodó bajában. Aug. 20-áról keltezett levelében azt írja az ungvári gimnázium igazgatójának, hogy Dayka állapota reménytelen. Mivel pedig a teljes javulás az élet és halál urának kezében van, nekünk — mint írja, — kötelességünk az ő imádandó rendelkezéseit nyugodtan bevárni és mit sem tenni elhamarkodva (nostrum est illius adorandas expectare dispositiones ac nihil præcociter agere).

Őszkor betegsége végső stádiumában otthagynya Kassát s teljesen letörve tér vissza Ungvárra. Betegségének rohamos előhaladásában sajtószere s eddig sehol sem említett elhatározás érlelődött meg lelkében. Nem tudni önként-e vagy valakinek rábeszélésére az őszi szünet alatt (valószínűleg 1796 október elején) *tanári állásáról lemondott*. Ezt a tényt eddigi életrőli nem említették. Br. Sahlhausen főigazgató 1796 okt. 11-én 959. sz. a. hozza tudomására az ungvári gimnázium igazgatójának a lemondás elfogadását a következő átiratban: ¹

Tekintetes Igazgató Úr!

Dayka úr minden orvosi segítséget kijátszó betegsége miatt a minap eddig viselt tanári állásáról lemondani kényszerült. (Ob ægritudinem omnem medicorum openi deludentem nuperrime se se *pgesto officio professorali abdicare coactus est.*) Minthogy lemondását elfogadtam, egyúttal a magas helytartótanácsnak is tudomására hoztam. Addig is, míg ez ügyben értelmes elhatározás történik, tekintetes Uraságod gondoskodjék, hogy az ily módon megüresedett tanszék — amint már hosszabb idő óta tényleg történik, — szükséges ellátás nélkül ne maradjon. Kassa, 1796 okt. 11. Tek. Uraságodnak lekötelezett szolgálja, Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Ezen eddig ismeretlen leiratból az látszik valószínűnek, hogy Dayka talán még kassai tartózkodása alatt közvetlenül a főigazgatóhoz terjesztette be lemondó iratát. Az ungvári gimnázium igazgatója, úgy látszik, csak a főigazgató fenti leiratából értesült róla. Hogy a beteg Daykának tulajdonképen mi célja volt lemondásával, különösen

¹ Eredetileg latin szövegű.

nejének az ő halála esetére bekövetkező anyagi ellátása szempontjából nézve a dolgot, szinte érthetetlen. E főigazgatói leiratból nyilvánvaló még az is, hogy Dayka a II. félév nagyobb részében már nem tanított, tanszéke jóformán gondozás nélkül állott. Bélteky György, a magyar nyelv tanára helyettesítette betegsége alatt.

Lemondásának elfogadása után kilenc napra, október 20-án a halál megváltotta szenvedéseitől. *Dayka tehát mint állásáról lemondott tanár fejezte be földi pályáját.* Halála s temetése körülményeiről Fekete Imre igazgatónak már említett s alább közlendő levele őrzött meg néhány adatot.

Özvegye férje elhalálózása után csak rövid ideig maradt Ungváron. 1796 november vége felé, mint Bárdosy ottani igazgató nov. 26-iki levele tanusítja, már Lócsén tartózkodik. Anyagi helyzete nem valami kedvező s férjének rövid szolgálata miatt nyugdíj nélkül marad. Pedig mindjárt férje halála után régibb lócsesi hitelezők hol az ottani, hol pedig az ungvári igazgatót kéri fel követeléseik biztosítására. Sahlhausen főigazgató és az ungvári igazgató teljes jóakarattal fáradoztak az özvegy anyagi érdekeinek felkarolásában. A főigazgató már 1796 okt. 25-én értesíti az ungvári igazgatót, hogy Dayka évi fizetésének az özvegy részére kegydíjképen való kieszközlése iránt a helytartó-tanácsához fölterjesztést intézett. Ugyanakkor arra is utasítja, hogy Daykáné részére férje még esedékes fizetését csakis az 1796 október 20-ig, vagyis az elhalálózás napjáig számítva szolgáltatassa ki. Abban az időben évnegyedenként s utólag kapták a tanárok az igazgató útján fizetésüket. Az ungvári igazgató a leleszi tanulmányi fiókpénztárnál vette fel az itteni gimnázium tanárainak járandóságát s nyugtatvány ellenében ő fizette ki nekik. Az iskolai év végén közös nyugtatványon ismerték el évi teljes járandóságuk felvételét. 1796 október 31-iki ilyen elismervényen (*Salaria nostra pro anno 1795—6. per. D. localem Directorem ex cassa Lelesiensi levata eiusdem manibus percipimus ordine sequenti...*) a többi tanárok nevei után Daykáné német nyelven (*Susanna Daykin* aláírással) ismeri el férje fizetése negyedik részletének felvételét. A nyugtatvány azonban csak száz (100) forintról szól, vagyis az igazgató a főigazgató utasítása értelmében 12 forint 30 krajcárt visszatartott az esedékes évnegyedi részletből. Érdekes, hogy az igazgató a visszatartott pénzzel nem tudván mit tenni, a főigazgatóhoz fordul útbaigazításért. A főigazgató 1797 március 18-án utasítja az igazgatót, hogy ezen, az özvegyet meg nem illető összeget (*«summam hanc relictæ viduæ neutique competentem»*) nyugtatvány ellenében a leleszi pénztárnak térítse vissza. Még megjegyzi, hogy az ő számítása szerint 12 frt 30 kr. helyett 13 frt 45 kr.-t kellene az özvegynek kifizetett összegből levonni! Az igazgató 1797

június 14-én tényleg 12 frt 30 kr.-t visszafizetett a leleszi tanulmányi pénztárba, mely azt a budai főpénztárnak küldte át. Mint látjuk, elég kicsinyes és rideg pénzügyi felfogás uralkodott már akkor is.

Említettük, hogy a kassai főigazgató Dayka özvegye részére kiutalandó kegydíj vagy végkielégítés ügyében kérvénnyel járult a helytartótanács útján a királyhoz. Már 1796 nov. 19-én tudomására hozza az ungvári igazgatónak, hogy a kérvény a helytartótanáctól már fölkerült a királyhoz. 1797 márc. 7-én 350. sz. a. a kérvény kedvező elintézését adja tudtára a következő (eredetileg latin szövegű) átiratban:

Tekintetes Igazgató Úr!

Örvendetes tudomására hozom tek. Uraságodnak, a magas helytartótanácsnak f. é. febr. 14. 2884. sz. a. kelt s mai napon kézhez vett leiratát, melyben vonatkozással az én mult évi okt. 25-én tett fölterjesztésemre kegyesen közli, hogy Ő Felsege néhai Dayka Gábor özvegyének férje egy évi fizetését 450 frtot végkielégítés címén mint kegydíjat (*titulo finalis gratiæ*) legkegyelmesebben engedélyezni méltóztatott. Ezen végleges kegydíj az alapítványi főpénztárnál egyszersmindenkorra (*semel pro semper*) kiutalványozandó. E legmagasabb elhatározásról a fentemlített s jelenleg Lőcsén élő özvegyet az ottani igazgató útján értesítettem. Kassa, 1797. máj. 8. Br. Sahlhausen Mór, főigazgató.

Dayka özvegye tehát legalább férje évi fizetésének egyszeri kiutalását köszönhette Sahlhausen főigazgató jóindulatának. Valószínű, hogy kérvényében Dayka tanári és írói érdemeit kellő nyomatékkaal emelte ki a legfelső helyen. Szüksége is volt az özvegynek a nyert kegydíjra, mert több hitelezőjüktől maradtak fenn úgy a lőcsei, mint az ungvári igazgató közbenjárását kérő levelek. Daykáék, úgy látszik, állandó adóssággal küzdöttek, ami különben a költő hosszadalmas betegeskedése mellett nem is csoda.

Dayka elárvult ungvári tanszékének ideiglenes ellátására nézve a kassai főigazgató 1796 nov. 29-én akként intézkedik, hogy ideiglenesen Béltéki György, a magyar nyelv tanára lássa el annak teendőit. A végleges betöltés pályázati határidejéül 1796 dec. 27. napját jelölték meg. Dayka rendes utódjának kinevezése csak a következő év tavaszán történt meg. 1797 május 3-án Ujházi Ferenc kassai prodirector (a főigazgató helyettese) tudomására hozza az ungvári igazgatónak, hogy a király a Daykától vezetett II. human. osztály tanárává fokozatos előléptetés útján Kovalik Györgyöt az I. human. osztály tanárát nevezte ki. Ő lett tehát Dayka Gábor közvetlen rendes utódja az ungvári főgimnáziumban. A többi osztályok tanárai is előléptek, a többi között Béltéki György a magyar nyelv tanára, ki Daykát huzamosan helyettesítette, az utolsó grammatikai osztály tanára lett 350 frt fizetéssel.

Dayka ungvári tanárkodásának úgy szólván egész rövid történetét magában foglalja s valósággal tanári és emberi rajzát adja Fekete Imre ungvári igazgatónak 1805 október 5-én Kazinczyhoz intézett latin nyelvű levele. Kazinczy mindjárt fogságából való kiszabadulása után foglalkozott kedvelt Daykája költeményei kiadásának tervével. 1805-ben a Magyar Kurir c. folyóiratban külön felhívást intéz a «szépnek, jónak és igaznak barátjaihoz» akiknél esetleg Dayka versei volnának, küldjék meg neki, egyúttal életrajzi adatokat is kér az elhunyt költő barátaitól s ismerőseitől. Egyesekhez külön levélben fordult, a többi között 1805 aug. 17-én Fekete Imre ungvári gimnáziumi igazgatótól kér Daykára vonatkozó adatokat. Fekete Imre október 5-én válaszol Kazinczynak.

Ezen, Dayka ungvári tartózkodásának főforrásául szolgáló s a költő sárospataki kézirati hagyatékában megőrzött levél egész terjedelmében sem eredetiben, sem pedig fordításban eddig nyomtatásban nem jelent meg. Csupán Abafi használta fel egyes adatait. Váczy János, Kazinczy levelezésének nagyérdemű kiadója sem közli gyűjteményében. Hűen másolt szövegét Rácz Lajos sárospataki ref. főgim. tanár szíveségének köszönöm. Magyar fordításban a következőleg szól:

Tekintetes és különösen tisztelt Uram!

Elolvassván tek. Uraságodnak f. é. aug. 17-én hozzám intézett beces levelét, mivel láttam, hogy az elhunyt Dayka Gábor életrajza ügyében előterjesztett kérdéseire kellően alig tudnék válaszolni, legott levélben fölkértem Bárdosy János urat, a lőcsei gimnázium igazgatóját, hogy mivel náluk (t. i. Lőcsén) a mi Daykánkról többet tudhatnak, dolgainak megírásában legyen szíves engem támogatni. A derék férfi nem tagadta meg tőlem közreműködését. Folyó évi szept. 28-án másolatban hozzám küldött leírásából, melyet mint jelezte, tek. Uraságodhoz is eljuttatott, azt látom, hogy abban a Daykára vonatkozó kérdések egészen Ungvárra való érkezéseig teljesen ki vannak fejtve. Számomra tehát csupán Dayka ungvári dolgainak összefoglalása marad hátra, mely ime a következő:

Dayka Gábor 1795 dec. 20-án feleségével sz. Reich Zsuzsannával együtt teljesen betegen s egyébként természeténél fogva vézna testalkattal érkezett Lőcséről Ungvárra. Alighogy megpihent, hogy új tanszékével járó díjazásának kiutalványozása, melyet az állás elfoglalásának napjától szoktak kiutalni, legkisebb halogatást se szenvedjen, december 21-ik napján általam, mint helybeli igazgató által szokásos ünnepélyességgel a II. human. osztály tanári állásába hivatalosan bevezettetett. Minthogy azonban egyrészt a téli utazás nagyon megviselte, másrészt, mivel igen gyenge erőben volt, hogy magát jobban összeszedje, néhány előadásban, magam is az iskolában hallgatva azokat, könnyítettem az új tanár munkáján.

Az első félévi vizsgálat után, melyet teljes dicséretére s az én annál tisztább örömömre fejezett be, mert jóllehet még fiatal volt, mégis az

intézet tanítási eredményére nézve a legszebb reményt nyújtotta, köhögési rohamok kínozzák, ereje fogy, teste folyton sorvad. Ámbár a mi leghiresebb orvosaink semmi fáradságot sem kíméltek, hogy egészségét helyreállítsák, vagy legalább baját enyhítsék, mivel betegsége mindamellett annyira elhatalmasodott, hogy minden fáradozásuk hiábavalónak látszott, hogy mindent megpróbáljon, részint önszántából, részint mások rábeszélése folytán 1796 július 26-án nejével együtt Kassára ment. Itt az orvosi gondozáson kívül mélt. Br. Sahlhausen Mór kassai tank. kir. főigazgató úrnak, valamint kartársainak és más ottani barátainak sokszoros vigasztalásában volt része. Azonban makacs betegsége minden enyhiádalmaskodván, visszatért Ungvárra s jöllehet itt újra gyógykezelte magát, 1796 okt. 20-án tüdővészben csendesen kilehelte lelkét. Másnap az őszi szünet alatt kitelhető iskolai ünnepélyességgel az itteni templomban Sándrovics I. gimnáziumi hitoktató által a holttest mellett végzett szertartás, gyászbeszéd elmondása és az én a boldogultról több adatot tartalmazó elégiám szétosztása után a Kálvária-hegyen fekvő közös temetőben a többi hívek között, összes ismerőseinek nagy bánatára hantolták el tetemét.

Az említett gyászbeszéd Bacsinszky András munkácsi püspök úr ő excellentiájához, valamint hozzám írt költeményeivel együtt, melyekben betegeskedése alatt orvosa tanácsára kért könnyű szerednyei bort megénekelte, annyira elkallódtak, vagy fiókjában rejtve maradtak, hogy többé nem találhatók.

Az elhunytnek sírhelye az ugyanott nyugvók nagy száma és a süpedékes, záporosóktól alámosott talaj miatt már most is alig fölismerhető.

Nagyobb számú bizalmas barátot ittlétének rövid tartama és megátadott egészsége miatt nem volt alkalmja szereznie. Kovalik György, az ő idejében nálunk az I. human. osztály és Kritsfalusi György, a magyar nyelv tanára érintkeztek vele bizalmasabban és gyakrabban. Ez utóbbi betegsége alatt és halála után is helyettesítette.

Összes tanítványait szerette s azok viszont és méltán kedvelték hires tanárukat. Különösen kiváló tanítványait kedvelte; ilyen volt például Valkovszky János jelenleg a nagyvárad kir. akadémia tanára, Lőley Sándor, jelenleg Ung vármegye alügyésze. Különben ide mellékeltem a tanuló ifjúság ugyanazon évi nyomtatott érdemsorozatát.

Mint hogy a mi Daykánk tanárkodása előtt az egeri kisebb papnevelőbe volt fölvéve, valószínű, hogy keresztlevelét magával odavitte és otthagytta.

Gáborunk, míg egészségi állapota engedte, állandóan ügyes, szorgalmas, munkaszerető, teendőiben pontos volt, sőt betegsége alatt is, amennyire csak lehetett, tanulmányaival foglalkozott. Magyarázata, melyet otthon gondosan átgondolva adott elő az iskolában, világos és rendszeres volt. Szerény természetű, béke- és fegyelemszerető volt, ezektől nem volt eltéríthető. Nem csoda tehát, hogy ezen erényeivel mindenkinek, akivel rövid ittléte alatt érintkezett, jóindulatát megnyerte. Mindezeket még kiegészíti őszinte vallásossága.

Mint hogy a fentiekben úgy gondolom röviden ugyan, de őszintén
Tekintetes Uraságod óhajának eleget tettem,

Ungvár, 1805 okt. 5.

kiváló tisztelettel
vagyok
tek. Uraságodnak
alázatos szolgálója:
Fekete Imre s. k.
az ungvári gimnázium igazgatója.

Ezen levél elénk tárja Dayka kiváló emberi vonásait s tanári tevékenységének érdekes leírását tartalmazza. A legszebb minősítést állította ki benne igazgatója Daykáról mint tanárról és mint emberről egyaránt. Ha nem is tartalmaz irodalomtörténetileg nagyjelentőségű újabb adatokat, mint a sokat szenvedett költő kiváló jellemének s rokonszenves egyéniségének hiteles tanubizonysága mindig becses lesz. Az ott említett költemények azóta sem kerültek elő, egyébként aligha jeleznének emelkedést Dayka költői pályáján és valószínű, hogy latin nyelven voltak írva. Fekete Imre igazgatónak Dayka halálára irt elégiája nyomtatásban is megjelent, de nem mint Abafi tévesen írja a Bécsi Magyar Kurir, hanem a Bécsi Magyar Mercurius 1796. 98-ik számában névtelenül. E költemény szolgált kiindulópontul Dayka születésének pontos megállapításában.

A későbbi években Daykának nem csupán itteni nyugvóhelye válik teljesen ismeretlenné, hanem hosszú időre a költő emléke is teljesen eltűnik az ungvári közönség tudatából. 1864-ben Zoltsák János ungvári gimn. tanár felhívást intéz a Felvidék című helyi lapban Dayka emléke ügyében s egyúttal lépéseket tesz sírhelyének felkutatására. Fáraozása azonban sikertelen marad. 1870 március 17-én mintegy Dayka-kultusz állandósítására megalapítja a Dayka-önképzőkört, mely azóta állandóan nemzeti irodalmunk szeretetére neveli az ungvári főgimnázium ifjúságát. 1892-ben újra mozgalom indult meg a költő emlékének megörökítésére s most már jóllehet sírhelyét nem sikerült megállapítani, mégis eredményesen. Tizenhét évi gyűjtés után végre 1909 okt. 3-án országos ünnepség keretében lehullott a lepel Dayka művészi szobráról. Szamovolszky Ödön szobrászművész e kiválóan sikerült alkotása méltó helyén, az ungvári főgimnázium parkjában a késő utókor számára is megőrzi Kazinczy «kedveltjének» szenvedő alakját.

Mazuch Ede.

PÖRÚJÍTÁS.

— Szász Károly Bölcs Salamon-ja. —

A Nemzeti Színházban 1889 január 25-ikén került színre először a *Bölcs Salamon* c. bibliai dráma. A szerző neve nem állott a színlapon. Az inkognitó jól meg volt őrizve s ez kétségtelenül fokozta a közönség érdeklődését, mely teljesen megtöltötte a színházat. A napilapok egybevágó tudósítása szerint minden felvonás után, sőt nyílt színen is taps hangzott föl, ami részben a szereplő színészeknek szólt, de több ízben hívták a szerzőt is, aki helyett a rendező mondott köszönetet. A számottevő napilapok közül a *Fővárosi Lapok* tisztességes sikerről tett jelentést, dicsérte a darab költői szépségeit s azon reményét fejezte ki, hogy most már a szerző bizonyára le fogja venni maszkját. A *Budapesti Hírlap* föltétlenül hidegebben ír róla, de a közepes sikert elismeri s a drámát legalább részleteiben méltányolja. E kettő kivételével a napisajtó valóságos ádáz dühvel tépte foszlányokra a színművet. Még a nyelv szépségét is megtagadták tőle s silány tákolmánynak hirdették, melyből idétlenül lógnak ki a Bibliából kitépett ékességek. Nem szándékozunk kutatni, mennyiben tudták már a névtelen szerző kilétét vagy mennyiben jártak hamis nyomon. A közönség tapsairól beszámoltak, mégis a legnagyobb bukásról beszéltek, ami eléggé jellemzi rosszhiszeműségüket. Midőn majd egy negyedszázad múlt el már, nincs se irodalomtörténeti, se esztétikai fontossága e mérges tintába mártott tollú kritikusok apró-cseprő személyi motivumait keresni. A sajtó lovagiatlan eljárása bántotta az író, vagy a színház, vagy mind a kettő érzékenységét és józólésból, büszkeségből vagy gyöngeségből harmadik előadás után levették a műsorról.

Még ugyanez évben megjelent a dráma a könyvpiacra, már a Szász Károly névvel, előszóval bevezetve, mely röviden beszámol a darab történetéről:

«E mű az 1887-iki Karácsonyi-pályázaton, társai fölött, különösen költői hangulatáért, némi méltatásban részesült, de jutalmat és ko-

szorút nem nyert. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága által egyhangúlag ajánlatott előadásra.

Hogy névtelenségemet az előadásig megtartottam, nem különkődésből vagy hivalgásból tettem, hanem mert reméltem elfogulatlan ítéletet nyerhetni, úgy a közönség, mint a napisajtó részéről.

Reményem csak félig teljesült. A közönség a január 25-iki első előadáson rokonszenvesen fogadta a darabot, bár az erősebb drámaiság hiánya miatt a hatás zajos nem lehetett. A napi sajtó egyrésze azonban kíméletlenül s oly hangon ítélte el, minőt oly darabok irányában sem szokott használni, melyeket a közönség sokkal határozottabban visszautasított.»

Azonban munkája iránti szeretete arra bírta az író, hogy ez ítéletet véglegesnek nem tekintve, kinyomatva bocsátja a nagyközönség elé. A rövid előszóbból nem hiányzik sem a szerénység, sem az önérzet.

Mint könyvnek sem volt hatása, ami érthető is, hiszen a bukott vagy ismeretlen színművek nem sok olvasóra szoktak találni. De az irodalomtörténetnek most, esztendőök multán, lehet még szava hozzá s fölújíthatja a pört, ha abban a véleményben van, hogy az ítélet igaztalan volt. Két oka is van. Először is meggyőződésünk, melyet bizonyítani is fogunk, hogy e színmű értékes költői munka. Másodszor érdemes vele foglalkozni, mint a kor jellemző termékével. A kor, melyben íródott, leszámítva Csiky francia hatás után készült reális színműveit, színpadi tekintetben nem volt szerencsés. A romantika késői utóhajtásai nyílottak a történelmi verses dráma mezején.¹ Bizonyos páthosz szól e darabokból, mely ma kissé hidegen hagy, de a maga korában sem volt teljesen őszinte. Némi száraz józanság párosul a költői hévvel. Néhány kiválóbb tehetség tudott e nemben is értékest alkotni. Volt több hosszú életű darab, mely azonban sikere mellett is nem a színpad, hanem a költészet nagyobb dicsőségére szolgált. A költői hatás aratott bennük teljes diadalt. Azonban a romantikának az az üde, szívből fakadó kiömlése, mely a Vörösmarty drámáiból árad, örökre eltűnt. E neo-romantika egyik darabja a *Bölcs Salamon*, még pedig kevésbé romantikus és őszintébb társainál s bizonyos egységes történelmi stílusra való törekvés jellemzi. Ez utóbbi maga elég jelentős szempont, hogy megvívjunk igazáért.

E darab Salamon király uralkodásának első idejét adja elő. Cselekvénye kevés, de epizódokkal megrakott. Nem sietős, hanem ké-

¹ E kor drámairódmáról rendkívül becses tanulmány Péterfy Jenő «Történelmi drámáinkról» c. műve. (Összegyűjtött munkái, III. k. Bpest, 1903.)

nyelmes cselekmény. Salamon trónt foglal, ellenségeit eltávolítja, híveit megjutalmazza, párttűt testvérével, Adóniával kibékül, ítéletet tesz a két versengő asszony között, fölépítteti a templomot, követeket fogad, Sába királynőjét vendégül látja — mindezek a Szentírásból ismert jelenetek s a drámához magához nem tartoznak. A tulajdonképeni cselekmény a király szerelme a szép Abizághoz (azaz Szulamithoz), kibe Adónia is szerelmes s kit Dávid király hozatott még a királyi udvarba. Bethsabé, a király anyja, fél tőle, hogy Salamon a trónra emeli az egyszerű leányt s titkon Adónia kezére akarja játszani. De Abizágot nem hatja meg a királyok érte versengő szerelme, hú marad Jóelhez, az ő pásztorához; Adóniának életébe kerül a szerelem, míg a király, aki bölcsőbb, mint szerelmes, lemond s egyesíti a szerető párt. Maga nászadalul megírja az *Énekek énekét* s egyetlen igaz szerelmét politikai házassággal cseréli föl s — mint előre megsejti — érzéki kéjek közt fogja elkábítani.

A M. Tud. Akadémia bíráló jelentése a pályázók közül a *Bölcs Salamont* emelte ki, mint aránylag legjobbat, de a díj kiadását nem javasolta.¹ A jelentés természetszerűleg kiemeli a mű költői szépségeit, sikerültebb jeleneteit, de főként a drámai élet és küzdelem csaknem teljes hiánya miatt azt vitatja, hogy mint drámai mű nem jutalmazható. Nincs itt a helye és ideje, hogy az Akadémia dráma-pályázatainak többrendbeli hiányosságait fejtegezzük, hogy egyre kevesebb remekművet s több közepszerű, sőt annál is kisebb értékű műveket jutalmaznak meg, valaminthogy az abszolút becs nagyon is viszonylagos meghatározása az igaztalanságnak tág kaput nyit. Azon évek rendszere általában a legnagyobb szigorúság volt. Így esett, hogy a *Bölcs Salamon* karöltve oly munkákkal, mint a Rákosi Jenő *A szerelem iskolája*, a Csiky Gergely *Nórája*, nem lett abszolút becsűnek ítélve; oly munkák, melyek koruk irodalmi színvonalát a maguk teljességében elérik. S noha a szóbanforgó bírálat szempontjait helyeseknek itéljük, másrészt el kell ismernünk, hogy a bírálat a pályázat szabályait a legmerevebben alkalmazza s rideg azon költői szépségekkel szemben, melyek megérdemelték volna, hogy a sorompót tágabbra nyissák föl.

Szász Károly drámáján, amíg az Akadémia irattárából a Nemzeti Színház deszkáira került, mindössze három helyen tett változtatást. Ezek se fontosak, de annyiból célszerűek, hogy Adónia szerepét körvonalozzák. Legfontosabb az utolsó. Az első kidolgozás szerint a királyfit Jóel szúrta le, mikor kedvesét el akarta ragadni; a második forma

¹ A jelentés az Akadémiai Értesítő 1888-iki évfolyamában. Bírálói Gyulai Pál, Bánóczy József, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert és Vadnay Károly voltak. Két utóbbi a díj kiadására szavazott. A jelentést Bánóczy írta.

szerint csak lefegyverzi s maga a király öleti meg, mikor fenyegetődzve távozik. Így drámaibb s így van a Bibliában is, aminthogy ez lett volna az eredeti forráson tett egyetlen változtatás is. De majdnem a maga teljes egészében ugyanaz a színpadra került dráma, mint az akadémiai koszorúért versenyző.

Ám a drámai küzdelem hiánya a mai olvasó előtt nem lesz olyan súlyos hiba. A dialogikus forma annyi sokféle megnyilatkozása után csak oda térünk vissza mindig: van-e az illető műben költészet és igazság? Ezek változatlan, örök törvények, a többi mind viszonylagos. Kétségtelen, hogy bizonyos formák bizonyos stílust követelnek, melytől eltekinteni veszedelmes. Így a dialogikus formának szüksége van némi élénkségre és mozgásra; a drámának, mely végre is szűkebb határok közé foglalt műfaj, némi egységre; de úgy e mozgás, mint ez az egység megvan a *Bölcs Salamon*ban. A kis cselekvény minden esomója előttünk bogozódik s előttünk fejlődik ki s a hős alakja az epizódokban is mindenütt a főhelyet foglalja el. Régi festők nagy kompozíciójára emlékeztet, ahol a főalak túlságosan előtérbe nyomul minden más rovására vagy olyan arcképre, ahol csak az arc van élesen kifejtve s a többi csak vázolva. A hős teljesen kidolgozott szobor benyomását teszi, mely köré a többi alakok féldomborműben vannak mintázva. Bölc Salamon jelleme e formában a magyar dráma legerőteljesebben kidolgozott alakjai közül való.

Salamon története a *Királyok* III. könyvének 1—11. részében van megírva s nem kis művészetre mutat, hogy a hosszú elbeszélést Szász Károly tudta drámailag tömöríteni. A Bibliában keleti ragyogó színekkel van elmondva a zsidó nemzet békés fénykora Dávid harcoss és dicsőséges esztendői után: a bölc és szellemes, erőszakos és kegyetlen, bőkezű és elpuhult uralkodó története, a nagy építkező, költő és mesemondó király, kinek egyetlen végzetes gyönyörűsége van, az asszonyok, akik «elhajták az ő szívét». Nem csoda, ha neki tulajdonították az *Énekek énekének* fűszerszámtól illatos, buja és olvadó szerelmi dalait s a *Prédikátor* sötét bölcességét, hiszen ennek az embernek élveznie kellett az életet s meg kellett csömörlenie tőle, másképen nem lehetett volna bölc és kéjenc egy személyben.

Az egész alak föllép a Bibliából a színpadra. S noha a drámai küzdelem hiányzik a színműből, a hőst nemcsak szavaival jellemzi, hanem drámailag, cselekvőleg lépteti föl. A hős beállítása egyike a legimpozánsabban megírt jeleneteknek. Csak álmát beszéli el Salamon, a többi történik nyílt színen. Kissé enyhíti a Biblia ellenszenvesebb vonásait, de azokat se törli le, úgy hogy az egész itt is megmarad a fény és árnyék mesteri keverékének. Mindenekelőtt *bölcs* Salamon s e vonása a legerősebben van színezve. A két asszony fölött mondott

itélete a legegyszerűbben s legmegkapóbban van előadva. Nemkülönben igazságosztása hívei s ellenségei között. Megdőbvenve látjuk ez ember szellemi felsőbbségét, de egyúttal kiméletlenségét és ravaszságát is. Joábot, a fővezért is elűzi. Nem öleti meg egyszerre, egy napot ad neki, meneküljön:

— utána senki se

Menjen, ne nézzen. Merre megy, közülünk
Ne lássa senki.

Mindebben volna bizonyos nagylelkűség. De nyomban utána parancsot ad az új vezérnek, hogy másnap négyfelé indítsa ki embereit s ahol találja, ott ölesse meg, még ha az oltár szarvába is fogódzik. Ez a keleti szultán cszejárása. S ami meglepő, ezt nem a Bibliából vette az író, ahol Salamon egyszerűen levágatja Joábot az oltárnál, ahová menekült; ez saját leleménye. Sémeivel jár el ilyenforma álnok kegyelemmel, melynek szintén halál lesz a vége s ez ítéletnek mindjárt páriját szerezte Joábbal szemben. Igazi királyi alak ez a Salamon, ellentmondást nem tűr, de sohse bőszerű oktalanul. A legkeményebb ítéletnél se hevül föl, egyaránt ura népének és magának.

De a bölcsét is megejti a szerelem. Csakhogy ez a szerelem is hasonlít hozzá. Okosan szeret. Nem tart attól, hogy méltatlan lesz, ha a pásztorleányt maga mellé emeli, csak nem akarja, hogy ez erőltetve történjék. Az okos ember tudja, hogy csak az a szerelem lehet igazán üdvöztető, melyet önként nyujtanak. Megpróbál mindent a leány meghódítására, mert igazán szereti, de hasztalanul. S itt épen a drámai küzdelem hiányában lesz Salamon következetes önmagához. Szász Károly nem kever belé érzélgős színeket. A keleti szultánhoz talán az illenék, hogy erőszakos kézzel dobja be ágyába a leányzót. De akkor hová lenne az a bölcsesség, mely szinte tragikussá teszi a hőst? Salamon nem riad vissza az erőszaktól, a vértől, ha szükséges, de szívet erőszakkal még be nem vettek soha. A megfelelő bevezetés, hogy a dráma végén is mint ítélő bíró lép föl. Nem, Abizág nem lehet az övé, mert mást szeret. Ám legyen meg az Úr akarata! Van sok idilli e darabban, de némi tragikum felhője is ott sötétlik a legfinomabban árnyalva. Salamon alakjában az író meghagyja az érzékiséget, mely olyan mohón fejlődik ki a keleti ég alatt. A király érzi, hogy feledést, kábulást fog keresni e vesztett szerelemért:

Vagy adhat-e

Kéj mámore, vérontás, harci zaj
Enyhületet a szívnek? Kábulást,
Mely annyi mint halál. Aztán a bölc
Bolond lesz; istenfélő: nyomorúlt

Bálványimádó; szerelemsovár
 Szív: kéjsovárrá; egyért lángoló:
 Sok asszony rabja — és hű férj helyett
 Rabszolga-s ágyastartó! Borzadok
 Magamtul, ahogy így jövőmbe nézek!

De mert bölcs is, tudja, hogy mindez «hiábavalóság és a léleknek gyötrelme». Csak odavetett felhő ez, de sok művészet van e melancholiában. A nagy ember magányos ember, nem érti meg senki s egykor maga is eltörpül a vér lázadó hevében.

Teljessé teszi e gazdag jellemzést a III. felvonás páros jelenete a király és Sába királynéja között. Epizód, de igen szép epizód. Dél királyasszonya messziről jön Salamon hírére s mindjárt beléscseret. Udvariaskodásuk egymással épen olyan keleti zamatú, mint a verses talányok, melyeket egymásnak föladsnak. A nyelv egyre fűszeresebb lesz s rímbe csendül. A Szentírás csak pár szót mond e találkozásról, a késői hagyomány színezte ki s stílszerű, hogy legmelegebb, legszínesebb földolgozását Goldmark operájának felséges dallamaiban nyerte. A dráma mondott jelenete — legalább nekem úgy tetszik — Firdúzi *Sáh-Náhméja* hatása alatt fogant. Értem azt a jelenetet, melyben a perzsa sáh kipróbálandó Zál hős eszességét, móbedjeivel talányokat adat föl neki, verses, találós meséket, melyeket egyenkint megfejt. E részletet Szász Károly le is fordította, a Schack-féle német fordítás után.¹ A Sába királynéjának jelenetét az kapcsolja a drámához, hogy Salamon itt fejt ki azon gondolatát, hogy a szerelem a legboldogítóbb valami a világon, de meg nem vehető semmi áron.

A darab át meg át van szöve a Bibliából vett idézetekkel, melyet némely bárdolatlan bíráló a szemére vetett. Pedig gáncot csak úgy érdemelne, ha ezek nem állának harmóniában az egész darab nyelvével. Ez a nyelv itt-ott kissé epikusan hosszas, bár ott is szép részleteket köszönhetünk neki — így pl. a templom építésének plasztikus leírását — de sohse válik szétfolyóvá, áradozóvá. Színessége mellett bizonyos kemény erő jellemzi, mely annyira illik a bibliai tárgyhoz. S ez is előnyösen különbözteti meg kortársai között. Ama többi romantikus drámából sem hiányzanak a költői részek, de most, midőn a jelmezes dráma is szívesebben veszi föl az egyszerűbb alakot, a prózát, igazán kirívó a liraiságnak az a túltengése, a Shakespeare képekkel dúsz stílusának az a valóságos elfajulása, mely túlnyomó részükben észlelhető.

Csak az utolsó felvonásba talált utat a kor érzélgős romantikája, mikor Jóel, a pásztor, lép a színre. Még kevésbé rójuk föl azt a jele-

¹ Kisebb műfordításai, III. k.

netet, ahol pásztorbotjával megvív Adónia kardjával szemben. Utóvégre a pásztorbot végén vaskampó van s az erős juhász, akinek nem egyszer kell rablókkal és vadállatokkal viaskodnia, megfelelnet az esetleg elpuhult királyfinak. Az is érthető, hogy Abizág a nem neki való levegőben visszakívánja régi szerelmesét. Nem ez, hanem a forma, melyben elmondják, avultan romantikus: Abizág érzelgős vágyódása szerelmese után s az a — mondhatnám — lovagi, önérzetes és szerény hang, amelyen a pásztorifjú beszél, határozottan kirí az egész darab máskülönben egységes stílusából. Az egykori bírálók azonban nem akadtak ezen fönn.

S ha hibákról beszélünk, megemlíthetjük a mellékalakok halvány jellemzését is. Abizágnak nincsen egyéni élete, tökéletesen típus s Adónia sincsen kirajzolva, aki iránt több érdeket kellene az írónak keltenie. Nyers embernek mondják, de nem látjuk annak; erős szenvedélyt sejtünk benne, de nem jut kifejezésre.

Szász Károly drámáiról működésének legértékesebb termékeül a *Heródest* szokták említeni. Ez kétségkívül drámaibb cselekvényt ad, de a *Bölcs Salamon* előre vetett tragikumának árnyéka megkapóbb, mint a *Heródes* borzalmasságai. Az egész gondosabban, szebben megírt munka s az egységes, öntudatos stílus becsesebb példánya. S őszinte költészete, valóságossága, mellyel kimagaslik egyivású drámatársai közül. határozott értéket biztosítanak neki.

Nemcsak a legnagyobb íróknak vannak problémáik. Azokat többen és jobban megvilágítják. A kisebb fényű csillagokat ritkábban figyelik meg az igazmondás messzelátó csövével. A felhők jönnek-mennek s ki kell választanunk az időt, mikor a maga teljességében szemre lehet venni. S a magyar drámairodalom nem olyan gazdag, hogy egyetlenegy értékes darabjáról is lemondjunk azért, mert egyszer hamarkodtan ítéltek fölötte.

VÉRTESY JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Méliusz Péter arcképe.

Valahányszor régi irodalmunk egy-egy nevesebb terméke kerül a kezembe, s tartalmi vonásairól formai készségeire fordúl a figyelmem, mindég meghat az a túlszerény, mondhatnám szegényes külső, mellyel a XVI., részben XVII-ik századbeli szerző jobb sorsra méltó művét világgá bocsátotta. Mintha azoknak a zordon századoknak sokféle nyomorúsága, mely a költészetünkben lépten-nyomon ott sír, gúnyol vagy fenyegetődzik, meg az a korlátolt, naiv ízlés, mely a biblikumok és széphistóriák morálján-meséjén kapkodott leginkább, mintha mindez: a nyomtatványaink köntösére is ráverte volna a maga bélyegét. Egy kétségtelen, hogy az a lángbuzgalom, mely derék lantosaink és prédikátoraink tollát hevítette, nem igen van arányban műveik sem szellemi, sem formai értékével. Csak gondoljunk azokra a protestánskori sajtótermékekre, főként az itthon nyomottakra: papir, nyomás, díszítés dolgában bizony sokkal selejtesebbek, semhogy egykorú német, olasz vagy holland társaikkal összemérhetnők őket.

De talán e kisebb-nagyobb mérvű tipografiai fogyatkozásoknál is sajnálatosabb az a jelenség, ha az említett két század *irodalmi arcképcsarnokára* vetjük tekintetünket. Szellemi életünk, tudjuk, Mohács ellenére is szépen föllendült. A vallási és politikai vívódások íróink számát, humanista műveltségük és nagy külföldjárásuk meg az egyéni érték tudatát emelik magosra bennük, és mégis oly felette kevés (részben az is kétes vagy primitív) kísérlet csupán, ami e zord idők jeleseinek arcvonásairól épp a protestáns korból ránk maradt. Külföldön a művészi és tudományos érdek szinte karöltve jelentkezik. Vezetőik és útjaik csaknem állandó kapcsolatban vannak egymással. Nálunk ilyes rokonságot találni vagy akár keresni is: soká jámbor óhajtás. Ott a legjobb metszők és képirők serge törekszik rajta, hogy koruk vagy nemzetük valamelyik díszét művészi geniejük fényével is megörökítse, úgy hogy elég egy pillantás bármelyik német, francia vagy olasz illusztrált műbe: s elöttünk a reformáció, humanizmus vagy állami életük szinte minden számottevő bajnoka. S mindez, a XVI. század derekán, végén már teljes forrongásban odakint, amikor nálunk, — inkább hadászati okokból — egy kis kartografikus mozgalomban vagy könyvillusztrálásban merül ki minden efféle törekvés. Nemzeti vonatko-

zású, vagy magyar fejekről — nem mondok: életről — készített rajzaink egy-két fejedelem, főpap, államférfi és hadvezér vonásairól, ha maradtak ránk, azok is jórészt idegen kéztől, s számra is aligha haladják meg a fél-századot.

Ha így áll a dolog a tetőkön, mit szóljunk a völgyek, a napi élet zürzavarában küzdő szegény prédikátorokról és lantosokról, akik pedig akkor maga az irodalom, akik kétségbeesve is igyekeznek megmenteni bennünket a kétségbeeséstől. Hol vannak a Tinódiak és Sztárayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek stb. arcvonásai? Pedig ezek is egyéniségek a javából. S bár műveikben a korabeli magyarság egy-egy világát hagyták ránk örökül, róluk, az ő külső megjelenésükről nem kímélt meg az idő mostohasága semmit. Ha csak a véletlen, mely régibb irodalmunk annyi homályos pontját földérintette már, ezen a téren is nem jön segítségünkre. Valóban, részemről igen kívánatosnak látnám, ha irodalomtörténetírásunk ifjabb munkásai a tisztán irodalmi kérdések mellett ez irányban is fokozott érdeklődéssel tekintenének körül s művészi multunk pusztuló emlékeiből ami még menthető: menteni törekednének.

Efféle gondolatok foglalkoztatták e sorok íróját is, amikor a keze ügyébe eső adatok lehető teljességével igyekszik tisztázni egy oly problémát, amely mint futó gondolat már előbb is fölmerült irodalomtörténetírásunk lapjain. Valószínűvé tenni, bemutatni a XVI. századbeli magyar szellem egyik legérdekesebb alakjának: *Méliusz Péternek az arkéjét*.

Talán mindnyájunknak, akik a protestánsorkorbeli nyomtatványokat gyakrabban s némi művészi érdeklődéssel forgatjuk, föltűnhetett a Méliusz 1563-iki, Debreczenben kiadott *Magyar Praedikációjának*¹ címlapja, melyen a cím alatt, középen, csaknem 8 % magas és széles négyzetben egy árkádos «templomfal» vagy «kapuzat» látható. Ebben viszont, egy angyaloktól tartott ovális cartouche; a cartoucheban egy (heraldice) balfelé indult, de visszanező glóriás bárány áll, melynek jobb első lábában hármasszoros foszlányú, keresztoszlop zászló lobog. Köröskörül, az ovális keret szegélyére írva ez a bibliai mondat: «Mint a bárány megnémula Niru előtt. Ésa: LIII.» De ami bennünket e pillanatban legjobban érdekel, az közvetlen a cartouche fölött, a hét ívű árkád közepén ülő kis papi alak, amely lapos sapkában, széles köpenyben az előtte fekvő nagy könyvre hajol és elmerülve olvasni látszik.² Mint említém, néhány Méliusz érdeklő író, például: Czákó Gyula 1904. Kanyaró Ferenc 1906. és Csűrös Ferenc 1911, pár szóval már régebben érinték a dolgot. Néhai Komlóssy Arthur pedig, Debreczen kultúr-életének e nemes chauvinje, külön is igyekezett rá föl-

¹ MAGIAR PRAEDIKATIO, K'IT POSTILLANAC NEVEZNEC, A PROPHEIAC ES APOSTOLOI IRASSABOL, A REGI Doctoroknak, Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Ágoston, es a mastani bölcz Doctoroc magyarazassoc szerint. — (Címkép. Bibliai idézet.) Döbröczömbe, MDLXIII.

² A kép jó mássa látható a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténet I. kötetében is. III. kiadás 232 l.

hívni az illetékes körök figyelmét 1908. ¹ Bár erős alanyi hangú cikke inkább eszméltető jellegű, mégis, mivel legbővebben foglalkozik eddig a kérdéssel, gondolatait egy-két pontban illik összefoglalnunk. Szerinte 1. az «az architektonikus háttér a mai nagy templom helyén állott Szt. András (helyesebben Szt. Háromság) templom benső, keleti oldala.» 2. «Az angyaloktól emelt köriratos medallionban levő zászlós bárány visszafordított fejével, a fölkelő nap és lilium, Debreczen város régi címerc.» 3. «A karzat közepén, a szószéken ülő s nagy könyvből olvasó papi alak: a Magyar Praedikációk szerzője, Debreczennek, a debreczeni kalvinistáknak alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz Péter.» Végül sajnálkozását fejezi ki, hogy bár föltevésének igazolására szakférfiakkal is sokat levelezett «hogya más munkákon, de különösen az 1563-ik évet megelőzőleg látták vagy emlékeznek ilyen képre, közölgék vele. De ilyen irányban választ vagy tudósítást senkitől sem kapott.» ² Ezek Komlóssy cikkének inkább jóhiszemű, hypothetikus eredményei, mert föltevését voltaképp egyetlen komoly érvelvel sem támogatja. Lelkesedésében csak így sejti, így gondolja. Buzgalma mégis, amellyel a kérdést újra, nyomósabb alakban fölvetette: tiszteletet érdemel. De nézzük, mit ér ez az «úgy gondolom» a higgadtabb kritika világa mellett.

Komlóssy szerint hát az az architektonikus háttér az 1802-ben elpusztult régi, Szt. András templom benseje. Azt hiszem, hogy itt egyszerre kétszeres tévedéssel állunk szemközt, mert ez az építmény, már akár «templomi karzat», amint Komlóssy mondja, akár «díszkapu», amint Kanyaró és Csűrös nevezi, árkádjával és iveivel, pilasztereivel és dekorációival együtt tiszta renaissance-képzés, míg az az András-templom, leírásai és fönmaradt képe után ítélve: *minden ízében gotikus épület* volt. De ha még föltesszük is azt — a művészettörténetben — nem ritka jelenséget, hogy a nevezett templom mint egy átmeneti idő szülötte, egyszerre kétféle stílt is egyesíthetett magában, t. i. a külső kiképzése (homloka, kapuzata, ablakai) a régi gót, de benseje már újabb, renaissance-stíli lehetett: az 1563-iki címlap-rajzolóra ez a körülmény is anachronizmus, mert ő előtte akkor sem ez, hanem egy még korábbi, valószínűleg még tisztább gotikus kép állott. A mi régi Szt. András templomunk ugyanis utolsó alakjában 1628-ból való, mert első, őszibb, talán anjoukori formája már 1564-ben, (a címlap kelte után egy évvel) leégett. De nincs is szükség rá, hogy ezt a téves föltevést tovább feszegessük, mikor a kérdést röviden, egy szóval, végérvényesen eldönthetni. T. i., hogy ez a címkép nem eredeti kompozíció, hanem másolat, nem is valami helyi vonatkozású templom rajza, hanem egy külföldi, korszakos mű címlapjának

¹ A debreczeni régi jelesek emlékeit kereső Bizottság kiadványa. Debreczen 1908. Függelék.

² Tudtunkkal Balogh Ferenc is kutattatott Claparède Sándor útján a genfi és bázeli régi nyomtatványok között, ha talán a címkép «eredetijét» vagy «mását» megtalálhatná. De, amit cikkünk eléggé megmagyaráz, sikertelenül.

kicsinyített és gyöngye utánképzése. Ez pedig, amely eddig valamennyi érdeklődő figyelmét elkerülte: a *Luther első, teljes kiadású bibliájának fametszetes címképe.* (Wittenberg 1534. infolio.)

A (hétszeresnél is) nagyobb eredeti: magos, paralellogram alakú keretben szintén egy renaissance-stílusú, s kifejezetten «kapuzat» képét mutatja, de jóval gazdagabb formációkban s igen finom ábrázolással. A lépcsőzetes s négyszögű kőlapokkal kirakott előtéren apró, szárnyas cherubimok serege rajzik, s amint mohón lapozott és hurcolt könyveikkel sejtetik, őket is az új biblia ujsága és csodái izgatják. A jobb és baloldali szegletben egy-egy csinos, alant akanthusz-levelekkel ékített, négyszögű renaissance-oszlop emelkedik, de csak a kapuzat közepéig. Az oszlop tetején egy-egy sisakos, páncélos angyal; mindkettő kezében zászló, miket Luther és a biblia fő támogatójának: Bölcs Frigyes, szász választónak ismert címere (keresztbe tett kard s fehér-fekete pólyákkal tarkított alapon nyugvó korona) díszít. A zászlók fölött aztán egy pompás párkányzatú árkád húzódik végig, melynek tetejét hét, oszlopokon nyugvó ív zárja be. A balról számított 3-ik és 4-ik ívek előtt, a folyosó párkányára hajolva egy öreg, kopasz, de nagy szakálú s lutheri köpenyeges férfi látható. Mellette jobbról-balról 2—2 könyvhordó angyal. Maga meg nagy elmerüléssel az előtte hosszan, szőnyegként lehulló, fehér lapra ír. Napszerű glóriája, s a lapra nyomott «Gottes wort bleibet ewig» szavak világosan mutatják, hogy ez az alak maga az Úr, aki nyilván vonatkozással Luther föllépésére és a könyv tartalmára, ime mintegy maga írja s adja az emberiségnek a bibliát.

Ezt a címképet, mint egy magyar reformátorhoz legközelebb fekvő s legjellegzetesebbet vette mintául már akár önkényt, akár Méliusz sugallatára a klisé-rajzoló, mely azonban az ő félnék tolla alatt jóval kisebb és primitív, de egyuttal magyarabb arcot öltött. A nagy, folio alakú mintát, mely ott csaknem az egész lapot beborítja, ő egyszerű, szabályos négyszögű formálta, mely a «Magyar Praedikációk» címlapjának a közepén is elfért. S bár az arkád íveinek számát, díszítését (a kisebb jelentőségű ornamantumokkal és pilaszterekkel) megtartja, de már a lépcsőzetes előtér, a cherubimok mozgalmas serege, zászlós társaikkal együtt eltűntek. Az igénytelen, kockás vonallal jelzett előtéren csupán kettő maradt belőlük, akik a lutheri biblia nagy, széles címlapja helyett egy egyszerű, ovális cartouchet tartanak, melyben a zászlós bárány képe látható. Fönt pedig az írásba merült Ur helyébe a magyar predikátor olvasó képe került. Szóval a német reformáció hatásának, mely amugy is annyi s oly nagy jelentőségű dolgokban ütötte rá bélyegét a miénkre, egy olyan kisebb fajta művészi sugaráról van itt szó, mint aminő irodalmunkban például egy-egy lutheri éneknek, egyházi és iskolaügyi elvnek stb. átültetése, vagy mondjuk Sylvesternél: az Erasmus után írt distichonok. Mindez a Luther és Méliusz könyvének tartalmi — művészi rokonságát egyszerre megvilágítja, egyben a kép eredetének a kérdését is tisztázza.

Azt mondja továbbad Komlóssy, hogy az «az angyalok által emelt körírásos medaillonban levő zászlós bárány Debreczen város régi címere». Ismét oly föltevés, bizonyítás nélkül, amelyet így egyszerűen odaállítani.

ha még végeredményben igaznak bizonyulna is, a kérdés kényesebb voltánál fogva sem igen lehet. Hiszen egy vallásos s még hozzá reformációkorabeli, félig-meddig polemikus könyvről lévén szó: épp oly joggal azt is lehetne mondani, hogy ellenkezőleg, ez csak a bibliában és az egész középkoron át annyit emlegetett (s a katakombák jó pásztorán kezdve annyit ábrázolt) — szimbolikus kép. Az emberiség bűneiért magát önként feláldozó Megváltó képe, melynek tartalmi vonatkozását a XVI. század hitbéli válságai és tudós fejtegetései is igazolni látszanak. Valóban az ú. n. «Agnus Dei» ábrázolása már a középkor profánabb jellegű tárgyain is előfordul. Így például a francia királyok arany- és ezüstpénzein, nálunk először II. Endre ezüst dénárjain, valószínűleg az ő szentföldi expedíciója emlékéül. S épp ily egyszerű (heraldice balra lépő) glóriás fejjel, zászlós keresztrel, akár a Méliusz prédikációin. De előfordul utána hasonló vagy rokon ábrázolásban a IV. Béla és Róbert Károly pénzein. Majd megjelenik a városok (Debreczen, Szeged, Korpona) és a családok (Szalókyak, Dávid Ferenc stb.) címereiben. Később, főként a könyvnyomtatás és a reformáció elterjedése óta a könyvek vízjegyeiben és címképein nálunk is, külföldön is, sokféle alakban, egyaránt. Például, hogy az annyi mintát adott német irodalomból említünk egy-kettőt futólag: ott van a Hans Sachs «Wittenbergische Nachtigall» c. híres verse 1523-iki nürnbergi kiadásának s a Luther nagy (Deutsche) Cathekizmusának címlapján s egy 1582 körüli bécsi nyomtatványon, a Valentinus Farinola kiadványán. Nálunk a Méliusz, Félogyházy, Derecskei Ambrus könyvein s Gönczy György «De disciplina ecclesiastica» stb. 1577-ben, Wittembergában megjelent latin nyelvű munkáján. Jellemző azonban, hogy a németek, tőlünk eltérőleg, a bárányt jobbról balra menőleg s rendszeren átszúrt szüggely rajzolják, melynek a vére egy előtte levő serlegbe folyik. Zászlójuk is, bár szintén keresztel, nem három, hanem egy foszlányú.

A kérdés most már, — ami az árkádok alatt ülő pap kilétét is valószínűbbé fogja tenni — az: hogy a Magyar Prédikációk címkepe is egy ilyen általános, könyvnyomtató jelvényt, vagy kifejezetten Debreczen címerét mutatja-e? Kétségtelen adataink vannak rá, hogy ez utóbbit. Debreczen ugyanis, mely a maga címerét a hagyományszerint — II. Endre királytól (1218 körül) kapta, még a Rudolf-féle 1600-iki megerősítés után is, ugyanezzel a régi, jellegzetes típussal él, melynek ikertestvére a mi könyvünkön látható. A glóriás bárány — ami heraldice szokatlan jelenség — itt is *bal felé indul* s jobb első lábával tartja a zászlót, melynek hármas foszlányú lologóján szintén fehér, kivarrott kereszt látható. S csak 1693-ban, az I. Lipót-féle donatio után öltözik gazdagabb mezbe: foszlányos címerpaizsot s koronás zárt sisakot kap. A már *jobb felé* lépő bárány lába alá egy-egy nyitott könyv, az ó- és új-testamentum kerül, háta mögé lombos pálmafa, a sisak tetejére meg egy, a lángok közül nap felé törő, koszorús főnixmadár. Amannak az első, egyszerű típusú címernek a régi okiratok bizonyosságaitól eltekintve — két igen érdekes, kőbe faragott példánya még ma is van nálunk. Az *egyik*: félméternél nagyobb átmérőjű körkeretben, gránitból kifaragva, egy ágú, de sajátos hullámú zászlót mutat, szintén bal felé lépő bárány-alakkal. Ma a főiskolai könyvtár régiség-

gyűjteménye őrzi, hová a hagyomány szerint az 1802-ben leégett, Szt. András (Szt. Háromság) templom tornyáról került, amelyet a munka primitív *gotikus* technikája is igazolni látszik. A másik: mely vörösre festett mezőben, zöld zászlóval ábrázolja a báránys a Predikációk címképen levőnek szakasztott mása, okiratokkal is bizonyíthatólag a régi tanácsház ködíszei közül való s ma is a városház benső, udvari homlokfalába van illesztve. Még pedig nem is újabban, hanem a forradalom előtti építkezés idejéből. De ami a becsét és hitelességét még inkább emeli, az a körülmény, hogy egykorú, faragott dátummal — 1560 — van ellátva, ekként csak három évvel ifjabb keletű, mint a Magyar Prédikációk szintén évszámmal (1563) ellátott címképe, ez pedig a kettő azonosságát, s *tisztán városi címer jellegét* minden kétségen felül emeli. Legfelebb azt a kérdést kell még plauzibilisebbé tennünk, hogy mi jögon foglal helyet egy városi címer ily rendkívül feltűnő helyen, egy nyomdai, s még hozzá vallásos nyomdai terméken ?

Aki ismeri Debrecennek egyrészt a reformációban vitt szerepét, másrészt a városi nyomda fölállítása és föntartása körüli immár 300-dos érdemeit: a kérdésre egyszerre, együtt kapja a feleletet. Mert talán egyetlen községe sincs az országnak, amelynek nyomdájá, (ma már a legrégebb magyar nyomda) a város kulturális multjával bensőbb összefüggésben állana, mint épen a debreceni. Amint a Luther s Calvin tanok hívői e tájon megerősödnek, s a derék Huszár Gál vándorsajtója megindul, attól fogva ez a kettő: az új hit, s az új hit terjesztésének legjobb fegyvere a *sajtó* (és az iskola) a magisztrátus gondoskodásának egyik főtárgyát képezi.

Ez magyarázza már, hogy Huszár Gál sajtójának első terméke: a Méliusz «Szent Pál levelei» (1561-ben), már a «Döbröczöni tanácsnak» van ajánlva, s annak költségén és támogatásával jelenik meg. S hogy ez a hajlam és nemes áldozatkészség a tanács tagjaiban az új hit meggyökerezésével szinte kötelelességszerűen emelkedik, legszebben mutatja Méliusz közvetlen utódjának, Félegyháznak az «Uj testamentuma» elé tett ajánlása (1586), amely ódon stíljével is úgy hangzik felénk, mint egy szép panegyris. S amikor a hányatott életű Huszár Debrecenből távozni kénytelen, ott hagyott sajtóját minden terhével együtt nyomban a tanács veszi át s abba a nagy adminisztracionális gépezetbe, mellyel a város életét (iskoláit és vendéglőit, céheit és postaintézményét stb.) igazgatja, örök időre magát a nyomdát is beleiktatja. Az övé ettől fogva mindennemű joga és kiváltsága; az ő «dispoziciójából» kapják bérbe az ú. n. «provizorok» annyira, hogy közülök egy, a Lipsiai Rheda Pál már kifejezetten «typographus civitatis»-nak nevezi magát. És mivel a városi tanács meg a reformált egyház presbiteriuma csaknem mindig ugyazon egyénekből álló testület, a főbíró, (polgármester) pedig hagyományyszerűen *máig* az egyház kurátora is: érthető, ha a sajtó fölött is soká együtt gyakorolják a legfőbb szellemi és anyagi ellenőrzést. Sőt volt idő, a XVII. század derekán, amikor a főbíró, egyenesen maga a censor is. Ezek után természetesnek tűnhetik már föl, hogy a civitas címere a XVI. sz. 60-as éveiben, ép a Méliusz fénykorában oda kerülhetett a város

legnagyobb fiának prédikációira is, melyen a bárány egyszerre szimbolizálja nemcsak az áldozatkész Debrecen patronátusát, de jelképezi a «magát önként feláldozó Krisztus» nevében szervezkedő új egyházat is. S e kettő közossége nagyobb időkből, a magyarságot és kalvinizmust markánsabbul képviselő férfi művében, mint a Méliuszón, bizony nem találkozhatott volna.

Ezzel elértünk a tétel harmadik és tulajdonképeni fordulójához, hogy valószerű-e már, hogy «ez a karzat közepén ülő, nagy könyvbe merült papi alak a Magyar Praedikációk szerzője, a debreceni kalvinisták alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz?»

Már Komlóssy fölveti a kételyt s azóta más oldalról is hallottunk hasonló hangokat, hogy ez a dolog már azért is problematikus, mivel a külföldi reformátorok, főként Calvin, akiket a mieink még a formális dolgokban is híven utánoztak: óvakodtak saját arcképeik ábrázolásától. Ez az állítás ép oly téves, mint megokolatlan, amely alighanem abból indult ki, hogy ők, mint az újhit bajnokai, szemben a régi egyház művészi hajlamaival: templomaik és az isteni tisztelet köréből minden efféle külsőséget eltávolítani rendelték. Ám ez a tisztán hitéleti dolgokat érdeklő szigor semmiképpen se vonatkozhatott a személyes természetű igényeikre. Ellenkezőleg, a protestantizmus, melynek nemcsak humanista műveltsége, hanem legbensőbb lényegénél fogva is egyik fővonása az egyéniségre, az egyéni lélek kiépítésére törekvés: ilyes gondolatra sem felfogása, sem kora szelleménél fogva nem vetemedhetett. S hogy ez így van, mutatja magának Luthernek a példája, akit egy ép oly nagyszerű tudós, mint művész-társaság vett körül, amely őt és barátait (Melanchton, Reuchlint, Hutteni Ulrikot, Erasmust, Camerariust, Buggenhagent, Oecolampadiust stb.) valamint közéleti harcainak és családeletének nem egy jelentős mozzanatát megörökítette. Csak az id. Lucas Cranachtól és iskolájától egy egész sereg s a nagy Dürertől is több pompás arcképet ismerünk utána. Hasonlóképp vagyunk a különben még puritánabb Zwingli és Kálvin ábrázolásaival. Magával Kalvinnal, akiről pedig valóban élő hagyomány volt, hogy magát lefestetni sohasem engedte. Legyen elég e tekintetben csak a Borgeaud-féle «Histoire de l'Université de Genève», és a Doumergue-féle «Iconographic de Calvin» című nagyszabású műre utalnom, amelyek, főként az utóbbi, az összes, eleddig ismert olaj, réz és fametszetű képeit, karrikatúráit, sőt a tanítványaitól eredt skizzeit is mind közlik. Mindezek jórésze annyira friss és egyéni vonásokat mutató ábrázolás, ami eleve kizárja, hogy pusztán emlékezetből készült rajzok lennének. S ha nem is magának, Kálvinnak közreműködésével, de minden bizonnal róla, életében főlvetvő felvétel, s így teljesen hitelt érdemlők. De még beszédesebb cáfolata ennek, a fentemlíttett kételynek, a mi egykorú s hányatott életű prédikátoraink rokon törekvése, akiktől hasonlíthatlanul szegényebb és mostohább művészi viszonyok között szintén maradt fenn néhány gyöngö technikájú, de igen jellemző arckép. Nehány, de annál becsesebb és jellemzőbb, aminő a hí Skaricza Máté könyvében «Vita Stephani Szegedini.» Basel 1585. a Szegedi Kis Istváné; egy Lugossy birtokában volt metszet után a Decsi Csimoré,

s egy 1608-iki címeres levelen a Bozzási János papé. Végül 1624-ből magának az írónak egyenes óhajából, saját könyve címlapján, miniature-kiadásban: a Szenczi Molnáré. «Az keresztyéni Religióra és igazhitre való tanítás» stb. Hanovia MDCXXIV.

Mi gátolhatta volna ezek után épen Méliuszt, hogy ő, aki nemcsak geniejénél, hanem állásánál fogva is az egész tiszavidéki kalvinizmus központi alakja, s amellettt magában a debreceni nyomda megalapításában egyik elsőrangú tényező, s később is: legfőbb szellemi és anyagi támogatója ¹ mindvégig, hogy épen ő vonakodjék attól, hogy arcképének legalább miniature mása a saját könyve elé oda tétessék. Amikor maga a typographus, *Török Mihály*: Méliusz egyik paptársának rokona, talán már előbb, a kollégiumban is tanítványa lehetett, majd a nyomda élén állva, bizonyára sok alkalommal érezte e hatalmas férfi jóindulatát. Ám e magában csak benső valóságossággal bíró föltevésünkön kívül, vannak más reálisabb bizonyítékaink is. Aki ezt a vignettát jól szemügyre vette, azonnal észrevehette, hogy nemcsak a címlap alján, nyomdai jelül (római számokkal), hanem a bárányos cartouche alatt, a «padozaton» külön is oda van téve — arab jegyekkel — az 1563-iki évszám, ami a rajznak a könyvkiadásával egyszerre készültét világosan jelzi. Igen, ezt a Debreczen címerével s azzal az olvasó pappal ellátott kliséét egyenesen magához, a Méliusz Prédikációihoz készítette vagy készíttette a magyar kiadó.² S mi áll közelebbi gondolatul, minthogy abba a miniature-képbe annak a formai és arcvonásait igyekszik (bár gyöngé technikával) bevinni: akié maga a könyv. A lutheri biblia címlapján, amely inspirálta, maga az Isten képe áll, akinek viláforradalmat keltő igéit, nemzeti nyelven most röpitik

¹ Méliusz a debreceni első, Huszár Gál-féle nyomda 1561-ből fönmaradt mindakét terméke. Övé az 1562—68. közötti időkből: 7, s az 1560—75. közötti (Komlós-Lupinus) ciklusból ismét 3 munka. Szóval a nyomda ránk maradt 11 évi termésének több mint $\frac{2}{3}$ -a a Méliusz, s hozzá mind olyan dolgok, melyek az alakulóban levő magyar reformált egyház valóóságos alapkövei. Köztük egy, a Sámuel-Királyok könyve, Werbőczy Tripartitumával együtt az idősb Hoffhalter-féle sajtó valódi remeke.

² Aki a német reformáció irodalmát, különösen a Luther-féle bibliafordításokat figyelemmel forgatta, láthatta, hogy azok telestele vannak, még a genre-képek is bizonyos portrait-szerű ábrázolásokkal. Sőt ami Méliusszal kapcsolatban igen jellemző, hogy épp az *1563-iki teljes wittenbergi biblia* (ő- és újtestamentomi címlapján) kétszer is közli Luther féltényérni nagyságú arcképét, amint a feszület előtt Böles Frigyes szászválasztóval együtt ott térdel. Ezek után inkább azon csodálkozunk, hogy a mi reformatorainkról, akik oly soká és tömegesen látogatták Wittenbergát, csak ennyi elvétett ábrázolás maradt fön. Bizonyára ez nem annyira rajtuk, mint inkább mostoha magyar viszonyainkon mult. Hiszen a Szegedi Kiss István és Szenczi Molnár Albert képei is külföldön, külföldi metszőktől készültek.

³ Bár nyomdai készségeink művészibb része (címlapok, szövegközi diszek) átlag külföldről való, nincs kétségünk az iránt, hogy ez a Méliusz-vignetta magyar kéz műve. Ezt bizonyítják *másolat voltán* kívül egyszerű rajza, metszése és a rá tett 1563-iki évszám, ami mind kétségtelenül mutatja, hogy a magyar nyomdában nyomott könyvvel itthon, egyszerre készült.

közzé, itt a magyar könyvön pedig azé a férfié, aki mint *predikáció-író* időrendben is a legelső egyike, mint *predikálva, vitázva harcoló* pedig a legbuzgóbb és legjelentékenyebb fia egész magyar korának. Mindez oly természetes és ösztönszerű gondolat, melynek talán az ellenkezőjét lenne bajosabb vitatni.

Hanem tovább menve: nekünk úgy tetszik, hogy az a papi alak ott elmerülten, inkább ülni, mint kathedrában szónokolni látszik, ami a korabeli igehirdető viszonyainak nemhogy ellentmond, sőt talán még jobban megfelel. Mint történeti adatok bizonyítják, nemcsak maga Kalvin szeretett (több képe is így ábrázolja), a szószék előtt ülve, inkább fejtegetőleg előadni, hanem a mi reformátoraink közül is sokan, sokáig. Mindez a külföldi példák hatásán kívül, igénytelen templomaink berendezésén s főleg szokatlanul hosszú prédikációink természetében rejlett. Bornemisszáról mondják, hogy az ő postillái néha másfél óránál tovább elnyultak, ami már fizikai okoknál fogva is kényszeríthette, hogy közben le-leüljön vagy ülve maradjon.¹ Körülbelül ily helyzetben van előttünk

Méliusz is, akit különben nincs mért okvetlen predikálva sem képzelünk, mert amint fentebb jeleztük, a mögötte levő háttér nem is templomi, nem is eredeti. Csupán egy másolt és utánképzett árkádszerű részlet. Sapkája lágy, feje lapuló germán sapka, aminőt a tudósok, művészek, (maguk a reformátorok) európaszerte viseltek. Öltönye pedig az a széles, leomló ujjú, úgynevezett Luther-köpeny, aminőt Luther, Zwingli, Kalvin példájára (lásd arcképeiket!) az új hit papjai nálunk is soká, még a XVII.

¹ Egyébként régiebb ref. templomaink nem egy kathedrájában pár évtizeddel ezelőtt is divatban volt a szék, hogy a gyöngélkedő vagy öregebb predikátor alkalomadtán leülhessen.

század elején is egyformán viseltek. Amihez a Szegedi Kis István prémes gallérú, vállig hasított ujjú köpenyege is nagyon hasonlít. Méliusz ugyan a maga kánonaiban többször tesz említést a kalvini papok ruházatáról, de csak általánosságban: hogy miben, mennyire óvakodjanak (még a feleségeiknél is) a cifra, világiás köntösök viselésétől. Tüzetesebben azonban, valami hivatalos jellegű talárról: sohasem emlékszik. Annál inkább hisszük, hogy mint kora egyik vezető-egyénisége, a külföldi minták hatása alatt, ő is csak az általános divatnak hódolhatott.

És végül az *arc*! Erősebb nagytású kiadásában (aminő fotografikus és metszett példánya én előttem áll): egy ovális arcú, ritka bajszú, szakállas, s úgy a 40-es években járó férfi vonásaira ismerünk benne, akinek le-sütött szeméből s hajlott száj szögletei mögül valami benső, mély komoly-ság sugárzik felénk. Fejmozdulatában és jobb kezében, mellyel az előtte levő könyv lapjaiba markol: bizonyos energia is. Sajnos, hogy e finomabb sőt döntő vonások ellenőrzéséhez már semmi közelebbi adattal nem rendelkezünk. Szelleme és akaratereje: a sikereiben; temperamentuma: a vitái-ban és stíljének hőfokaiban, részben a «Válaszuti komœdia» lapjairól is jól revelálódik előttünk, de külső megjelenéséről nemcsak képbeli, hanem írásbeli leírás sem maradt ránk tudtommal. Csak ez a Sinaytól talált görög panegyris egyetlen sora villant rá, ekként: (*Πέτοος*) *Μήλιος, ὃς πολλῶν ἀνδρῶν κάλλιστος ἔσκειν*»,¹ ami a XVI. sz.-beli humanista irodalomban kifejezetten testi szépségre vonatkozik. De hogy szőke volt-e vagy barna, alacsony-e vagy magas termetű? Volt-e valami alaki vagy arcbeli föltünőbb saját-sága? Mind-mind ismeretlen kérdések. Még az is, hogy hány éves lehetett a halálakor? Életírói legalább ma két táborra oszlanak, s születési évét az egyik 1515, a másik 1536 tájára teszi; mert witembergi iskolázása 1556-ban, még semmi pontosat nem bizonyít. Itt fiatal és meglett férfiak egyaránt hallgattak. De igen, mivel ő már itt is a magyar ifjak «seniora», s mert áthajlítása a kalvini litre Szegedi Kisnek csak «hosszabb idő mulva» sikerül, részünkről az 1515 körüli dátum valószínűbbnek látszik, amit szintén támogat az a körülmény, hogy debreczeni sikerei, souverain egyénisége, valamint roppant energiája, győzelmes vitái és püspöki méltósága lélektanilag sem egy 20-as években járó ifjúra, hanem meglett korú férfirra vallanak.

Ezek alapján úgy hiszem, elfogadhatjuk, hogy a Méliusz 1563-iki Magyar Predikációinak címlapján látható papi alak, maga a jeles refor-

¹ Lásd a debreczeni ref. főiskola «*Miscellanea Hungarica Collecta*» című gyűjteményét, benne az alábbi című verset «*Επιθαλάμιον*» in honorem sacri nuptialis clarissimi et doctissimi viri D. Petri Caroli Ecclesiae Varadinæ in Pannonia Pastoris, et puditissimi Sponsæ eius Annæ, honesti et prudentis viri D. Georgi Beregdî filiae scriptum a Johanne Bonifacio Debrecino. Vitebergæ 1569. Külömben a fönti kifejezés nem eredeti, csak egy homéroszi hely ügyes applikálása. (L. Ilias II. é. 671 sor.) Ott Nireusra vonatkozik, aki mint a férfiszépség typusa az egész renaissance epigramma-irodalmában sokat szerepelt. Így Méliuszra annál jellemzőbb.

mátor, s mindaddig, míg erre ellenkező bizonyítékaink nincsenek, *irodalomtörténetünk XVI. századbéli arcképcsarnokába joggal fölvehetjük.*¹

PAP KÁROLY.

Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke.

Balassa József az Irodalomtörténeti Közlemények 1895-iki évfolyamában Barla Szabó János debreceni theologusnak 1824-ben összeírt kézirati gyűjteményéből közli Csokonainak egy pár eddig ismeretlen költeményét. Ezeket kívül közli a költőnek «egy valóságos kis vígjátékát, melyben a költészet elfajulását, a tartalom nélküli verselést s üres rimhahászást gúnyolja. Címe: «A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek s ugyancsak nekik a debreceni Muzsák közé való bévétetéseknek rövid historiája». Ez a kis vígjáték, Csokonai természetes dévajságát kivéve, nem sokat őrzött meg a költő szelleméből; de mint a fűzfa-poétatípusnak talán első karrikatúrája irodalmunkban és a Tempefői Csikorgójának² előfutárja értékes fölfedezés számba ment, mint minden, amit költőnk sokat hánykódott szellemi termékei közül megmenthettek. *Oláh Gábor* ugyancsak az Irodalomtörténeti Közleményekben (1906: 103) közli Csokonai két ismeretlen versét és ezt írja többek közt: «Lengyel Imre, debreceni tanácsos hagyatékából került a debreceni főiskola nagy könyvtárába egy kéziratos gyűjtemény, amelyet Somosi Mihály kezdett összemásolgatni 1808-tól fogva. Benne van az a Lakodalmi játék (ez a mi vígjátékunk), amelyet Balassa József közöl, mint Cs. színjátékát. Ebben a színdarab alá ez van írva: Ao. 1796. Præceptore Publico Poëseos Stephano Nagy. (Balassa verseskönyvében: Cs. V. M.) Tehát kétséges a szerzője.» Ha eddig kétséges volt szerzőjének személye, ezután kétségtelen, hogy az

¹ Teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy ugyanez a kép, mely a Praedikációkat díszíti, tudtommal még néhány, Debreczenben nyomott vallásos művön is föltalálható. Így pl. a *Félegyházy Tamás* öt kiadást ért «A keresztyén egyháznak részéről való tanítások» stb., és az 1586-iki «A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testámentuma» című könyvein. Valamint a jó *Derecskei Ambrus*, szintén Debreczenben (1603) megjelent munkáján: Az «Szt Pál apostol levelei» stb. A föntiek után vajjon hogy magyarázzuk ezt? Szerintem igen természetesen ekként: Félegyházy könyvére, aki Méliusznak közvetlen utódja, s maga is nagy tekintélyű pap és tudós volt, a nyomdász, Hoffhalter Rudolf szinte ösztönszerű devotióval tette rá az eddig csak egyszerű (s azóta éveken át nem használt) vignettát. S hogy csakugyan a megtiszteltes gondolatával tehetette, mutatja két körülmény. Az egyik: a klisének új, finomabb átdolgozása, ami némi öregbítő vonással a kis papi alak arcára is kiterjed. A másik: a kép alján látható 1563-iki évszám 6-os jegyének átjavítása 8-asra (83-ra), amely a Félegyházy «Tanítások» c. művön jelenik meg először ily alakban. A derék tudós halála után (1586) közzétett könyvein aztán, valamint húsz év múlva a Derecskei Ambrus munkáján már csak mint egyszerű nyomdai címer szerepel.

² Ugyanott közli Balassa a következő szintén ismeretlen verset: Csikorgónak, egy hazánkban kedves versszerzőnek, Trója feldúlásáról íratott munkájának kezdete. (*Verseskönyv a század elejéről.* Ir. Közl., 1895. évf.)

csakugyan Nagy István és nem Csokonai; neki legfeljebb annyi köze lehet az egészhez, hogy valami kézirati gyűjteményből ismerhette, mert úglátszik többször is lemásolták és Csikorgó alakjának megalkotásakor fel is használhatta.

A kérdéses vígjáték forrása ugyanis már [meg is jelent nyomtatásban a *Bernáth Lajos* által összegyűjtött és kiadott protestáns iskoladramák közt. (Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich G. 21. sz. Bp. 1903: 263.) Bernáth egy debreceni kézirat alapján közli (l. Bevezetés: 29) és mivel címe nem volt, a következő «kissé idegenszerű, de hangzatos» címmel látta el: «Poétacenzura. Előadták: 1796 dec. 9-én. Turkeviben Földvári József debreceni lelkész lakodalmán a debreceni poétaclassis növendékei. Szerzője valószínűleg (a főntebbiek után bizonyosan) a poéták az évi publicus præceptora: Nagy István. Másolója: ismeretlen.»

Az összehasonlításból könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a Balassa közölte szöveg meglehetősen hű másolata, illetve kivonata a Poétacenzurának. A harmadik jelenéstől kezdődik a lemásolás (az első két jelenés elmaradt) egész a végéig.

Bernáthnál:

Gyöngyösi: Ezek [a versek t. i.] ugyan arra nem méltók, de neveltségre jók lesznek, úgy is szokott, Virgilius mellett is Basileus lenni, a szépen hangtsáló fülemilék mellett kárognak a varjak, huhognak a füles baglyok, de imé jön Fébus, majd eligazítja a dolgot. (Bé jön Fébus.)

Balassánál:

Gyöngyösi: Ezek ugyan nem méltók, de neveltségre jók lesznek, úgy is szokott Virgilius mellett lenni Batillus, a szépen hangicsáló fülemülék közt is károgó varjúk. De íme Pœbus jó, majd eligazítja ő a dolgot. (Phœbus olvastat verseket a maga tanítványaival.)

A negyedik jelenés eleje újra elmaradt, de a 285., 286., 288., 290. és 291. oldalokon a főntebb látható módon egész pontosan össze lehet egyeztetni a két szöveget.

GESZTESI GYULA.

Napoleon kiáltványa a magyarokhoz.

Az idén volt 150-ik évfordulója Bacsányi János születésének. Alkalmoszerű, hogy megemlékezzünk a szerencsétlen sorsú költő pályafutásának arról a nevezetes és sokat vitatott mozzanatáról, mely kapcsolatos Napoleonnak a magyarokhoz intézett 1809. évi híres kiáltványával.

Ha a kiáltványnak tartalmát és nyelvét nézzük, azt látjuk, hogy igen hasonló Napoleon egyéb kiáltványaiéhoz, melyek velős rövidséggel, világos és szabatos nyelven, merész és parancsoló hangon és mégis lelkesítő módon, meggyőző erővel és nem iskolai s nem mesterkélt, hanem természetes ékesenszólással fejezik ki lángeszű szerzőjük gondolatait és érzelmeit.

Mínthogy Napoleon a magyarokhoz intézett kiáltványát aláírta, két-séggkívül, teljesen helyeselte tartalmát és nyelvét: tehát — ha nem ő szer-

kesztette volna is — az ő művének kell tekintenünk. Annak tekintették a történetírók, a franciák és a nem franciák egyaránt; és annak tekintette nemcsak a francia s a magyar nemzet, melynek szólt, hanem az egész világ.

Bizonyára feltűnő a kiáltvány szövegében a magyar politikai viszonyokról való számos helyes észrevétel, melyek csak oly embertől származhattak, ki hazánk történelmét kellőképen ismerte. Ez a körülmény ellene szól annak a véleménynek, mely szerint a kiáltvány szerzője maga Napoleon. Ámde lehettek, sőt voltak is, akik — kiáltványa készítése előtt — őt politikai viszonyainkról tájékoztatták. Ezeknek egyike alighanem Maret volt (született 1763 márczius 1-én, meghalt 1839 május 13-án), a jeles államférfi s politikai s szépirodalmi író, Napoleon e kedvelt embere, ki ekkor közelében volt, és kit Napoleon ezidőtájt Bassano hercegévé tett. De hogyan értesülhetett Maret a magyar nemzet régi s akkori politikai állapotairól? Maret-t a francia köztársaság kormánya követül Nápolyba küldte 1793-ban. Ekkor, Piemontban, az osztrákok elfogták és Kufstein várába zárták. Harmadfél esztendeig volt itt, és ekkor megismerkedett Bacsnányival, aki, minthogy része volt az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvésben, 1795-től kezdve 1796-ig ugyanott raboskodott. Barátság fejlődött ki köztük, nemcsak nézeteik hasonlósága miatt, hanem azért is, mert teljesen egyidősek voltak (Bacsányi 1763 május 9-én született és 1845 május 12-én halt meg). Maret Bacsnányitól hallhatta azokat a pontos adatokat hazánk politikai viszonyaira nézve, melyek a szóban forgó kiáltványban előfordulnak.

Kazinczy után (lásd: Kaz. levelezése. Közveteszi Váczy János. Kiadja a M. T. Ak. a VII. k. 311., 382. és 443. lapj.) Toldy («A magy. költészet kézikönyve, I. k. 598. l. az I. kiad. szer.) s utána Horváth Mihály (Magyarország történelme, VIII. k. 369. l. a II. kiad. szer.) azt írja, hogy az 1809-ben Bécsbe bevonult franciák előbb Decsi Sámuel, a «Magyar Kurir» szerkesztőjét, de mivel ez vonakodott, utóbb Márton Józsefet, a szótáríró, a bécsi egyetemen a magyar nyelv rendkívüli tanárát és János királyi herceg magyar nyelvmesterét, akarták megbízni Napoleon szóban forgó kiáltványának magyar nyelvre való fordításával, és mivel Márton is elhárította magától a megbízást, az ő tanácsára, Bacsnányihoz fordultak, ki ekkor magyar kir. kamarai fogalmazó volt és — úgy, mint az előbb említett két magyar író — Bécsben lakott. Maret, kiről fennebb említettük, hogy ekkor Napoleon közelében volt, és hogy Bacsnányi rabtársa s barátja volt, Bacsnányit magához kérte, ki a megbízást elfogadván, a kiáltványt nemcsak lefordította, hanem — úgy tetszik — a magyar érzelmek, nézetei és kívánalmak szerint meg is változtatta. Bacsnányi, az 1809-iki bécsi békekötés után emiatt a franciákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, kegyben élt; midőn pedig a szövetségesek Párisba bevonultak, az osztrák seregnél önként jelentkezvén, előbb Bécsbe, azután Spielbergbe fogságba vitették; két évvel utóbb a fogságból kibocsájtották és Linzet jelölték ki lakhelyéül és rendőri felügyelet alá helyezték. Itt újra találkozott Maret-val, ki 1815-től 1820-ig szintén itt volt kénytelen tartózkodni, szintén rendőri felügyelet alatt.

Ugyanezen a véleményen van még számos más történetírónk és irodalomtörténészünk is.

Sayous is, a francia történetíró, ki nemzetünk történetét nagy szeretettel, kellő készületséggel és teljes tárgyilagossággal írta meg, «Histoire générale des Hongrois» című munkájában (lásd: a II. k. 394. lapj.), Horváth Mihály nyomán, Bacsányit tartja a kiáltvány fordítójának, és Horváth előbb említett szavaihoz csak azt teszi hozzá, hogy vannak a kiáltványban kifejezések, melyek tödegen embertől nem származhattak, hanem csak magyar hazafitól. Bacsányi életrajzában, mely a «Grande encyclopédie»-ban jelent meg, már azt mondja, hogy alighanem ő szerkesztette; vagy ha nem, akkor átvizsgálta.

A «Nouveau Larousse illustré», Bacsányi életrajzában, szintén azt mondja, hogy Bacsányi volt Napoleon kiáltványának fordítója.

Bérczy Jenő (Bacsányiról szóló s 1886-ban Kaposvárott megjelent értekezésében) és Széchy Károly («Magyar költő idegen földön» című s az «Erdélyi Múzeum-Egylet» kiadv. 1889. évi VI. kötetében napvilágot látott cikkelyében) «valószínűnek» tartja, hogy Bacsányi a fordítója.

Vas Gereben («Dixi» című korrajzában «Tünődések» című részében) említi, hogy Napoleon Balogh István váci kanonokkal akarta lefordíttatni kiáltványát, de nem lehetett őt erre reávenni.

Bayer Ferenc, Bacsányiról írt és 1878-ban Sopronban megjelent tanulmányában, tagadja, hogy Bacsányi fordította volna.

Wertheimer Ede azt állítja, hogy nem Bacsányi fordította, s azt mondja, hogy talán sohasem tudjuk meg, ki fordította magyarra («Napoleon viszonya Magyarországhoz», a «Budapesti Szemle» 1883. évf. és: «Adalékok a «Magyar Kurir» történelméhez», a «Századok» 1897. évf.).

Egy névtelen a «Magyar Salon» 1898. évfolyamában: — «Ki fordította magyarra I. Napoleon proclamatióját?» című közleményében — «régii családi feljegyzések és naplók» nyomán részletesen leírja a kiáltvány fordításának történetét. E közlemény szerint a kiáltvány fordítója Falussy Mihály szatmármegyei nemes, ki az 1792-iki, Budán tartott és Ferencet, II. Lipót fiát megkoronázó országgyűlésen távollevők követe (absentium ablegatus) volt és aki sok nyelvet tudott.

Marczali Henriknek az a véleménye, hogy «Napoleon parancsára valószínűleg Márton József, a «Magyar Kurir» szerkesztője, fordította magyarra.» (A magy. nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor, VIII. k. 583. lap.) Erre két észrevételünk van. Az egyik ez: Márton az udvar lekötelezettje volt, aki, miután megszűnt János királyi herceget magyar nyelvre tanítani, az udvartól nyugdíjat kapott, melynek zavartalanul birtokában maradt haláláig; tehát alig hihető, hogy ő fordította volna. A másik meg ez: a «Magyar Kurir»-nak 1809-ben nem ő, hanem Decsi Sámuel volt szerkesztője.

Szinnyi Ferenc (Bacsányiról szóló munkájában, mely a «Magy. Tört. Életrajzok» című vállalatban jelent meg 1904-ben) így szól: «Valószínűnek tarthatjuk . . . hogy nem ő (t. i. Bacsányi) a proclamatio fordítója» (108. l.). Azután meg így: «Megemlítem még, hogy Thallóczy Lajos, kiváló történet-

írónk állítása szerint Bacsányi nem fordította a proclamatiót, hanem a fordítást átkorrigálta. A bécsi levéltári adatok feldolgozása kétségkívül teljes fényt fog deríteni Bacsányi életének eme homályos pontjára.» (U. o. 111—112. l.)

Horánszky Lajos — ki ezeket az adatokat felkutatta s «Bacsányi János és kora» című s 1907-ben megjelent munkájában felhasználta — közli ebben a munkájában, egyebek közt, a bécsi levéltárban levő azt a jegyzőkönyvet, mely Bacsányi kihallgatásáról szól, és melyből az tűnik ki, hogy Bacsányi elismerte, hogy «a kiáltvány kész magyar fordítását nyelvezet és helyesség szempontjából átvizsgálta» (lásd a 379—380. lapon), és hogy ezt csak azért tette, mert erre a franciák «kényszerítették» (lásd a 408. lapon). Azonban a kiáltványt egy vas megyei magyar ember, Kermelics Károly fordította volna magyarra.

A kiáltvány magyar fordításának nyelve Bacsányi nyelvére vall. Van a magyar fordítás szövegében egynéhány szó s kifejezés, melyekkel Bacsányi szeretett élni, s van egynéhány, melyekkel csak ő élt.

Lássuk már most az ékesenszólás e kis «remekművének» — ennek hívja Sayous (id. m. II. k. 391. l.) — és a történelem e nevezetes okiratának magyar fordítását.

Ime, szóról-szóra, de mai helyesírással:

Proclamatio.

Császári szálláson, Schönbrunnban,
pünkösöd havának 15-ik napján 1809.

Az austriai császár megszögvén a békeséget, melyet velem kötött,¹ és nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben,² név szerént az 1805-ik esztendőbeli háború végével, íránta mutattam, megtámadta hadi népemet.³ Visszavertem én az igazságtalanul megtámadót:⁴ az Isten, ki a győzedelmeket adja, s a háládatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Austria fővárosát és [már]⁵ a ti határaitokon állok [diadalmas seregeimmel]. Az austriai császár, nem pedig a magyar király, üzent nékem hadat. Hazai constitútiók szerént nem is cselekedhetne volna ő ezt a ti megegyezések nélkül. Országotoknak mindég csak a haza oltalmára intézett egész systemája,⁶ s azok a rendelkezések,⁷ a melyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésen⁸ tettetek, eléggé [s nyilván] kimutatják, hogy ti a békeségnek fentartását kívántátok.

¹ T. i. az 1805 dec. 26-ikán kötött pozsonyi békét.

² A francia szövegben: après trois guerres consécutives.

³ A fr. sz.-ben: mes armées.

⁴ A fr. sz.-ben: j'ai repoussé cette injuste agression.

⁵ Az a szó nincs meg a fr. sz.-ben, és a többi, zárójelbe tett szó sincs meg benne.

⁶ A fr. sz.-ben: votre système constamment défensif.

⁷ A fr. sz.-ben: les mesures . . . prises.

⁸ T. i. az 1808-ikén, melyet Ferenc kir. 1808 jún. 30-án hívott egybe aug. 28-ára Pozsonyba, s melyet ugyanabban az évben (nov. 5-én) fejeztek be.

Magyarok! Eljött az a szempillantás, melyben visszanyerhetitek [rég] függetlenségeteket. Fogadjátok el a békeséget, melyet ajánlok: maradjon fenn egész épségében országotok és szabadságotok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója, akár azon állapotjában, a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, a melyeket abban ti magatok [teljes tetszésetek és kényetek szerént] az időknék mostani körülményeikhez¹ képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve [talán] szükségeseknek ítélni fogtok. Semmit sem kívánok én ti tőletek: egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és [valósággal] független nemzetté legyetek. Az Austriával való egyesíttetés² volt a ti szerencsétlenségeteknek [főbb] oka; Austriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecesebb javaitok³ szüntelen annak örökös tartományai⁴ miatt voltanak feláldozva. A ti országotok tette az austriai birodalomnak legszebb részét⁵ és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok [és mellékes tekintetek] által igazgattatván mind eddig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak.⁶ Vagnak még ti néktek tulajdon nemzeti erkölcséitek, vagyon nemzeti nyelveitek és dicső eredeteteknek régiségével [méltán] dicsekedhettek. Szereztétek most vissza nemzeti lételeteket; [légyetek újra, akik valaha voltatok] Válaszzatok királyt magatoknak; olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ki hazátok kebelében, ti közöttetek lakjék és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok végyenek körül!

Magyarok! Ez az, a mit Európa⁸ tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kívánom tőletek én is: állandó, [bizonyos] békeséget,⁹ kereskedésbéli szabad közösülést¹⁰ velem és tökéletes függetlenséget¹¹ [és bátorságot].¹² Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez és önnönmagatokhoz méltók akartok lenni.

Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő s a ti saját javatokra tárgyazó¹³ ajánlásimat megvetni;¹⁴ nem fogjátok tovább haszontalanul ontani véreteket oly gyenge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett ministerek igazgattak, oly ministerek, kiket Anglia, Európának ezen [köz]

¹ A fr. sz.-ben: l'esprit du temps.

² «Austriával» nem voltunk egyesítve soha.

³ A fr. sz.-ben: vos intérêts les plus chers.

⁴ Nem Austriának, hanem az uralkodóháznak voltak «örökös tartományai».

⁵ Az «austriai birodalomnak,» azaz az osztrák császárságnak, sohasem «tette» semilyen részét országunk. 1804 aug. 17-én tudatta Ferenc császár és király népeivel, hogy fölvette az «örökös austriai császár» címet és pedig «kedves Magyarország törvényei s alkotmánya épségével»; és mikor 1806 aug. 14-én letette «a római szent birodalom császára» címet, az 1807-iki országgyűlésen az ország rendjeinek okiratban tudtára adta, hogy a fölött császári cím az ország jogainak nem lehet semmiféle sérelmére.

⁶ A fr. sz.-ben: vous n'étiez qu'une province toujours asservie à des passions qui vous étaient étrangères.

⁷ A fr. sz.-ben nem bekezdés.

⁸ A fr. sz.-ben: l'Europe entière.

⁹ A fr. sz.-ben: une paix éternelle.

¹⁰ A fr. sz.-ben: des relations de commerce.

¹¹ A fr. sz.-ben: une indépendance assurée.

¹² T. i. biztonságot.

¹³ T. i. való, váló.

¹⁴ A fr. sz.-ben: vous ne repousserez pas ces offres libérales et généreuses.

ellensége ¹ pénzzel fizetett, s e szerint a maga gazdagságát az egyedülvaló kereskedelemre ² s a mi viszálykodásainkra építette.

Gyülekezettek [azért] összeve Rákos mezejére, [rég]i őseitök szokása szerint; tartsatok ott [igaz] nemzeti gyűlést! és adjátok tudtomra végzéseiteket.

Napoleon.

A császár parancsolatjára:

Neuchâteli herceg, major-general Sándor.³

Egy kis íven, mely három hasábra van osztva, jelent meg nyomtatásban; az első hasábon az eredeti francia, a másodikon a német és a harmadikon a magyar szöveg van. Napoleon megbizottai számtalan példányban terjesztették el országunkban. Ma már csak igen kevés példány van belőle.

Az akkori hazai ujságok, az akkoriban dívó szigorú sajtótörvények miatt, nem közölhették.

Magyar fordítása nyomtatásban másodszer a «Március Tizenötödike» 1848 november 24-iki számában, és harmadszer Horváth Mihály «Magyarország történelme» című munkájának hatodik kötetében, 1863-ban, jelent meg.

Kossuth látta az eredeti kéziratának letisztázott példányát; III. Napoleon császár mutatta meg neki 1859-ben. (Irataim, I. k. 224. l.)

Annak fejtegetése nem tartozik jelen észrevételeink keretébe, valjon mi történt volna, ha nemzetünk hallgat Napoleon szavára, s teljesíti kiáltványában foglalt kívánságait.

BELLAUGH ALADÁR.

Széljegyzetek Petőfi verseihez.

Alku. Vikár Béla «A magyar népköltésről» írt értekezésében (Bevezetés: A magy. népk. remekei c. gyűjtemény I. kötetéhez. Remekírók Kép. Ktára.) két helyen is foglalkozik Petőfi Alkujának népies változataival (VI. és XXI. lap.). Petőfi ugyanis ezt a költeményt 1845 őszének elején írta Szalkszentmártonban, (megjelent a Pesti Divatlap dec. 25-iki számában) s már 1846 őszén, alig egy esztendő múlva mint népdalt küldték be Erdélyi Jánosnak, aki a Népd. és Mondákban (2 : 226) a költőnek megnevezése nélkül közli; nyilván nem emlékezett rá, hogy olvasta valahol s tiszta népies hangja miatt eredeti népi terméknek vette. Erdélyi gyűjteményének egy ismertetője szintén *újabb* pusztai dálnak mondja (Endrődi: Petőfi napjai, 1847, május 9.). Az Erdélyi-féle szöveg *már* népiesen módosított, csiszolt szöveg. Az idők folyamán azonban nemcsak változott a szöveg, hanem meg is szaporodott. Vikár egy versszaknyi toldalékot közöl:

¹ A fr. sz.-ben: cet ennemi du continent.

² A fr. sz.-ben: monopole.

³ T. i. Berthier (született 1753-ban, megh. 1815-ben). Napoleon egyik legkedvesebb embere.

Ha ez a pénz el találni veszni,
A szeretőm nem tudna szeretni :
Akkor lennék csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

A toldalék származásáról, körülményeiről Vikár nem szól semmit. Aradi diákkoromban, a mult század nyolevanes éveiben, mi is toldalékkal énekeltük a Juhászlegényt, de valamennyien «úgy tudtuk», hogy ez az utolsó vers Arany Jánostól való; szövege a Vikárétól eltér :

Ha az a lány téged nem szeretne,
Sem pénzed, sem szeretőd nem lenne,
Akkor lennél csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

Nemrégiben megint más változatot kaptam, melyhez már valóságos legenda fűződik: Aranynek a Juhászlegény igen kedves nótája volt (ezt igazolja Benkó Imre is: Arany J. Nagykőrösön. 1897. 108. l.). Mikor Petőfi egyszer meglátogatta, együtt danolták; a második versszak végén Petőfi természetesen abbahagyta, Arany azonban a költő nagy bámulatára folytatta :

Hátha aztán, kit szerettél: rózsád
Elhagyna és hűtlen lenne hozzád,
Elhagyna és hűtelemné lenne :
Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne!?

Azonban Petőfi sem volt rest s még egy verssel visszavágott :

Akkor lennék, a mi voltam: szegény,
Juhászlegény, szegény juhászlegény.
A juhásznak ha babája nincsen,
Nem kapkod az, holmi dib-dáb kincsen!

Ezek a kedves mesék minden bizonnyal egyről tanuskodnak: Petőfi versének életéről. A toldalékokat természetesen sem Arany, sem Petőfi nem írhatta; de népi eredetűeknek sem mondhatók, alkalmasint valami nótás diákember követte el őket. Meg vagyok győződve, hogy az országban még több változat, vagy legalább is a keletkezés történetének változata is előkerül még.

Minek nevezzelek? c. költemény, melyet Petőfi fiatal hitveséhez intéz s mely valósággal diadalmas himnusza a boldogságnak, emlékeztet Vörösmarty Ábrándjára, melyet a költő kevéssel Csajághy Laurával kötött házassága előtt írt, s mely nem olyan lobogó szenvedélyű ugyan, mint Petőfié, de szintén telve van izzó érzellemmel. Mind a kettő voltaképpen rapszódia; a versszakok az egész költeményen végig ugyanegy szóval, kifejezéssel kezdődnek és végződnek (Vörösmarty: Szerelmedért . . .; Petőfi: Minek nevezzelek . . .); a versszakok belseje e vezérszónak nem értelmi, hanem szenvedély-sugallta kifejtése, körülírása. Mind a két költemény tehát a két költőnek hasonló életkörülményei közt és hasonló érzelmi állapotában

keletkezett; hasonló a tartalom, azonos a keretes szerkezet. Én azt hiszem, hogy ez utóbbiban Vörösmarty mintául szolgált Petőfinék.

Magyar vagyok. A harmadik versszakban az 5., 6. sor így hangzik :

*Európa színpadán mi is játszottunk,
S mienk nem volt a legkisebb szerep.*

A történelem mint színpad úgy látszik közhely lehetett a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben. Eredetét, feltalálóját nem ösmerem. Széchenyi a Kelet Népében (1841) kétszer is él vele: «Figyelmezzünk viszont a' francziára és németre . . . a' világ színpadán ugyan milly szerepet játszik mind az egyik mind a' másik?» (183. l.) — « . . . nem egy nép lépett le a' világi színpadrul . . . többet akart, mintsem bírt.» (200). — Valószínű, hogy Petőfit saját színész- emlékei is ihlethették e kép alkalmazására.

Karácsonkor. A tizennegyedik versszak :

Eredj, reménység, menj, maradj magadnak,
Oly kedves vagy, hogy hinnem kell szavadnak,
Ámbár tudom, hogy mindig csak hazudsz . . .

öntudatlan megisméltése Csokonai *A reményhez* c. elégiája sorainak :

Csak maradj magadnak! Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak: Mégis megcsalál.

Viszont az utolsó versszak :

Nem nap vagyok én, föld és hold körében;
Mint vést jelentő üstökös az égen,
Magányos pályán búsan bújdosom.

csírájában magában foglalja Vajda János *Az üstökös* c. költeményét.

Tűz. A hatodik versszak :

Csak így élet ez az élet,
Tüzes *lyánnyal*, tüzes *borral* . . .
És — a mit majd elfeledtem —
Nem maradhat még el a *dal*.

egyezik a Luther Mártonnak tulajdonított mondással: «Wer nicht liebt Wein, Weib, Gesang: Der bleibt ein Narr sein Leben lang.» Amint ezt alaptalanul adják Luther szájába, ép olyan alaptalanul hivatkoznak az «*Epistolae obscurorum virorum*» Bölcs Salamon példabeszédére, mint forrásra: «Salomon dicat: musica, mulier et vinum laetificant cor hominis», mert erről szó sincs a Bibliában. (V. ö. Büchmann, Geflügelte Worte.)

A vándor legény kilencedik versszaka :

S hogy kijátszam a haramját,
Ki megállít, meglehet :
A legelső kocsmárosnak
Átaladtam pénzemem.

nem egyéb, mint költői körülménye Juvenalis híres mondásának : «Cantabit vacuus coram latrona viator.» (Sat. X. 22.)

September végén híres sora: «Elhull a virág, eliramlik az élet» több bibliai igével egyezik. Ezsaiás 40 : 7, 8 : «Meg-szárad a' fű, le-esik a' virág . . . Bizony olyan a' nép, mint a' fű! Meg-szárad a fű, a' virág el-húll . . .» — Zsoltár 103 : 15 : «. . . a' halandó emberek napjai hasonlatosak a' fűhöz . . . mint a' mezőnek virága, úgy virágzik.» — Jób 14 : 2 : «Mi-képpen a' virág mihelyt ki-nyilatkozik, le-szakasztatik; és el-múlik mint az árnyék, és nem állandó.»

A szerelem utolsó előtti versszakában :

S higyetek ti, kiknek lelke
Hír-dicsőségért a vér
Vagy virasztás ösvényén megy :
Egész babérerdőnél egy
Rózsabimbó többet ér.

nagyjában ugyanaz a gondolat, melyet Csokonai fejez ki *Az én poesisom természetete* költeményében (Lilla I. 2) :

Nem kell cupress, melylyel Racint
Tisztelé Melpomene ;
Egy kis rózsa, egy kis jáczint
Nékem jobban illene.

Rég veri már . . . utolsó versszaka :

Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem ;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szívem,
Repedjen meg örömébe', bújába' . . .
Igy vigad a magyar ember, hiába.

Ez nagyon hasonlít egy ma is eléggé közkeletű nótára :

Húzzad csak, húzzad csak keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen ;
Repedjen meg örömébe, bújába,
Igy mulat az, kinek nincsen babája.

A nótát nem találtam meg régibb gyűjteményeinkben. Az újabbak közül legelőször : *Limbay Elemér* Magyar Daltár II. 271. (Győr. Henicke).

1881.) Azt kellene már most eldönteni: Petőfi olvaszott-e bele versébe egy régibb népdal, vagy a nóta keletkezett-e Petőfi versének utolsó szakából.

Hattyudalféle. A második versszak:

Hányszor kívántam a halált!
Es most, midőn már közeleg,
Midőn félig rám lehele:
Olyanformán vagyok vele,
Mint a mesében az öreg.

Célzás Aesopus 20. és 146. meséjére, amelyben a teherhordásban elcsigázott öreg a halált hívja, de mikor az megjelenik, megszeppen s arra kéri, segítse vállára a terhet; a nehéz élet t. i. még mindég jobb, mint a halál. Petőfi versében is még tovább cseng a célzással megpendített gondolat.

TOLNAI VILMOS.

Irodalmunk vaskora.

Arany a maga önéletrajzában (Hátr. M. I: XLVII) nem idézi egészen pontosan Vörösmarty bírálatának szavait, melyek az Elveszett Alkotmány-nak nyelvére és verselésére vonatkoznak. Ezek szóról-szóra így hangznak: *„... ’s a’ nyelv és a’ verselés ollynemű, mintha már irodalmunk’ vas korában élénk».* (Kisf. Társ. Évl. VII. köt. 1845—46, megj. 1849; XXXVIII. l.) A *vaskor* itt nem az archeológia harmadik, tehát legújabb korát jelenti (kő, bronz, vas), nem emelkedést, fejlődést, hanem épen ellenkezőleg hanyatlást az Auróra és Athenæum fényes, nyelvben és verselésben tökéletes időszakához képest. Vörösmarty e hivatkozással csak a római irodalom vaskorára, a hanyatlás korára célozhatott. A római irodalmat u. i. *kezdetleges korra* (Kr. e. 240—78), *arany korra* (78— Kr. u. 14), *ezüst korra* (14—117) és *érc- vagy vas korra* (117—VI. századig) volt szokás felosztani. Hogy Vörösmarty erre gondolt, mutatja az *irodalmunk* előtt a *már* szócska is; lehet, hogy lappang nyilatkozatában egy kis célzás a vaskor nagy, de nyers szatira-írójára, Juvenalisra is, kinek műveihez Arany maró gúnnyal telt költeménye közel jár.

TOLNAI VILMOS.

Mikszáth Kálmán házassága.

A Budapesti Szemle 1912-ik évi februári számában —r. —r. aláírással az előttem teljesen ismeretlen kritikus *Mikszáth Kálmán* című munkámat bírálva, csodálatos következtetésekre jut. Abból indul ki, hogy Mikszáth, egyik életrajzírójának tanúsága szerint, nem 1873-ik évben, de 1883-ban házasodott meg. Úgy gondolja tehát, hogy e tévedésemet néki kötelessége kiigazítani. Ez még csak hagyján! De ráadásul olyan véleményt is kockáztat, hogy ez a hibás kelet munkám hitelességét is gyanússá teszi.

Ily körülmények között nekem is kötelességem az igazságot e bírá-

lómmal szemben megállapítani. Elsősorban fontolóra veendő, hogy a jelen esetben ki tudja jobban a dolgot: maga Mikszáth Kálmán-e, vagy a kései életrajzíró?

Emlitett munkám bevezetésében megírtam, hogy ez emlékiratformájú dolgozatomban «lehetnek és vannak időrendi és adatbeli tévedések», mert már beszélgetéseink alkalmával észrevettem, hogy Mikszáth az időrenddel nem sokat törődik. Mikor erre figyelmeztettem, kicsinylőleg mondotta: «A chronologia olyan, mint a csontváz a testben. Nem is látjuk a hústól, az izomtól. Ha ezt nem rakná reá a természet, a csontváz garmadába esnék. Az események: a hús és izom lényeges, a chronologia csak száraz csontok össze-visszasága, amiben a tudósok válogatnak és marakodnak rajta.» De hogy Mikszáth mégis oly nagyot tévedett volna — amint —r. —r. állítja — az a legnagyobb valószínűtlenség.

Tovább menve meg kell említenem, hogy Mikszáthnak egyik legszebb jellemvonása az a bensőségteljes mély érzés, amellyel családjához ragaszkodott. Nagyon jól emlékszem reá, hogy megindulva emlegette előttem: «A feleségemnek köszönhetem, hogy író vagyok, s azzá lettem. A nehéz időkben ő volt a muzsám, pártfogóm, gyámolítóm, mindenem. Mikor még én is kétségbeestem pályám jövője miatt, ő egy percig sem vesztette el erős hitét, hogy nagy sikereim lesznek.» Mikor erről részletesen írni akartam, határozottan ellenezte: «Nem akarom» — úgymond, — «hogy legmélyebb érzéseim dobra kerüljenek.»

Evvel függ össze az is, ami házassága körülményei körül történt. *Mikszáth ugyanis 1873-ban házasodott meg.* Mikor nem sikerült Nógrád megyében állandó esküdtségre szert tennie, mert ideiglenesen dolgozott e minőségben főszolgabíró apósa irodájában, feleségével együtt Budapestre jött, s író akart lenni, semmi más. Meglehetősen ur módban éltek, libériás inas hordta és hozta vissza a szerkesztőségekből kéziratait. Raksányi Kálmán, egy elszegényedett nógrádi nemes, famulusa volt, ami jó szívére vall.

A nehéz körülmények folytán elváltak és újra 1883-ik évben kerültek vissza, mikor Mikszáth már híres, neves író volt. Szívük tehát mindig együtt érzett s egymásért dobogott. Mikszáthnak a felesége a távolból is muzsája, mindene volt. Ennyi a megható igazság, amely magáért beszél.

GYÖNGRÖSVY LÁSZLÓ.

IRODALOM.

Péchi Simon Psalteriuma. Közzéteszi *Szilády Áron*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1913. 290 lap. Franklin-nyomda. Ára 6 K.

Régi irodalmunk homályban rejlő kincsei közül egy ismét napvilágot látott. Hogy valódi kincs, azt Szilády Áron előszavának irodalomtörténeti súlyú értékelése tanúsítja. Péchi Simonnak köszönhetjük a régi magyar irodalom legjobb prózai zsolnáfordítását.

A kézirat, mely a kiadás alapja volt, nagyobb részében Bet Jánosnak, kisebb részében (az eleje és a címlap) Szilády Áron szerint «talán» magának Péchinek írása. Szükséges és érdemes volna Péchinek levéltárainkban hozzáférhető leveleivel összevetni.

Szilády Áron megjegyzi az Előszóban, hogy Péchi zsolnáfordításának egy másik, a kalocsai érseki könyvtárban előkerült kézirati példányát kiadásánál már fel nem használhatta. Nem szeretnők, ha ez az észrevétele bárki szemében levonna akár egy szemernyit e kiadvány értékéből. Előttem van a kalocsai kézirat: szóról-szóra megegyezik a zsolnárszöveg a kinyomatott művel. Ez érthető is, mert a kiadvány alapjául szolgált Psalterium-kézirat 1629-ben készült el, a kalocsai ugyanakkor, talán szintén magának Péchinek felügyelete alatt. Egy egész levél hiányzik a Szilády-használt székelykeresztúri kéziratban, az L. zsolná s ennek szövege pótolható lett volna a kalocsaiából, de a kalocsai Zsolnárkönyv meg nem hozza sehol a teljes zsolná-kommentárt, mert ad usum delphini, egy iskolás fiú számára készült. Így a hiányzó lap pótlása nem lett volna teljes és a kiadott kézirat igazi unikum-jellege sem maradt volna érintetlen.

A kalocsai Psalterium-kéziratot tehát, ha ismerte volna is a kiadvány gondozásakor, valószínűleg mellőzte volna a kiadó, mert a jegyzetek igen hiányosak benne, a zsolnárszövegek pedig szóról-szóra egyezők a felhasznált székelykeresztúri kézirattal. (Csak azért nem írhatom, hogy betűről-betűre megegyezők, mert Szilády Áron a mai helyesírással teszi közzé a Psalteriumot.)

A kiadvány megbízható, fontos kútfője a nyelvészeknek. A kiadvány végén a Szójegyzék nem a pusztá, szokásos nomenklatura, hanem Péchi sajátos nyelvhasználatának repertoriuma. Szerettem volna, ha jelentés-tanilag bővült volna Sziládynek ez a becses összeállítása Péchi konkrét-zóló hajlamának feltüntetésével, mint mikor például a CXIX. zsolnában a restelkedni szót késlekedni értelemben használja. Nyelvünk bűvárait azon-

ban index nélkül is vonzaná a Nyelvtörténeti Szótárban még fel nem dolgozott gazdag nyelvanyag. Így még inkább sietnek majd kiaknázására.

Minket itt irodalomtörténeti szempontból érdekel a Psalterium. A mű ugyanis a következő kérdésekre nyit perspektívát: Első vagy végleges fogalmazásban van-e előttünk Péchi zsolttárfordítása? Azonos-e ez a szöveg a szombatos imakönyvekben lévő 69 zsolttárral? A névtelen írójú szombatos imakönyv Péchinek tulajdonított szerzőségét igazolja-e a Psalterium? Az imakönyv írása egyengette vajjon a Psalterium mai szövegét, vagy megfordítva?

Ezeket a kérdéseket Szilády Áron nem veti fel. Előszava szerint Kohn Sámuelnek *A szombatosok* c. könyvében megoldottnak látja a Péchi irodalmi műveire vonatkozó problémákat.

Kohn Sámuel megállapításaiba azonban nem lehet belenyugodnunk. Kohn Sámuel szerint előbb készült a Psalterium, s utóbb, 1630-on túl az Imakönyv. Szerzőjük, Kohn Sámuel szerint, azért egy, más kisebb, stiláris okokon kívül, mert a Psalterium zsolttárai és az imakönyvek zsolttárai szóról-szóra megegyezők.

Egyik állítás sem helyes.

A legrégebb imakönyvek a szombati imában Bethlen Gáborért fohászokodnak, aki 1629-ben halt meg. A Psalterium tudvalevően 1629 szeptemberében készült el. Legjobb esetben tehát az imakönyv befejező munkálatai egybeesnek a Psalterium szerzésével, de a Psalterium elkészülte nem előzheti meg az imakönyvnek évek munkáját igénylő fordításait.

A Psalterium zsolttárai közül tizenhárom, úgymint a III., XXIII., XXX., L., LXXIV., LXXIX., XCII., XCVI., C., CV., CVII., CXI., CXLIV. teljesen eltérő szövegű valamennyi imakönyv kéziratának megfelelő részű szövegétől és szóról-szóra megegyező a többi ötvenhat imazsolttár, — de csak a kalocsai, az imakönyvet is tartalmazó kódexsel.

A többi imakönyvben ezek szintén, bár nem lényegesen, eltérő szövegeik. Nem annyira, hogy mind a 69-ben az azonos szavakban való azonos héber nyelvtani elnézések, botlások, stílfordulatok alapján a szerző azonosságát meg ne állapíthatnók.

Ime tehát a Psalterium, amint előttünk már nyomtatásban van, *másodszori fogalmazása* Péchinek, mégpedig hatvankilenc zsolttár tekintetében.

Előbb imaszerzés közben fogalmazta s közülük tizenhármát (a kezdő-Bet-imakönyvbelieket), melyek már átmentek a hívők tudatába, a teljes imakönyvben is meghagyott eredeti fogalmazásukban, de mert a Bet-imakönyvben több zsolttár nem volt (a hívők ekkor a Bogáti Fazekas Miklóseiból imádkoztak, kit Péchi is ajánl), a többit, melyeket később ugyancsak az imakönyv számára fordít, már egy imakönyvben kicseréli a végleges szöveggel s ez már egyezik a Psalterium szövegével is. Az imákban nem szereplő zsolttárokat később fordította, nem volt szüksége kétszeri fogalmazásra, több gyakorlatra, ezek nincsenek is meg sehol eltérő fogalmazásban.

Mint hogy a Psalterium mindkét létező kéziratában csak a végleges szöveg van megörökítve, nem is kívánhatjuk, hogy Szilády Áron a varián-

sokat feltüntesse. Ezek a szombatos imakönyvekben szerepelnek, tehát a szombatos imakönyv kiadásánál fontosak.

A Psalterium szövege jobban ragaszkodik a héber eredetihez, de művészibb is, mint az első fogalmazás. Héberül és magyarul egyaránt jól értő számára is utánozhatatlan fordítás. Ezt az eddig alig hozzáférhető irodalmi terméket tette lelkiismeretes, szerető gond becses birtokunkká.

HARMOS SÁNDOR.

Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. 150 l. Gombos Ferenc nyomdája. (Értekezések a m. kir. Ferenc József-tudományegyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 4. szám.)

E munka doktori értekezésnek készült, ám derekas voltával kiemelkedik az átlagos színvonal fölött. Mint maga a szerző is megemlíti bevezető szavaiban, többet ad a címben ígértnél, röviden az előző korok irodalmára is ügyet vet s Horatius hatását a megújulás korának összes költőinél nyomozza, a fősúlyt azonban mégis különösen az ó- és újklasszikus iskola költőire veti. Érdeemes munka. Jól tudjuk, hogy nálunk a latin évszázadokon át mintegy második anyanyelvünk volt: nyelve a közéletnek, törvényhozásnak, iskolának, irodalomnak, sőt még a magán érintkezésnek is. Milyen hatása lehetett hát a latin irodalomnak egész szellemi fejlődésünkre! S Horatius állandóul iskolai olvasmányul szolgált. Minden műveltebb ember bizonyos ismeretét vitte magával az életbe. S ha a költő elfogadta és éreztette hatását, az olvasó lelkében megértésre, együttérzésre talált. Ismerték, szerették, fordították, utánozták, hivatkoztak rá, tanultak tőle, mind a mai napig. Medgyes Lajos életrajzában egy bájosnak mondható esetet említék. Egy kamarai csász. és kir. erdész 47 évi szolgálat után nyugalomba vonulva, majdnem 40 év óta Horatius modorában és az ő versformáiban készített költeményeit javítgatja s lefordítja Horatius összes ódáit az eredeti versmértékben. Studiummal és nagy szeretettel foglalkozik a 73 éves öreg ember kedvelt költőjével. Gyermekkoromban egy előkelő urat ismertem, aki Horatiusnak egy kis zsebbeli kiadását utazásai közben is mindig magával vitte s bár jórendin könyv nélkül tudta már régen, buzgón olvasgatta. És az érdeklődés napjainkban sem szűnt meg. A Kisfaludy-Társaságnál kiadásra várnak az ódák Szász Béla rimes fordításában s csak nemrégiben is olvashattunk egyik lapban Horatius-fordításokat. Szerzőnk is azt hiszi, hogy Horatius megérdemelné, hogy nagy hatását az egész magyar irodalomra vonatkozólag kimerítő kutatás tárgyává tegyük. Ez többek munkája lehetne. Ő szűkebb körre szorítkozik. Teljességet, mint a szótári anyag gyűjtésénél, itt is alig érhetni el. Ebben van a dolog egyik nehézsége. Mindamellett szerzőnk komoly, lelkiismeretes munkát végzett, amely teljes elismerésünkre méltó. Nehézzé, kényessé teszi a dolgot az is, hogy a hatások keresésénél könnyen túlságba csaponghatni. Hatást láthatunk általános, közkeletű szólalokban is, ahol pedig semmi kimutatható hatás nincs. Szerzőnk itt is öntudatos tárgyilagossággal, higgadtsággal járt el.

Egy pár gondolat azonban olvasásközben felötlött lelkünkben. Horatiusnak az egyes költőkre való hatásáról már több értékes tanulmány jelent meg. Ezekre az előmunkálatokra — igen helyesen! — folyvást hivatkozik szerzőnk s az eredményeket felhasználja. De Horatius esztétikájának hatásáról kezdvén beszélni, mellesleg megjegyzi, hogy: az esztétika rendszeresebb művelése ugyanakkor kezdődik hazánkban, mikor az irodalom megújulása. (62. l.) Ennyi! S e közönségesen ismert tény igazolására hivatkozik Radnai Rezsőnek *Aesthetikai törekvések Magyarországon* c. művére. Mirevaló itt a hivatkozás? Annál felülőbb, mert épen a *rendszeres esztétikára* vonatkozólag jóval előbb (1874-ben) jelent meg *Az esztétika hazánkban* c. tanulmány. Radnai az ő érdemes munkájában tovább fejleszti e gondolatot s a nem rendszeres esztétikai törekvések vizsgálatára is kiterjeszkedik, hivatkozván (természetesen!) az előbbi tanulmányra is. Nem érzékenységből mondom. De nálunk kórság, hogy a protekciót még ilyen térre is beviszik. Némely író t emlegetünk, ha kell, ha nem, mást meg agyonhallgatunk. Tudom, hogy itt nem ez az eset. De a gyanúszkodáshoz szokott olvasó könnyen erre a gondolatra tévedhet. Annál is inkább, mert Berzsenyi ódáinak a Jeles Írók Iskolai Tárában megjelent jegyzetes kiadásáról, amelyben a szükséghez képest Horatiussal való egybevetések is vannak, sehol szó sincs, valamint Döbrentei alapvető Berzsenyi-magyarázatairól sem. Ellenben Hörl Gyulára kétszer is hivatkozik. Nem akarok félreértetni. Én Hörl munkáját nem ismerem, tehát sem védelmembe nem vehetem, sem el nem ítélem. De az író szempontjából beszélek. Először azt mondja, hogy Csengeri értekezése után semmi újat nem mond. (109. l.) Másodszor egy összevetéséről szól, melyet helytelennek talál. (114. l.) Hát ha szerzőnk úgy gondolkozik róla, miért akarja e névvel terhelni emlékezetünket? Azt sem tartom egészen helyénvalónak, hogy Csengerinek Horatiusról való ítéletét egy 1881-ben megjelent ifjúkori Catullus-fordításához írt cikkelyéből veszi, noha 1905-ben az egész római irodalomtörténetet rendszeresen tárgyalva, hosszú, alapos, elmélyedő búvárkodás után a tudós megállapodott, higgadt ítéleteivel találkozunk. (Egyetemes irodalomtörténet, II. k.) Azért ebben is benne van az a gondolat, amit szerzőnk ki akar fejezni, hogy Horatius költészetének értékét különbözőképpen ítélik meg s hogy Csengeri nincs a feltétlen magasztalók közt.

Mindezeket azért mondom, mert a fiatal szerzőtől még sok érdemes munkát várhatunk. Nem árt, ha az eféléket is megszívleli, gondolkozik róluk.

Stílje, nyelve szép, folyamatos, magyaros, bár előfordulnak ilyen kifejezések is: röviden azt mondhatnánk (14.), hogyan mernénk azt várni (18.); eltérnénk az igazságtól, ha azt mondanánk (48.), mi azt se mondanánk (61.); hosszas volna, ha mind fel akarnánk sorolni (92.), nem mernénk ezt az összehasonlítást megtenni (96.), (azt) bátran fordításnak tartanánk (111.), úgy vonhatnánk meg a kis dal jellegét (122.). Ez utóbbit egyszersmind nem is szabados. Hogy lehet jelleget *megvonni*? Épen úgy, mint az előszóban *betöltött* szerepről beszél. A szerepet nem töltik

be, hanem játszáik. Ha már mindenképen töltögetni akarunk, a szerepkört lehetne betölteni. Ez is olyan suta hirlapi szó: leközöljük. (143.) S hogy már mindent elmondjak, mikor szerzőnk Horatius után (Carm. III. 4.) elbeszéli, miként oltalmazták meg a Múzsák már gyermekkorában a költőt, azt mondja, hogy myrtyus- és babérlombokkal hintik be, így rejtik el a mérges kigyók és vad medvék ellen. (89.) Az eredetiben is csak *ursusról* van szó. Így félreértésre ad okot, mintha *szelid* erdei medvéktől is tartathatót volna.

A könyv külső kiállítása, nyomása szép, tiszta. Kisebb sajtóhibák (bár könnyen észrevehetőek) fordulnak elő. Például: De ugyanezt *azt* (az) *Ars poeticá*bán is előhozza. (64.) Horatius *hire* (híres) helye. (U. o.) Nulla dies *színe* (sine) linea. (68.) Ignem *Fraudem* (Fraude) mala gentibus intulit. (87.) *Testi* (pesti) barátim. (96.) A bohó pagátot *elfogadni* (elfogni, 97.). Mintha csak 200 (2000) évvel előbb élne. (110.) *Megse* (meg se) próbáljuk. (143.) Oh más, *más* magyar kar menyköve villogott. (138.)

Ismétlem, az író derekas munkát végzett s bizodalommal várhatjuk további munkálkodását.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Budapest, 1913. 176 l. Szerző kiadása. Fritz Ármin nyomdája. Ára 2 K.

E munka azt akarja bizonyítani «jegyzetekben», hogy a IX—XI századbeli magyarságot politikai és egyházi téren a görögkeleti vallású szláv népektől való hatások is érték; sőt valóságos görög művelődési hatások is (4. l.). E tekintetben tulajdonképen ugyanazon nyomokon jár, mint a gör. szert. kath. magyarok római zárandoklatáról szóló Emlékkönyv (Budapest, 1901) és Artim Mihálynak «A Halotti Beszéd és könyörgés ritualis szempontból — kézirat gyanánt — Bártfa, 1903» c. kiadott kis füzete. Szerinte «határozott nyomok, egészen világos (?) emlékek amellek mellett szólnak, hogy a magyarság keresztényesedésének első korszakában nagyon szoros (?) kapcsolatba jutott a görög kultúrával. Építészet, ötvösművéség, numizmatika, oklevéltan egyenlő határozottságú bizonyosságait magyar irodalomtörténeti (?) és köztörténeti emlékek erősségei tetőzik». (9—10. l. A kérdőjelek tölem valóik.) — Ennek bizonyíttására hivatkozik a XII. századbeli másolatban (?) reánk maradt Halotti Beszédre, s Karácsonyival és a történetírás más, róm. kath. képviselőivel szemben az elfogultság vádját éreztetvén (12. l.) a «hazai régi græcismus» megrajzolásához fog. Előbb a görög kultúra hazai nyomairól szól, többnyire ismeretes érvekkkel (15—47. l.) majd a «Halotti Beszéd és könyörgés mint a görög szertartás emléke» (49—71. l.) címmel értekezik. Minket főként ez érdekel. Azért hadd lássuk közelebbről!

Az Árpádkor ó-hitű (?) magyarságának kulturai hatása illusztrálására igen alkalmas — szerző szerint — egyebek közt a Halotti Beszéd, amely nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a hazai görög szertartású egyháznak is legrégebbi írott emléke (!?). T. i. még mindig *Toldy* után indul, «hogy

az egy, több leíró kéz alatt idővel elváltozott aggrégi szövegnek mása», s *Szinnyeit* idézi, hogy a Halotti Beszéd csakugyan egy régebb szöveg után készült másolat (M. Nyelv. 1895 [!] helyesen 1905. 20. l.). Úgy látszik, nem tudja, hogy már azt megelőzőleg *Sebestyén Gyula* «A Halotti Beszéd szerzője és kora» (Ny. K. 1898), azután pedig *Mészöly Gedeon* «A Halotti Beszéd nem másolat voltáról» (Nyr. 1908) alaposan kimutatta, hogy a Halotti Beszéd nem másolat, hanem eredeti, egységes mű, és *Sebestyén* azt is, hogy szerzője a XIII. század első évtizedének második felében, 1205 és 1210 közt készítette (NyK. id. h. 99. l. és A Pray-kódex kora, M. Kvszemle 1898. 51. l.). Ez ma a legelfogadhatóbb eredmény az előtt, aki ez emlékekkel behatóan foglalkozott; mint az emlék nyelvjárásának megállapításáról szóló, közelebbről végre megjelenő dolgozatom okleveles adatai alapján is látható lesz. Mit beszélünk még mindig csupán föltevésből régebb szövegmásolatról ott, hol több másolatot vagy más eredetit nem tudunk kimutatni s hol a kódex a maga egészében II. Endre idejéből származik; hol az emlék egységes és nem keverék nyelvjárású — mint kimutathatni — s nyelvi alakjai egyenesen abból a korból származtathatók és nem régebb időből!

Azután az emlék görög szertartásbeli vonatkozásairól beszél a szerző s közben szlávós (?) mondattani sajátosságra is figyelmeztetve (Es mend paradisumban uolou gimilcietul monda neki elnie),¹ rátér *Ártim* fejtegetésére. Nyelvészeti nézeteit, tulajdonképp csak *Melich* ellen intézett támadásait, nem teheti magáévá, de különben a Halotti Beszédre vonatkozó megállapításait teljes egészükben ismétli, úgy, mint *Ártim* a *Bártfai Lapokban* (!) közzétette. Nem állítja, hogy a Halotti Beszéd a maga egészében görög rendtartású rituális könyvből vett szószerint való fordítás, de a papi, kiváltképen pedig a szerzetesi temetésre előírt cerimonialénak nagy részével mégis összhangzik s így a görög szertartás emlékének nevezi. «A Halotti Beszéd leírója előtt kétségtelenül (?) a típikből és euchologionból vett görög rituális szövegek feküdhettek, és pedig akár latin fordításban, akár pedig görög eredetiben. Ezeknek az olvasmányoknak (?) néhol szószerinti fordítása, néhol pedig csak reminiscenciája került a leíró tolla alá» (55. l.).

Erre *Ártim*nak nem sokat érő fejtegetéseit idézi szó szerint — bár nem jelzi, — csak itt-ott módosít valamit s mivel a szakirodalmat nem ismeri, természetesen a hibákat is átveszi; így a Halotti Beszéd szövegének rossz idézeteit is («*gyümölcsösel, mondá neki, hogy éljen; pokolnak vésze; a felé tartók vagyunk*», stb.). Bizonyítja *Ártim*mal, hogy a Halotti Beszéd görög szerzetes temetése alkalmával mondatott» (57. l.). Holott már *Rájner Lajos* rámutatott: miként van az, hogy e beszéd emlékének nem görög, hanem latin szertartású missale őrizte meg... és honnét kerül a görög szertartású magyar predikátor szájába a latin szó: «*Clamate ter?*» (Kath. Szemle 1902. 27). Persze *Sztripszky* ezt is könnyen elintézi egy

¹ Hibásan idézi, vö. Halotti Beszéd; magyarosságára pedig addig is, míg értekezésem megjelenik, vö. Ny. K. 28: 193. l. és *Simonyi M. Hat. I.* 80. és 256. l.

jegyzettel: «*A clamate ter* záradék arra vall, hogy a görög barátok együtt laktak a latinokkal, tehát a latinosodásra» (66. l.). Úgy látszik, nem ismeri e beszéd és kódexe történetét, *Döbrentei*, *Ocskay A.*, *Prikkel M.* és mások fejtegetését; nem tudja, hogy a beszéd nemcsak szerzetes temetése számára készült beszéd, hanem a Benedek-rend pannonthalmi kolostorában a deáki (pozsonymegyei) egyház számára készített misekönyvben fordul elő, mint mintabeszéd nemcsak szerzetesek, de általában hívek temetésére. Egy vademecum a pap számára, melynek lehetnek a gör. kath. tipikonnal is egyezősei a görög és római kath. egyház közössége alapján, de hiszen a latin Vulgataból is idéz ilyen egyezéseket *Ártim* és a kath. temetési énekből is; tehát épen oly joggal lehetnek a latin vulgatabeli remeniscenciái is. A *Kyrie eleison*-ról pedig már *Révai* ezt mondta több alappal: «Formula est veniam a Deo precantium a Græcis in Ecclesia etiam Latina usu recepta» (*Antiquitates* I. 292), s már néhai *Rupp Kornél* kimutatta, hogy bár térítőink különböző szerzetbeliek voltak is, a szellem római volt, a ritus a római szék által előszabott s ezt megtaláljuk pl. a németek ritualejában is. A *Kyrie eleison*-t ott találjuk mindenütt. (L. Tanulmányok a XVI. század vallásirodalmából, 1898. 74—80. l.)¹ Hogy pedig a *könyörgés* nem a görög «*panachis*» fordítása valami képzelt magyar szertartáskönyvből, mint *Ártim* állítja (69. l.), arra vö. már a *Révaitól* idézett nürnbergi latin eredetit és a Halotti Beszédet tartalmazó kódexben levő latin könyörgést is (*Zolnai*, *Nyelvemlékeink*, 52—53. l.).

Ime nem szükséges nekünk az *Ártim*-féle eredményekhez fordulnunk (69—71. l.), amelyek mintegy tendenciózusan készültek a görög katolikus magyarság magyar egyházi nyelvének ezeréves igazolására és sok járatlanságot árulnak el a nyelvészeti fejtegetésekben. (Vö. pl. a *paradisum* alakra vonatkozó naiv okoskodással szemben *Melich*, *Szlávj*. II. 359.)

Úgy látszik a Sztripszky munkája is csak alkalmi szerzemény, amely függelékben bibliografiai jegyzeteket is közöl az óhitű magyarság irodalmából s ez egyház liturgiájának 1795-iki fordítását is. Csak azt kérdjük, miért nincsenek ez emlékek közt a XVII. század vége előttiék? A szorgalmas összeállítás még nem tudomány s legkevésbé ilyen kérdésekben! A mű különben, mint látható, nem sokat ér. Az eddigi eredményeket épen nem dönti meg a Halotti Beszédre vonatkozólag se. De nem is ismeri azokat. Stílusa ellen is több kifogást tehetni. (Vö. 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 26, 31, 41, 51, stb. l.)

ERDÉLYI LAJOS.

Barbul Jenő: Fejezetek a román irodalomtörténetből és A román történetírás. Budapest, 1912. (A Cél 1911—12. évf.-ből.)

A magyar irodalomtörténet körébe tartozik azon kölcsönhatások kutatása is, melyeket a magyar, valamint a hazai és szomszéd más nyelvű népek irodalma egymásra gyakorolt. Ebből a nézőpontból érdekelheti az

¹ Vö. pl. a Petruslied szövegét is, Germ. Bibliothek I: III. Althochdeutsches Lesebuch, 112. l.

Irodalomtörténetet a Barbul tanulmánya, annál is inkább, mert a filológiai szakirodalom tudomást sem vett róla, a történelmi is csak az első részről. (Századok, 1913. évf. 1. sz.) Teljesen bírálat nélkül hagyni azonban nem tanácsos, mert a magyar-oláh irodalmi érintkezés feldolgozása teljesen hiányozván, az érdeklődőket nagyon megtéveszthetné a dolgozat, ha elveiben és adataiban — más forrás hiányában — megbíznának.

Az I. részről a Századokban megjelent bírálatomra utalva, itt csak a *Román történetírás*-sal foglalkozom; megjegyzem, hogy időközben a hazai oláh sajtó is tudomást vett e dolgozatokról: a brassai Gazeta Transilvaniei 1913. 13—15. számaiban részletes és alapos bírálat jelent meg az I. részről, valamint a II. rész erdélyi történetírásról; ha a tulságosan éles hang nem is helyeselhető, de el kell ismerni, hogy tárgyilag igaza van: «e cu desăvârşire exclus, ca publicul ungurese să poată intelege ceva din studiile acestea . . .» stb. (Lehetetlen, hogy a magyar közönség valamit értsen ebből a dolgozathoz, mely nem tartalmaz mást, mint a XVI—XVII. században megjelent oláh írásművek értelmetlen és lázítóan hiányos felsorolását stb.)

Legnagyobb baja mindkét dolgozatnak, hogy a szerző elavult feldolgozásokat *kivonatol*, sok helyt ezeket is rosszul. Hasdeut és Adamescut csak Magyarországon lehet az «újabbkori román irodalomtörténet legkiválóbb művelőjének» és «az újabbkori irodalomtörténetírók legkiválóbbjának» nevezni (A Cél, 375., 376. lap). A mi eredeti Barbulnál: az előszó (U. o. 364—7. l.), az egyenesen hajmeresztő. Azt meséli, hogy a papság ellensége volt a hittanon kívül minden tudománynak, ezért nem irtak történelmet, s «ha akadt bátor férfiú, aki nem törődött az előítéletekkel, a fenyegető egyházi átokkal» stb. és történelmet írt, munkája olvasatlanul hevert fiókjában, később elkallódott, «vagy ha véletlenül valamelyik kolostor könyvtárában napfényre került, ott menten elégették, nehogy az átkos írás másokat is megfertőztessen».

Úgy látszik, a szerző összetéveszti a krónikákat a virágénekekkel.

«Talán nem volt nép egész Európában a középkorban, melynek intelligenciája annyira idegenkedett volna anyanyelvétől, s általában mindentől, ami román, mint Moldva és Havasalföld akkori urai, bojárai. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy helytelen, nemzetietlen nevelésük folytán szegyélték román voltak, s ahol csak teheték, le is tagadták azt balga együgyűségükben». (U. o. 365 lap.)

Hát ugyan minek mondták magukat szegények, szeretném tudni! S ezt mind a szláv papság csinálta volna.

A dolog így áll: román még Mihály vajda alatt is parasztot, jobbágyot jelentett, ezt persze, hogy nem vállalták a bojárok, ellenben oláh, szláv, kún és magyar nyelvű, patarén, görög keleti, mohamedán s részben katolikus vallású néptörödékek összeolvadásából a középkor vége felé két oláh nyelvű és hivatalosan keleti, de tényleg inkább patarén hitű ország keletkezett: Moldva és Havasél. Az előbbi népe magát és nyelvét majdnem a mai napig moldovának, azaz moldvainak, az utóbbi muntean-nak nevezte. Míg nemzeti multja nem volt, egyiknek sem lehetett

történetírása, de a hogy önálló állami léthez jutott, s a fejedelmek és országnagyok gazdagon dotált szerzetes-kolostorokat alapítottak, ezekben meg is kezdik a rendes évkönyvek vezetését éppen ezek az agyonkárhozott szláv papok, tehát az egyház. Mint a hogy a római egyház papjai latinul írtak nálunk, úgy írtak ők saját egyházuk hivatalos nyelvén, a szlávon. Moldvában négy kolostor is vezet évkönyvet; ezekből Ráres Péter fejedelem összeállíttatja Makarios szerzetessel a hivatalos krónikát. Ebből a szláv krónikából írja Ureche a maga nagy krónikáját felhasználva Bilszki és Pankovszki lengyelekét. Ezt bővíti magyar forrásokból Simon, a «tanító», aki valószínűleg erdélyi ember. Folytatja 1594-től, ahol Ureche elhagyta, Costin Miron 1661-ig. Egyházi évkönyv már nem volt, mert 1587-ben megszűnt, éppen a szláv szerzetesek kiszorítása miatt: tehát Piasecki Pál püspök lengyel krónikásból, az erdélyi Bethlen Farkasból és apja, valamint más egykorú szereplők szóbeli adataiból merít.

Más munkájában ő kezdi a római eredetet és az összes oláhok összetartozóságát hirdetni. Costin Miron munkáját folytatja hivatali utóda Dubău Tudosie, s e hármat másolta inkább, mint átdolgozta Damian Vazul. Ez meg a Costin Miklós másolatában maradt meg. E csoporttól független a Kantakuzén Konstantin világkrónikája, mely csak Attiláig maradt meg, de Jorga igen elfogadhatólag bizonyítja, hogy volt folytatása is. Barbul különben a Milesceuénak tartja e krónikát, mert ezelőtt 20 évvel azt hitték.

Havaselen is így kezdődik a történetírás, csakhogy későbbi és gyengébb. A deali kolostor első főnökének életét (Nifon patriarcha) írta meg Gábor archimandrita, akit Athos-hegyről hoztak az argyasi kolostor élére. Első hivatalos krónika a Mihály vajda életéről szóló, melyet Tarnovszki András lengyelre fordít. A latin fordítást Barbul is említi. Másik szláv krónika (versben) a Máté deali eguméné, 1618-ig megy. Ludescu Stoica másolatában is maradt egy krónika, melyet talán Udriste Nasturel írt. Úgy ezekről, mint a Buzesti-családi krónikáról, az Azarie-féleről stb. nem szól Barbul, a Stavrinós verses görög krónikája is eléggé forrásmunka későbbieknek.

Greceanu Radu és Capitanu Constantin hivatalos történetírók; az utóbbi magyar forrásművekből is dolgozik, Fogarasról szólva említi is az «idegen forrás»-t; hogy csak magyar lehetett ez, mutatják a «Luter Marton», «Bater (Báthory) Andres» átvételek.

E történetírók a Kantakuzén-ház írói, e család ősi ellensége a Bălăceanu család is iratott ellenkrónikát, ez Bécsben a Klein Sámuel kezébe került.

Hogy mi minden hiányzik még a Barbul dolgozatából és mi hibás, e helyen nincs terem kifejtetni. A moldvaiakat és havaseliakat össze-visszakeverve adja, az egyes krónikák összetartozóságát meg sem kísérli keresni, adatai lépten-nyomon hibásak, rég elintézett dolgokat vitat stb. Az erdélyi történetírókkal sem bánik sokkal jobban: e rész hibáit a Gaz. Trans. említett bírálata részletesen kimutatja, én csak a következő idézetet teszem hozzá: (Klein, *Sinkai*, Major) «... fölvértezve a modern

történettudomány minden fegyverével, megteremtői lettek az újkori oknyomozó román történetírásnak.» (465.) «Sinkai történeti hűséggel nem törődött, amely lelkiismeretességgel dolgozta fel a neki tetsző érveket, épen olyan felületességgel siklott át az ellentmondó történeti okmányokon, tényeken. Sokkal erősebb volt benne a fajszeretet, a lelkesedés, mint a történeti igazság megállapítására való törekvés.» (466.) Szép kis oknyomozás!

Még néhány szerény kérdést kockáztatok a szerzőhöz: mi az a *Marosszékmegye*? hol van Abaujban Szinyérváralja? Hogy lehet Budapest felől nézve Fogarashól Campolungba *bejönni*? Miért ír Bécs helyett következetesen *Wient*? Mi az a *kompillator*, *kompillálta*, *compillatio*? Ureche Gergelyt miért keresztelte el Györgynek? A személyneveket miért használja *articulusos* alakban? (*Radul Greceanul*, *Constantinul Capitanul*, *Filipescul*.) Hogy lehet *lengyel* versnek magyar munkában *oláh* a címe? hát a «*Notița pe o carte*», «*Subscriera lui Petru Voda*» stb. (Lapjegyzet egy könyvben, Péter vajda aláírása) talán cím, hogy idegen nyelven kell idézni? Igazán hiszi-e, hogy a «román történetet tárgyaló krónikák . . . nagyobbára eredeti, önálló dolgozatok?» (mert akkor az övé is az) s végül gondolja-e, hogy akár a magyar, akár az oláh irodalom nyert valamit az ő stílyakorlatával?

GAGYI JENŐ.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Az Ujság. 1913. évf. 101., 102., 103. sz. — *Kozma Andor: Báró Eötvös József, a költő.* (Felolvasta az Akad. 1913 ápr. 27-i nagygyűlésén.) Eötvös költői munkássága a gondolkozás és csalhatatlan erkölcsi érzék világával vezet át a szerencsések és szenvedők küzdő táborán. Célzata nemzeti, de magyarságából hiányzik az intimitás; előtte jár nemzetének s szava sohasem hízeleg, csak előre sürget. Magas szelleme s társadalmi helyzete folytán is előkelő; demokrata ugyan, affektálatlan őszinteséggel; de élet-körülményeinél fogva közelebb áll a társadalom felsőbb rétegeihez: «épen ezért ismeri és rajzolja élesebben az úri bűnöket s épen ezért becsüli túl nem egyszer a népi erényeket.» Nem általános emberi forradalmár, hanem nemzeti reformer; művészetével is nomzete irányítását célozza. A karthauzi még nem iránymű: egy gazdag, ifjú költő lélek korlátozatlan kitörése, a genialis ifjúság mámora; Betty szerelmi története, a regény harmadik részében, már kész írásművészet. Az úri kedvtelés, meg a női szerelem mésalliance-a később is érdekli Eötvöst, de már akkor nem mint örök emberi tragikus téma, hanem mint súlyos közügyi vonatkozásokkal bíró probléma. A Falu Jegyzője: első nagy lépése a költői irányzatosság felé: vádirat, de nem gúnyirat; erkölcsi és irodalmi értékét is a költő haragjának szent volta adja meg. Magyarország 1514-ben: már oly irói erényeket mutat, melyek csak a történeti regényekben próbálhatók ki; egy keresztül-kasul meghasonlott boldogtalan nemzet képét festve, elemi erővel érteti meg az olvasóval, hogy a történelmi korszak, melybe vezet, egy rettenetes decadentia kora; jellemrajza olyannyira egyénítő és eleven, hogy a regényből merített emlékek az olvasót mint átélt veszedelmek foglalkoztatják. A Nővéreken is az arisztokratikus kevélységre hárítja Eötvös a népvadulásért viselendő felelősséget. E regény különben szintén irányzatos: a nevelésnek pozitív hatása vajmi csekély, de ártalma nagy lehet. Beszélyeiben is, melyek jobbára népi tárgyúak, hű marad regényírói modorához. Különösen kiemeli Kozma a Novella c. beszélyt, mely a külföldön járó magyarnak felbátorodását, nemzeti erőnkben való bizalma felébredését példázza. Drámáival futólag végezve, a Gondolatok költői jellegét hangoztatja; nem kieszelések azok, hanem ihletések eredményei s a lényegükkel egyező szép formától, melyben kifejeződtek, nem is választhatók el. Verset aránylag keveset írt, de azok prózai művei nélkül is fényes helyet biztosítanak számára halhatatlan költőink közt, s költői egyénisége jellemző szépségeit is csonkítatlanul kitüntetnék. Különösen

magasra becsüli Kozma a Megfagyott Gyermekeket; s nem tud elképzelni «oly okos és tudós bírálatot, melyet, ha e vers szépségét akarná kétségbe vonni, diadalmasan el ne mosnának mindnyájunk könnyei.» A Bucsút, a Himnusszal és Szózzal egy sorban, a magyar nemzet legnagyobb ünnepi énekének tartja. (Ez kétségkívül túlzás.)

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1913. évf. 1. sz. — *Kazinczy Béla: Kazinczy Péternek és feleségének végrendelete 1679-ből.* Magyar nyelvű okiratszöveg. — *Dongó Gy. Géza: Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban.* Apró hivatalos följegyzések. — *Szomorú szüret.* Dely László mihályi prédikátor kesergő verse 1768-ból. Panaszkodik a rossz termés miatt.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 4. sz. — *Viszota Gyula: Jelentés gróf Széchenyi István Naplóinak kiadásáról.* Sz. összes kéziratait titkára, Tasner Antal örökölte. Ennek halála után, 1876-ban, örököseitől az Akadémia szerezte meg. Így jutottak Naplói is az Akad. birtokába. A Naplók Zichy Antal-féle kivonatos kiadása ma már egyáltalán nem felel meg a tudományos követelményeknek. V. Gy. áttanulmányozta a kéziratot nagy anyagot s javaslatot tesz annak kiadása iránt, olyképen, hogy a Szily Kálmán indítványára és szerkesztésében 1904/5-ben megindított «Gr. Széchenyi István Munkái. II. sorozat»-ba illesztessék bele, az eddigi kiadványok folytatásául. 3617 oldalnyi írott szövegről van szó; nyomtatásban vagy öt negyven-íves kötetet tenne ki. — *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyveiből.* Az igazgatótanács első ülése (1913 márc. 6.): Semsey Andor 100,000 forintos alapítványa kamatait az akad. Nagy Szótár költségeinek a fedezésére fordítja. Concha Győző jelentése alapján az Elnökség megbíztatik, hogy Görgey István két kéziratot munkája kiadásáról intézkedjék; e munkák: «Görgey Artúr ifjúsága» és «Görgey A. számkivetésben»; mindkét munka főbecsét a levelek alkotják, melyeket Görgey Artúr a tulli katonai iskolába lépésétől fogva 1848 elejéig, továbbá klagenfurti internálásától fogva 1867-ig főleg rokonaihoz írt; e levelek «nemzetünkre nézve a lélek mélységeiből fakadó oly revelatiók, melyekhez hasonlóban Rákóczi Ferenc Confessiója óta része nem volt. Az erős jellemnek, a páratlan erkölcsi magaslatnak megragadó bizonyosságai e levelek.» — *Ferenczi Zoltán beszéde a Petőfi-emléktábla leleplezésekor Veszprémben, 1913 március 9-én.* P. S. kétszeri, rövid veszprémi tartózkodása emlékére eleveníti föl. Az elsőnek (1842 nov. 4—5. éjjele) emléke a Vadonban c. szép kis költemény. A másodiknak (1848 márc. 4—6) Naplója egy nevezetes paszszusa: ott értesült u. i. Lajos Fülöp elűzéséről s a francia köztársaság kikiáltásáról.

Budapesti Hírlap. 1913. évf. 89. sz. — *Vas Gereben kiadatlan levele Pompéry Jánoshoz* (Bécs, 1846 aug. 27-i kelettel). Egy-két kisebb jelentőségű irodalmi hír Fánecsy Lajosról, Frankenburgról és P. Horváth Lázárról.

Bulletin Bibliographique et Pédagogique du Musée Belge. 1912. évf. 32. l. — Egy névtelen röviden ismerteti a Gragger Róbert szerkesztésében megjelent Philologiai Dolgozatokat (1912.).

Corvina. 1913. évf. 13. sz. — *Haraszi Károly: A legelső pesti antiquar könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a XIX-ik század elején.* A legelső fővárosi antikváriumot 1815 április 17-én engedélyezte Pest város tanácsa Ivanics Zsigmond könyvtáros számára. Az úttörő ódon könyvkereskedőnek új könyveket nem volt szabad árulnia. Ugyanő egy kölcsönkönyvtár felállítására is kapott engedélyt s vele egyidőben mások is nyitottak kölcsönkönyvtárt Budán és Pesten, de ezek a vállalatok nem virágoztak fel.

Debreceni Protestáns Lap. 1913. évf. 13., 14., 15. sz. — *Erdős Károly: Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése.* Bullinger Henrik (1504—1575) zürichi lelkipásztor kora teologusaival folytatott nagyarányú levelezésével erősen előmozdította a reformáció terjedését. A magyar reformáció vezető emberei is élénk összeköttetést tartottak fenn vele. A cikk Fejértóy Jánosnak hozzá intézett négy levelét közli a zürichi áll. levéltárból (1551 és 1555 közötti időből), melyek a hazai reformáció akkori állapotáról élénk felvilágosítást nyújtanak s mellékesen Sztárai reformátori munkásságát is érintik. Fejértóy egyideig Oláh Miklós esztergomi érsek és magyar cancellár mellett teljesített titkári tiszteletet, melyet 1553-ban nősülési szándéka és protestáns rokonszenvei miatt tett le.

Deutsche Literaturzeitung. 1913. évf. 15. sz. — *Rácz Lajos* elismeréssel ismerteti Bleyer Jakab Gottsched hazánkban (1909.) és Hazánk és a német philologia a XIX. század elején (1910.) c. könyveit.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 5. sz. — *Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond ifjúkora.* (I.) Kolozsvárott az 1834. 5-ik évi országgyűlés idején. Kemény 1834-ben hagyta el az enyedi kollegiumot s Kolozsvárott, az országgyűlési ellenzók gyűlőhelyén, mint Szász Károly ifjú barátja és báró Kemény Dénes unokaöccse kivételes figyelemben részesült. Mély nyomot hagytak egyéniségén az akkori és ottani irodalmi és művészeti mozgalmak is, melyekben lehetetlen föl nem ismerni a romantikus világnézet megnyilatkozását. Megismerkedik Méhessel és Brassával, rokonszenvez Bölöni Farkas Sándorral és Szentiváni Mihállyal. Valószínű, hogy a színművészet nemesebb hatása alól som zárkózott el. Befolyással van rá Wesselényi szereplése is, kit a korteskedésről szóló röpiratában titánszerű egyéniségnek nevez. Az országgyűlés feloszlata után Magyarkapudra vándorodik. — *Trostler József: Vajda Péter és a német romanticizmus.* (Bef.) Novalis nemcsak himnuszaival gyakorolt hatást Vajda költszetére, hanem Heinrich von Ofterdingen-jével is, mely Vajda Tárcsai Bendéje mintájának tekinthető. Természetesen van eltérés is a két mű között. Igazi keleti színezést a magyar szépprózában Vajdánál találunk először, aki itt is Novalishoz kapcsolódik, de sok más forrásból is merít. Más műveire vo-

natkozó egyéb forrásai közül megemlíthető, hogy Werner Zakariás Attila c. drámája Vajda Buda halála c. színdarabjára és Hildegunda meg Attila halála c. elbeszélésére hatott. — *Váczy János* bírálja Péchi Simonnak Szilády Árontól sajtó alá rendezett kiadását. Sajnálatosnak tartja, hogy a kiadás a mai helyesírást használja, s hogy a szöveget a kiadó nem hasonlította össze a kalocsai érseki könyvtár példányával. Így most nem tudjuk, hogy a kiadatlan kézirat csak másolat-e vagy jobb szöveg a kiadottnál. (V. ö. folyóiratunk 379. l.) — *Papp Ferenc* Gyulai Pálnak Bírálatok (1867—1903) c. munkáját ismerteti. (Irod.: I. 122.) — *Gálos Rezső*: *Szemere Pál forrásaihoz* címen az El ne felejts, Hűség, Midőn az est, Epedés, Éjjeli c. versek német megfelelőit mutatja ki. — *Gálos Rezső* szerint Kisfaludy Sándor Kesergő Szerelmének 70. sz. dala Bürger, Die Umarmung c. versére emlékeztet. — *Kardos Lajos* azt erősítgeti, hogy Arany János Bolond Istókjának I. énekében is önéletrajzot kell látnunk. — *K. E. Berczik Árpád* színműveinek Kéki Lajostól sajtó alá rendezett kiadását ismerteti egy pár sorban. (Berczik Árpád színművei. Teljes kiadás. Öt kötet. Budapest, 1912.) — *Bittenbinder Miklós* pedig Fleischmann Gyulának A cigány a magyar irodalomban c. dolgozatáról ír röviden. (Irod.: I. 509.)

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 2. sz. — *Biró Vencel*: *Vass József* (1813—1873). Összefoglaló, alapos méltatása történetirodalmunk egykori derék munkásának. — *Kristóf György* Császár Elemér Ányos-életrajzát bírálja. (Irod.: II. 166.)

Élet. 1913. évf. 17. sz. — *Pitroff Pál* ismerteti Pintér Jenő magyar irodalomtörténet újabb két kötetét (1772—1831.).

Genealogiai Füzetek. 1913. évf. 1. sz. — *Ferencki Sándor*: *Fáji János naplójának családtörténeti adatai*. Ismerteti Fáji János (1703—1757.) alvinci ref. lelkész kéziratosa följegyzéseit, melyek a XVIII. század első felének műveltségi állapotaira élénk fényt vetnek.

Huszdik Század. 1913. évf. 4. sz. — *Schöppfin Aladár*: *Szépirodalmi szemle*. A Huszdik Század szerkesztősége időnkint összefoglaló méltatást ad közre a magyar szépirodalom fontosabb újdonságairól, főleg azért, «hogy az újabb irodalmi produkcióból mi tekinthető az efemer szórakozási szemponton túlmenő kortörténeti és társadalomfejlődési dokumentumnak is». A lírában, Schöppfin Aladár megállapítása szerint, alig történt valami lényegesen új dolog. Ady Endre költeményein kívül csak Babits Mihály és Kosztolányi Dezső néhány szép verse válik ki a nagy verstömegből. «Ady versei mellett a legutóbbi esztendőben alig volt számottevő lírai újdonság. Jó költőknek néhány szép verse, két-három verseskönyv, amelyet szívesen elolvastunk, de ma, hónapok mulva alig emlékezünk reájuk». Elbeszélő költészetünk nincs; annál nagyobb súlyú a műfordítások sorában Babits Mihály Dante-fordítása. A regényírók közül, abban az értelemben, hogy a regény a magyar élet rajzolója és a mai magyarságot foglalkoztató

problémák tükre legyen, Móricz Zsigmond tünik ki, továbbá Kaffka Margit, akinek regényírói tehetségéről nagy elismeréssel nyilatkozik a cikkíró.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. 1. sz. — *Reza Dezső: Petőfi első székesfehérvári felléptéhez.* Petőfi inasszerepéről a Párisi Naplopó c. darabban 1842 nov. 10-én. — *Sz.: Petőfi—Rájnis—Pláto* címen Petőfi Salgója egyik képes formában kifejezett gondolatának párojaira mutat rá. — *Harmos Sándor: Csokonai lírája.* Szerző szerint fölösleges Csokonai verseit elégiákra és egyéb műfajokra osztani. Elégedjünk meg az eredeti csoportosítással, mely szerint Csokonai lírai darabjai ódákra és dalokra oszlanak. Maga a költő, úgymond, a Lilla-dalokat tartotta legtöbbször s ez az ítélete megdönthetetlen. — *Dézsi Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése* (II.) címen a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum XVII. századi kéziratos könyvének, a Vasady-codexnek leírását adja; egyben négy éneket is közöl belőle. A jelzett codex egyes darabjai a Szegedy Gergely-féle Énekeskönyvből valók, mások a Bornemissza-féle Énekek gyűjteményéből vagy a Canticale Catholicumból. Legbecesebb darabja a Szilágyi és Hajmási-ballada változata, mely bővebb és helyenként romlatlanabb szöveget nyújt, mint a Csoma-codex (V. ö. R. M. K. T. VII. 170. l.) — *Fóti József Lajos: Góg és Magóg* című dolgozatának eredményei ismeretesek szerzőnek az Ungarische Rundschau 1912. évf. 3. sz.-beli értekezéséből; az Anonymusra vonatkozó megállapítás vázlata magyarul is megjelent u. a. szerzőnek a Heinrich-Albumban kiadott cikkében: A német történeti kutatás és az Anonymus-problema. (Az itt jelzett két cikk ismertetését l. folyóiratunk 1912. évf. 400. és 497. l.). — *Szigetvári Iván: Bod Péter mint versíró* címen ugyane tárgyról írt dolgozatához közöl helyreigazító megjegyzést. — *Kovács Dezső: A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai* alapján megállapítja, hogy az előző korhoz képest a XVII. század ismeretköre bővült, ízlése s a szerelmi líra színezete megváltozott. — *Badicz Ferenc* Gyöngyösi Istvánnak Andrassy Miklóshoz intézett s az 1673—75. évekből való eddig kiadatlan tíz levelét közli, melyek azonkívül hogy a költő életviszonyairól tájékoztatnak, egyben költeményei keltének meghatározásához is adalékokat szolgáltatnak. — *Trostler József* ifj. Wesselényi Miklós bárónak Vimpsch Leocadia asszonyhoz írt négy német levelét teszi közzé. — Azután *Horváth Istvánnak* Mindennapra Szolgáló Jegyzőkönyvéből (1806.) az ötödik közleményt kapjuk. Sok szó esik benne Vitkovicsról, Verseghyről és Révairól. Itt adja magyarázatát annak is, hogy miért írja nevét a végén csupán t-vel: «h bötüvel tsak a' Barbarus századok hosszabbították meg, mellyek a' nyelv történetének bizonytsága szerént mindeneket lehelleles bötükkal öszve meg öszve tömtek». — *Hajnáci Iván* három darab Bocatius-levelét, *Kemény Lajos* Antonius Cassoviensis életéhez néhány adatot, *Harsányi István* pedig Egy Szegény Mendicans Szűrít Így Dítsiri címen egy valószínűleg 1711-ből való verset közöl.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 5. sz. — Cz. ismerteti Dudek János Pázmány-jellemzését. (Pázmány Péter fejlődése. 1913. Irod. : II. 255.)

Magyar Figyelő. 1913. évf. 8. sz. — *Huszár Vilmos*: Az irodalmi hatás nemzetközi jellege. A hatás fogalmát elkülöníti az utánzásétól; az igazi hatás sokszor nem is bizonyítható részlet-átvételekkel, szöveg-idézetekkel. A hatás főfeltétele bizonyos predispozíció az inspirált egyén lelkében. Cikkíró a nemzetközi hatások érdeklik; megállapítja, mint jutnak európai hegemoniára a nemzeti irodalmak egymásután: a latinon át közvetített görög, majd az olasz, a spanyol, a francia; a «déli litteraturáké» után az északiaknak (angol, német, orosz stb.) nemzetközi erős hatása következik, mely a XIX. században éri el tetőpontját. Példaként a regény s a precieus modor európai vándorútját mutatja be röviden.

U. i. 9. sz. — *Marczali Henrik*: Gróf Széchenyi István és Anglia. A 18. század közepe óta Anglia divatban volt hazánkban. Széchenyi Ferenc 1786-ban járt ott. Fia sokat olvasott Angliáról, mielőtt 1815-ben először utazott ki; Páris után London ekkor még nem igen tetszett neki. Úgy találta, három dolgot kell eltanulnunk az angoloktól: alkotmányt, lótenyésztést, gépeket; az ipar fontosságát felismeri, de Magyarország indusztriálását nem kívánja. 1822-i hosszabb ott tartózkodása alatt főképp a lovak és lóversenyek iránt érdeklődik. 1832-i útján ismerkedik meg Clarkkal s meghívja a lánchíd építésére; meglátogatja a nagy gyárvárosokat. 1837 elején gépek s gőzhajó beszerzése végett megy ki újra; mint hivatalos személy a legelőkelőbb körökben forog; eddig csak az intézményeket s a közszellemet csudálta, most e csodálat a külsőségekre is kiterjed s angomania lesz belőle. E hosszú ott tartózkodása és az Aldunán végzett munkája teszik ismertté nevét Angliában. Az angol példa hatása világítja meg helyesen Kossuth-tal való antagonizmusát is. Reá az angol alkotmány és élet fokozatos fejlődése volt varázsos hatással: Kossuthra a francia forradalom példája hatott. Szellemi összeköttetését végig fenntartotta Angliával. — *Horváth János*: Kurucdal-pör. Tájékoztató Tolnai Vilmosnak és Riedl Frigyesnek a Thaly-féle kurucköltevényekre vonatkozó megállapításairól. — Névtelen ismertetés *Pintér Jenő* magyar irodalomtörténete újabb két kötetéről. (1772—1821.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 4. sz. — *Simai Ödön*: Kazinczy Ferenc nyelvújítása. (XXIX.) K. nyelvújításának egyik indoka az is, hogy ízlésre akarta nevelni nemzetét. Természetes ellenfele volt hát a parasztos ízü alkalmi versifikálásnak s mindannak, amit ő a «debreczeniség» gyűjtőneve alá foglalt. De kétségtelenül túloz; gyors és hibás általánosítással nagyítja a debreczeniek s általában ellenfelei orthologizmusát; holott abban sokszor meglepő jelenségekre bukkanhatunk. Így pl. Látzai József, Kazinczyék egyik bűnbakja, egy helyen a gyökérelvonást ajánlja új szóalkotásra. Irodalomtörténetünk, mely sokáig Kazinczyék szemüvegén át nézte e kor szereplőit, emiatt mondott érdemetlen kárhozzátást nyelvünk nem egy értékes munkásáról. Következik azon támadások ismertetése, melyek Ka-

zinczyt a Debreczeni Grammatika hívei részéről érték; úgymint: egy, előbb Szaklányi Zsigmondnak tulajdonított, de kétségskívül Hunyadi Ferencről származó gúnyirat; az erdélyi M. Nyelvművelő Társ. Munkáinak Első Darabja-beli nyilatkozatok; s végül Pethe Ferenc Gazdaságot Tzézoló Ujságjának (1796) Bartzafalvi ellen irányított gúnyolódása. — *Sági István*: *A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványt* ismerteti. — *Vargha Damján febr. 18-iki előadása ismertetése*. Megtalálta a Nádor-cod. 287—289. és a Nagyszombati cod. 355—357. lapjain található bűnjegyzék közös forrását az oszeggi (csehországi) ciszt. r. kolostor egy 14. sz. kéziratában. Érdekes adat, hogy a nyelv bűnei közt a NagyszC. az «igrich bezed»-et, a NádC. az «igrecseegh»-et is említi. — *Décsi Lajos*: *A Gyulafehérvári Glosszák forrásához*. Az egyik ötsoros glossza latin eredetije (a «Jesus» nevet kiadó akrosztichon), melyre Erdélyi Lajos mutatott rá (M. Nyelv IX:72), némi eltéréssel a Nyirkállói Tamásnak tulajdonított «Stilus curiæ sub Mathia I. rege» c. kéziratban is megvan.

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 4. sz. — *Simonfi János*: *Az irodalom szó története*. (III.) A szó egyik legelső terjesztője Toldy Ferenc volt (Figyelmező, 1840 okt. 27). 1841-ben már alig van lap, mely ne használná; a Tud. Gyűjtemény s a Tudománytár ragaszkodik még a latin szóhoz. Az Athenæumnak s Kossuth Pesti Hírlapjának a hatása alatt végkép meggyökeresedik. Az Akadémiában Toldy ajkáról hangzik el először (1841 márc. 1.) Csató Pálról mondott beszédében. A Kisfaludy-Társaság 1841 szeptemberében, a Toldytl készített új szabályzatban már a «Magyar Szépirodalmi Intézet» mellékelmet veszi fel. Ugyancsak Toldy bírálatot ír a szóról (Athenæum, 1841. II:2. és 5. sz.) Szóbirálatok c. cikkében, mely a nyelvújítás egynehány alkotását veszi bírálat alá. Szótárak közt a Ballagi-féle 1843-iki német-magyar szótár veszi fel először. 1840—1845 közt fel-felbukkan az «iralom» változat is, de csakhamar végkép leszorul. — *Sebők Lajos*: *A magyar szókincs hontalanjai*. Tolnai Vilmos az Akad. Ért. mult decemberi füzetében számolt be a Nagy Szótár gyűjtőmunkálatairól. E munkálatok alapelvei ellen van kifogása a cikkírónak. Helyesebbnek tartaná, ha nem 1750-től, hanem már a XVIII. század elejétől kezdve dolgoznák fel a nyelvi anyagot, mert e század első felének irodalmával minden eddigi gyűjtés a legmostoháiban bánt el; féltő, hogy örökre kiaknázatlan marad e gazdag anyag. Másik kifogása az ellen van, hogy a XIX. század irodalma csak válogatva kerül a szótárba, s nem látja világosan a kiválasztás vezérelveit. — *Nyelvünk válsága* közös címen: 1) *Rákosi Jenő*: *Az idegen clem beáradása* (Kivonat a Kisfaludy Társ.-ban febr. 9-én tartott előadásból; R. J. nem fél a nyelvünkbe újabban beáramló idegen clemektől, bízik benne, hogy nyelvünk fölveszi belőle, ami szükséges, kiveti, ami nem az); 2) *Sebestyén Károly*: *A magyar nyelv vadhajtsái* (a Budapesti Hírlapból átvéve. A héber, lengyel és német torz-keverékű tolvajnyelv terjedése ellen szólal fel); 3) *Molnár Ferenc*: *Pesti gyerekek* (Mikszáthtal kapcsolatos anekdotikus apróság); 4) *Heltai Jenő*: *Budapesti argó* (ügyes szatira. A két utóbbi közlemény a Pesti Futár karácsonyi számából átvéve). --

Kardos Lajos: Révai irodalomtörténete (a Rubinyi-féle kiadvány ismeretése).

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Zsilinszky Mihály: Széchenyi István nemzetiségi politikája.* Széchenyi a magyarság legnagyobb veszedelmét az európai viszonyokat kellően nem ismerő tudatlanságban, az üres hazafiaskodásban s a nemzetiségek gögös lenezésében és erőszakos magyarosításában látta. Parancsunkra senki sem fog nemzetiségéből kivetközni. Vajjon mi magyarok túrnók-e, ha az erőszak meg akarja fosztani nyelvünkötől? Múltányosan csak azt lehet kívánni, hogy a hivatalos nyelv a magyar legyen, de a családi élet körébe beleavatkozni nem szabad. Beolvasztó erővel csak a szellemi fensőbbség és a szeretetreméltó magatartás hat, nem pedig a vitézkötések erőszakos felvarrása és a piros-fehér-zöld színek tarkasága... Széchenyit e nézeteiért az egykorúak elítélték.

Mathematikai És Physikai Lapok. 1912. évf. 5—8. sz. — *Gulyás Károly: Gróf Teleki Sámuel levelezése külföldi matematikusokkal.* Huszonkét, latin és francia levelet közöl, melyeket Gróf Teleki Sámuel (1739—1822) erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója, Bernoulli Jánossal, Bernoulli Dániellel, Clairout-val és La Condamine-nel váltott 1761 és 1769 között. Az 1764 ápr. 4-én kelt levélben írja Teleki: «Outre mes études de Mathématiques je travaille encore à une nouvelle édition d'un Poëte Latin du XVe Siècle qui est fort estimé et dont on n'a pas encore donné une édition complete.» A meleg hangú levelekben gyakran van szó Telekinek tanulmányúton levő ismerőseiről is.

Nemzeti Névelés. 1913. évf. 4. sz. — *Berta Ilona: Petőfi, a költők költője.* Idézetekkel gazdagon tarkított alkalmi népszerű elmefuttatás. Hogy miért a költők költője Petőfi? Mert csatázik verseivel a század minden nemesebb törekvéseért. Az életet a maga nagy értékével ő mutatta meg nekünk legvilágosabban. Fölfedezte nekünk magyar költői hevével a magyar alföldet. Családi érzése hű, erős és gyöngéd.

Népszava. 1913. évf. 103. sz. — *Révész Mihály: A Marseillaise és szerzői.* Ismerteti Verseghy Ferenc Marseillaise-fordítását, továbbá Gáspár Imre és Csizmadia Sándor Munkás-Marseillaise szövegeit, melyek a magyar szociáldemokraták forradalmi indulóivá lettek.

Nuova Antologia. 1913. évf. 618—621. l. — *Nemi* ismerteti Kont Ignác cikke (Bulletin Italien. 1913. 1. szám) alapján Kaposi József Dante Magyarország c. könyvét.

Nyugat. 1913. évf. 7. sz. — *Halász Imre: A Széchenyi irodalomhoz.* Bagyó János könyvét (Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége) ismertetve, némely, kritikátlan magasztalásokból származó

balítéletet akar helyreigazítani. Sz. kényszerűségből sokat elhallgatott, különben a cenzura szóhoz sem engedte volna jutni. Egyik legsűrűbben visszatérő gondolata, hogy minden hátramaradásunknak egyedül magunk vagyunk az okai. Kénytelen volt hallgatni a kormány hibáiról s minden mulasztást a nemzet vállaira rakni. «Ezért hagyta oldalvást a politikai kérdéseket, ezért irányozta a benne rejlő fékezhetetlen tetterőt mindenekelőtt a társadalmi faktorokkal megvalósítható célokra, ezért irányította még a feudalizmus ellen irányzott ostromát is a legkirívóbb s közgazdaságilag legkárosabb intézmények (pl. az ősiség) ellen, melyek a bécsi kormány hatalmi körét nem érintették.» Tévhitek forognak közkezen Sz.-nek a közteherviselésre és robotmegváltásra vonatkozó álláspontjáról is. «Sem a közteherviselést, sem a jobbjágyoknak politikai jogokkal való fölruházását, sem a robot megszüntetését, sem végül a kormányfelelősség megvalósítását Sz. nem vette föl belátható időben megvalósítandóul kitűzött programja keretébe.» A Polit. Programtörvényekben foglalt híres jóslata miatt látnoki erőt szoktak neki tulajdonítani; holott a cikk-író szerint Sz. nem olyan forradalomtól félt, a milyen bekövetkezett; hanem «a parasztnak a földesurak, a vagyontalanoknak a vagyonosak elleni támadását, az utóbbiaknak kifosztását és legyilkolását» értette «forradalom» alatt.

U. i. 9. sz. — *Szabó Dezső: Újabb irodalmunk és legújabb irodalomtörténetünk.* A Műveltség Könyvtára-beli Magyar Irodalomtörténet bírálata. — *Ignotus: Lehr Albert.* Meleghangú méltatás abból az alkalomból, hogy L. A. most lett hetven éves.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 17. sz. — *Király György: Ifjúsági könyvtáraink ügye.* A Szemák-féle ifjúsági könyvjegyzék alapos bírálata. Cikkíró kimutatja, hogy még a Bach-korszakbeli Organisations-Entwurf is emelkedettebb szellemű és modernebb felfogású az ifjúsági könyvtárakkal szemben, mint pl. a Szemák-féle irányzat, mely sem a pedagogia igazi követelményeire, sem a nemzeti kultúrára, sem az irodalmi szempontokra nincs tekintettel. Jellemző e könyvjegyzékre, hogy remekíróink közül összes műveivel egyedül csak Arany János van fölvéve! E katalógus mostani alakjában veszélyt hoz könyvtárainkra és közoktatásunkra. (V. ö. Irod. : II. 249.)

Pesti Hírlap. 1913. évf. 105. sz. — *Váry Rezső: Bacsányi János.* Bacsányi életének és költészetének népszerű ismertetése.

Protestáns Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Jeszenszky Károly: Magyar húr a tót nép szívében.* Közül három történeti vonatkozású tót költeményt magyar verses fordításban. Állítólag mind a három tót dal (Mátyás király nótája, Mátyás király harangja, Mátyás király halála) a XV. századból való. (Cikkíró a szövegek hitelességéről nem nyújt kielégítő felvilágosítást.) — *Péter Mihály: Gálszécsi István és működésének első nyomai.* Az eddig megjelent adatok összefoglalása, kiegészítve egy-két új adalékkal. —

Kristóf György ismerteti a Széchenyi eszmevilágáról szóló kötetet (Irod. : II. 290.), *Sz. M.* a Székács-émlékkönyvet. (Irod. : II. 400.)

Rassegna Bibliografica Della Letteratura Italiana. 1912. évf. 78—79. l. — *P. E. Pavolini* dicsérettel ismerteti Erdős Renée Fioretti-fordítását (Budapest, 1911.), megemlékezve az Ehrenfeld-kódex Szent Ferenc-legendájáról is.

Revue Germanique. 1913. évf. 2. sz. — *Kont Ignác* ismertetései a köv. művekről: Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről, szerk. Gragger Róbert; Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések; Csáki Richárd: Honterus János német iratai; Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban; Magyar Shakespeare-tár 1911. évf., szerk. Bayer József; Gragger Róbert: Lenau és Fontane.

Revue de Hongrie. 1913. évf. 4. sz. — *Császár Elemér: Alexandre Kisfaludy et la littérature française.* Francia kiadása a Beöthy-Emlékkönyvben (1908) megjelent hasonló című értekezésnek.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 18. sz. — *Gulyás József: Thaly Kálmán becsülete.* Cikkíró nem tudja elhinni, hogy Thaly Kálmán, a kálvinista professor, a saját verseit csempészte be a kuruc költemények közé. Bízik benne, hogy a nyomtalanul eltűnt kéziratok előkerülnek. Azt azonban elismeri, hogy pl. a Bujdosó Rákóczi nagyon is meglátszik Thaly kezenyoma. «De azért őt nem kell nagyon elitélnünk, hiszen pl. Kossuth is mindig kistilizálta a beküldött tudósításokat... Az ő bűnében osztoznak mások is. Erdélyi János sokszor csiszolt a gyűjtött népdalokon, ugyanezt tették Toldy, Arany László, Gyulai Pál is.»

Századok. 1913. évf. 4. sz. — *Leffler Béla* ismerteti August Hartmann kötetét (*Historische Volkslieder und Zeitgedichte.* II. Band. 1910), mely számos magyar vonatkozású német történeti népeéneket tartalmaz. (XVII. század.)

Turul. 1912. évf. 4. sz. — *Bay Ilona: Adalék a Kazinczi és Alsóreg-meczi Kazinczy-család történetéhez.* Pótlás Váczy János tanulmányához. (V. ö. Irod. : I. 345., 496.)

Uránia. 1913. évf. 5. sz. — *Gyöngyösy László: Gyöngyösi István közpályája* (II.). 1675-ben a vármegyei tisztújító gyűlésen Gyöngyösy neve is ott van az alispánjelöltek sorában, ekkor azonban még nem választják meg. 1681-ben évi országgyűlésen Gömör vm. követje volt. 1683-ban megint jelölik alispánnak, de ismét mást választanak meg. Gyöngyösy ekkor már kuruc érzelmű. 1682-ben megyéje megbízásából követül megy Thököly Imréhez. 1687-ben Karaffával tárgyal a szállítás és élelmezés ügyében. 1686-ban első alispánnak választják. Az 1687-diki országgyűlésre megint követül küldik. Hat évig volt egyhuzamban alispán. 1700-ban újból meg-

választják. Ugyanekkor az írásbeli munkától felmentik, erre külön díjazással Gábor nevű fiát rendelték melléje. 1704 júl. 24-én meghalt Gy. — *Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon* (II.). Szerző dolgozata e részében Erdélyi irodalmi műveinek ismertetése után a jeles kritikus magánviszonyairól is megemlékezik. Erdélyi tanári fizetése Patakon 1851-ben 900 pengő forint volt, mely összeg később 945 forintra emelkedett. Anyagi helyzete szűkös voltánál inkább bántotta egyik tanártársa áskálódása. Az efféle kollektivitásért bőven káptolta őt a családi élet melegén kívül barátainak igaz szeretete. Legbensőbb bizalmasa Hogedüs László sárospataki lelkész, de gyakran megfordult házánál Szemere Miklós a költő is. Erdélyi J. 1868 jan. 23-án halt meg. — *Gulyás Károly: Bolyai Farkas festményeit* ismerteti. — *Elek Oszkár* Császár Elemérnek Katona Lajosról írt munkáját bírálja. (Irod. : II. 293.)

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 17. sz. — *Sebestyén Gyula: A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből.* Dernschwam János 1553—1555-ik évi törökországi útjáról írt kéziratot naplójában (az augsburgi Fugger-levéltár tulajdona) található felirat-másolatok közt van egy, melyet valamely konstantinápolyi nyilvános szállás faláról másolt. Ebben a székely rovásírás egy emléke van megőrizve. Babinger Ferenc würzburgi tudós és Thomsen Vilmos kopenhágai egyetemi tanár közvetítésével jutott el ez emlék másolata Sebestyénhez. Az ő olvasása szerint a rovásírásos szöveg így hangzik: Ezer öczáz tizenöt esztendőben irták eszt. László király öt kevetét várattak et (=itt). Bilaji Berlabás kető esztendejik it valt nem tön császár. Keteji Székel Tamás írta ezeket. Szel(im tör)ök császár itet (=ütött) bé száz lóval.

Zeitschrift Für Den Deutschen Unterricht. 1913. évf. 4. sz. — *R. F. Arnold* összeállítja a földrajzi korlátozással megírt helyi irodalomtörténetek bibliographiáját. A magyarországi német irodalomra vonatkozó adatok Österreich és Siebenbürgen címszók alatt találhatók.

Zeitschrift Für Katholische Theologie. 1913. évf. 2. sz. — *A. Krösz* ismerteti Veress Endre Fontes Rerum Transsylvanicarum c. kiadványának első kötetét. — *S. Bernhard* röviden ismerteti Vargha Damján Speculum Humanæ Salvationis és a magyar codexirodalom c. tanulmányát.

Zeneközlöny. 1913. évf. 17. sz. — *Hubay Jenő: Petőfi befolyása a magyar zenére.* Petőfi volt az első magyar költő, aki nagy tevékenységre ösztönözte a hazai zeneszerzőket, sőt még most is folytonosan ihleti őket. Megjelenése a népdal megzenésítésének fejlődésére egyenesen korszakalkotó hatású.

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913 május 3-án *választmányi ülést* tartott.

Szász Károly elnökle alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Bajza József, Balassa József, Baros Gyula, Binder Jenő, Császár Elemér, Császár Ernő, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Hegedüs István, Imre Sándor, Király György, Lengyel Miklós, Miklós Ferenc, Négyesy László, Pais Dezső, Papp Ferenc, Pap Károly, Pintér Jenő, Sebestyén Gyula, Szily Kálmán, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Weber Arthur. Jegyző: Horváth János.

1. Elnök üdvözlö a megjelenteket s a megjelenésben akadályozott Kéki Lajos helyett a jegyzőkönyv vezetésére a titkárt kéri fel.

2. Titkár jelenti, hogy Zoltvány Irént, egyik alelnökünket, táviratilag üdvözölte a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében abból az alkalomból, hogy Ő Felsége a III. oszt. vaskoronarenddel tüntette ki. Bemutatja Zoltvány Irén meleghangú köszönő válaszát. Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Titkár jelentése alapján rendes taggá választatott: Küry Albert dr., Jásznagykúnszolnok vm. alispánja, Szolnok (aj. Szentesi Tóth Kálmán); Maday Gyula dr., ref. főgimn. tanár, Budapest (aj. a titkár).

4. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Erzsébetváros: Állami főgimn. tan. könyvt.; Máramarossziget: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Nagybecskerek: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Nagykovács: Áll. főgimn. tanári könyvt.; Fiume: Áll. főgimn. tanári könyvtára.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát: 1050. Ebből tiszteleti tag: 2, alapító tag: 19, rendes tag: 641, rendkívüli tag: 49, előfizető: 339.

5. Pénztáros jelentést tesz a Társaság vagyoni állapotáról. Jelentése szerint az eddigi bevétel: 7163.44 kor., kiadás: 6287.82 kor., maradvány: 875.62 korona. Tudomásul szolgál.

6. Elnök indítványozza, hogy Riedl Frigyesnek a megelőző felolvasó ülésen fölvetett eszméjét elfogadva, küldessék ki egy szakbizottság a Thaly-féle kurucköltemény-kiadványok tüzetes átvizsgálására, s a bizottság annak idején tájékoztassa a választmányt munkája eredményéről. A választmány egyhangú helyesléssel fogadja az indítványt s Négyesy László elnökle alatt Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Sebestyén Gyula és Angyal Dávid választmányi tagokat küldi ki a mondott bizottságba.

7. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Tolnai Vilmos és Imre Sándor

vál. tagokat kéri fel s a választmánytól a nyári szünet idejére szíves szavakkal búcsúzza, az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg, melyen *Riedl Frigyes* tartott előadást *A kuruc balladákról*, egy örvendetesen nagyszámú közönség rendkívüli érdeklődése mellett. Előadása után *Sebestyén Gyula* szólalt fel s kérte a közönséget, hogy itéletében óvatos legyen, mert saját kutatásai alapján állíthatja, hogy *Thaly* gyűjtésének legalább 95 százaléka feltétlen hitelt érdemel.

Riedl Frigyes a kuruckori költeményekről. Társaságunk május havi ülésén *Riedl Frigyes* rendkívül érdekes előadást tartott *Thaly Kálmán* kuruckori versgyűjteményeiről. Ma már kétségtelen, hogy *Thaly* nemcsak kiadója, hanem egyúttal szerzője, illetőleg átdolgozója több olyan balladás versnek, melyeket irodalomtörténetírásunk mindezideig úgy mutatott be, mint a régi magyar költészet gyöngyeit.

Riedl már régebben kétségbevonta a *Thaly*-féle balladák egy részének hitelességét. Ezek a kuruc balladák — szerinte — azt a hatást teszik, hogy nem valódi régi költemények, hanem olyan költő művei, aki ismerte *Petőfit* és *Aranyt*. A népköltészet ezekben a balladákban *Arany János* tanulmányozása alapján van realizálva. *Arany* és *Petőfi* népies költők, de bennük koncentrált népiesség van. Költészetük tulajdonképpen idealizált népköltészet, amelyben a népköltészet főjellemvonásai fokozva vannak meg. Könnyen észrevenni a különbséget a két műfaj között, ha összevetjük az *Esztergom Megvételét* a *Kerekes Izsákkal*. Az utóbbi sokkal primitívebb, sokkal nyersebb. A *Thaly*-féle költeményekben van valami modern költői technika, s ez az, ami legelőször kétségeket támaszt, ez az, amiért ezek a költemények annyira tetszenek.

Állítsuk be *Thalyt* a balladák korába. Tizenhétosztendős korában írt már *Thaly* költeményt a kurucokról. Eleinte nagy *Arany*-utánzó volt, különösen *Arany* balladáit utánozta. A hatvanas évek elején végképpen hipnotizálta őt a kurucok dicsősége. A *Rákóczi*-korabeli költészetet tanulmányozta és kedve támadt ilyenfajta költeményeket írni. 1862-ben írt egy költeményt: *Thököly* bujdosása — mint ő mondja — «ódon modorban». 1863-ban egy másikat, amelyről azt mondja, hogy «énekli egy hegedős *II. Rákóczi Ferenc* udvarában». Mindjobban megszerette ezt a modort, egyre több ilyen költeményt írt a *Rákóczi*-költészet stílusában. Van egy egész kötet ilyen költeménye. Volt tehát tehetsége is, gyakorlata is ilyen költemények írására.

Írt ilyen költeményeket később is, de ekkor már — nem írta alájuk a nevét.

A *Thaly*-féle balladák kérdése módszertanilag is fontos. A kriteriumok a következők: Meg kell vizsgálni: 1. a költemény állítólagos származás helyét, 2. nyelvét, szókincsét, 3. a benne kifejtett eszméket, 4. stílusát, 5. verstechikáját, rímét, versmértékét, 6. a költemény tartalmát össze kell vetni a külső körülményekkel, azzal a milióvel, amelyben állítólag keletkezett.

Vegyük vizsgálat alá pl. az Esztergom Megvételéről szóló balladát. Thaly azt mondja, hogy a költemény az esztergomi városi könyvtárban egy nagyszombati kalendárium befüzött leveleire volt írva. Konstatáljuk, hogy ezt a nagyszombati kalendáriumot a legszorgosabb kutatásra sem sikerült megtalálni. Ép így vagyunk az Ocskay-balladával. Ez állítólag a magyar királyi kamara budai archivumában egy Bercesényi Miklóshoz 1710-ben írt levélhez volt mellékelve. Ez a levél sem került meg sehogy, bármennyire keresték. Egyébként a levelezés csak 1709-ig megy, 1710-ből már egyáltalában nincs levél, nem is szólnán arról, hogy feltűnő is volna, hogy ebben az izgalmas időben ilyen tisztán folklórisztikus levelet írtak volna Bercesényinek. Ami magát a költeményt illeti, feltűnő benne Thaly kedvelt költőjének, Arany Jánosnak az utánzása. Emellett nem egyezik a költemény a történeti igazsággal s a nyelvi jelenségek is kétségbevonhatatlanul ellene mondanak az egykorú származásnak.

Thaly erkölcsi jellemét — Riedl szerint — nem érinti a kérdés fölvetése. A Rákóczi-korszaknak ezt a lelkes hívét izzó hazafisága ragadta az utánköltésre. Ilyen esetek a külföldön is igen gyakoriak.¹

Az Akadémia új tagjai és jutalmazottjai. A M. T. Akadémia ezidei nagygyűlése az I. osztályba levelező taggá választotta Darkó Jenő debreczeni ref. bölcsészeti akadémiai tanárt és Viszota Gyula budapesti állami főgimnáziumi igazgatót. A II. osztály új levelező tagjai: Jankovich Béla, Schneller István, gróf Teleki Pál. A III. osztály új levelező tagjai: Buday Kálmán, Mauritz Béla.

A Lehr Albert-féle jutalmat, mely Petőfi Sándor János Vitézének és Arany János Toldijának egybevetésére volt kitűzve, Kéki Lajos budapesti állami főgimnáziumi és Nagy Sándor szászvárosi ref. főgimnáziumi tanár nyerte meg.

Az Akadémia és a Budapesti Hírlap. Az Akadémiának Eötvös József emlékeztétét ünneplő közüléséhez a Budapesti Hírlap április 29-iki száma néhány megjegyzést fűz, melyek nyilván félreértésen alapulnak vagy nagyon egyéni fölfogásból származnak. Hibáztatja, hogy «Eötvösről, a tudósról, a filozófusról (?), a politikusról, a XIX. század vezéreszméinek írójáról ép az Akadémiában tartott emlékünnepen nem beszélt senki». Igaz, lehetett volna Eötvösről még négy vagy öt előadást tartani, melyek gazdag egyéniségének minden egyes oldalát részletesen tárgyalják, — de mit szőtt volna ehhez a t. c. közönség, mely félelgyakor már idegesen fészkelődni kezd és következetesen szidja az Akadémiát, hogy olyan hosszú ünnepélyes üléseket rendez? A kifogás különben nem is egészen alapos, mert ami az alkalomhoz mérten Eötvösről, a tudósról stb. elmondható volt, szépen és okosan elmondták Berzeviczy és Kozma. A többi a tudományos kutatás és tárgyalás dolga, mely az Akadémiában régóta folyik és

¹ Riedl Frigyes nagyérdekű tanulmánya folyóiratunk legközelebbi füzetében fog megjelenni.

ez utolsó nagygyűlésen is egy nagy pályamunkának (A XIX. század vezéreszméiről) jutalmazásában nyilvánult.

Másik kifogása a Budapesti Hirlapnak vonatkozik a főttkári jelentésre, melyről elfelejtette megjegyezni, illetőleg figyelembe venni, hogy a főttkár csak szűkre szabott kivonatban olvasta föl. Így megemlíttette Heinrich, hogy az akadémiai jutalmakat majd kivétel nélkül nem-akadémikusok nyerik, de ezen, szerinte, igen örvendetes ténynek magyarázatát nem olvasta föl. Ha a cikkíró azután megjegyzi, hogy az Akadémia «választási politikáját (hát van ilyen is ? !), főleg a második osztályét, most már senki sem érti», talán erősen túloz, mert bizony vannak halandók, akik értik, de ehhez persze kellő elfogulatlanság kell és annak a ténynek figyelembe vétele, hogy a választás, sajnos, titkos szavazás útján történik. Végre megjegyzi, hogy «az Akadémia jutalmazási ügyéről sokat lehetne beszélni, sokat és nem örvendetes dolgokat, de maradjon máskorra». Igaza van a cikkírónak, hogy a jutalmazásokról is sokat lehetne beszélni (ugyan miről nem lehet ?); de azt már nem helyeselhetjük, hogy e megjegyzését oly alakba öltözteti, mely veszedelmesen hasonlít a gyanusításhoz. Érdemes dolgot végzett volna a cikkíró, ha ez ügyre vonatkozó nézeteit nem hagyja «máskorra», hanem ítéletének indokolására nyomban kifejti. Az Akadémia bizonyára hálával fogad minden komoly bírálatot, — de legyen az azután igazán komoly bírálat. Homályos, sokfélekép magyarázható célzásokkal nem használunk az ügynek, hanem legfeljebb félreértésekre vagy félremagyarázásokra adunk okot.

Egy akadémikus.

A Toldi-kérdéshez. A Wertner-féle «Adalékokra» (fönt 315. l.) vonatkozólag figyelmeztet bennünket Heinrich Gusztáv, hogy ő, midőn e dolgozatot a szerző kérésére az Akadémiának bemutatta, maga is hangsúlyozta, hogy Wertner némely adatai és állításai nem vágnak össze a Toldi-kérdésre vonatkozó újabb nyomozásokkal, és hogy levélben is figyelmeztette a szerzőt erre. Wertner módosította ugyan dolgozatának egyes tételeit, egyebekben azonban ragaszkodott adataihoz, azt állítva, hogy ismer mindent, ami a kérdésre tartozik, de egyes újabb nézetekkel nem tud egyetérteni.

Egyben megjegyzi Heinrich, hogy egyetemi előadásaiában, Wolfram von Eschenbach «Willhelm» c. eposzát tárgyalva, rámutatott Renaewart (Rainouart) alakjának és tetteinek feltűnő hasonlatosságára a mi Toldi mondai alakjával és tetteivel és fölhívta francia szakos hallgatóit, hogy a két alak viszonyát behatóbb tanulmány tárgyává tegyék. A további nyomozásnál mindenesetre jó lesz, a hozzánk közelebb eső német költőnek (a francia eposzokon alapuló) munkájára is figyelemmel lenni.

Arany János könyvei. Az irodalomtörténeti kutatásnak egyik fontos mozzanata annak megállapítása, milyen hatása volt az irodalmi hagyománynak az íróra, azaz egyszerűbben mondva: mit olvasott az író s mit olvasztott olvasmányaiból saját műveibe. Alig van költőnk, kinél ez a kérdés

fontosabb volna, mint Aranynál; egyszersmind alig van költőnk, kinél e kérdés kiderítése nehezebb volna, mint nála, nemcsak olvasmányainak roppant tömegénél, hanem sokféleségénél fogva is. Eddig a kutatás főleg kiadott műveiben és levelezésében elszórt célzásokra volt utalva; ezekből kellett forrásait egybeállítani. A Révai-lexikonban azt olvassuk, hogy a szalontai csonka-toronyban megvan 1750 kötetből álló könyvtára, de hogy mit tartalmaz e könyvtár, azt hiába keressük az Arany-irodalomban. Szalonta városának, elsősorban pedig a szalontai gimnáziumnak feladata, hogy a csonka-torony Arany-ereklyéinek pontos tárgymutatóját, főleg pedig a könyvtár teljes és részletes, könyvészeti szabattossággal szerkesztett jegyzékét kiadja. A jegyzékben a könyveket nyelvek, s ezeken belül tárgyi szakok szerint lehetne csoportosítani. Bizonyára ezek a könyvek voltak azok, miket legtöbbször forgatott, mikből tehát legtöbbet meríthetett. A jegyzék kiadása könnyen történhetnék a gimnázium értesítőjében, sőt mint különlenyomat külön is elkelve s még talán anyagi nyereséggel is járna. — Hasonló kötelessége volna a nagykőrösi gimnáziumnak is, hogy könyvtárának jegyzékét 1860 nyaráig, ameddig Arany kőrösi tanár volt, az irodalomtörténet számára hozzáférhetővé tegye; nemkülönb a birtokában lévő kéziratok (Nagyidai cigányok, Katalin stb.) pontos és hű kiadása is elsőrendű érdekű, mivel a végleges szövegtől sokban eltérnek és számos (részben kihúzott) változatot tartalmaznak. — E könyvjegyzékek és ereklyék jegyzékének kiadásával Szalonta és Nagykőrös tartozik Arany János nagy nevének.

T. V.

Petőfi és Mikszáth olasz földön. Norsa Petőfi-fordításával az olasz kritika még eddig alig foglalkozott. Néhány napilap és folyóirat röviden jelezte megjelenését, de méltatóan mindössze Paolo Emilio Pavolini szólt hozzá az *Il Marzocco* 1912 szeptember 8-diki számában. Pavolini maga is fordítgatja Petőfit, nyelvünket és irodalmunkat ismeri. Egyebek között olaszra ő fordította Erdős Renée «János tanítvány» című költeményét. Birálatát Petőfi életének és költői jellemének nagy általánosság közt mozgó ismertetésével kezdi; közben Petőfi prózai iratairól is ejt néhány szót, mint amelyek nagyon is fontosak költői és emberi egyéniségének teljes megismerésére nézve. Azt a kívánságát fejezi ki, hogy Petőfinek ezek a művei is olaszra fordíttassanak. Majd Norsának azzal az állításával bocsátkozik vitába, hogy ő volna az első, aki Petőfi lírai költészetének teljes fordítását adta. Pavolini ezzel szemben Schönbachnak (nyilván Steinbachra gondol, jóllehet csak Schnitzlerről lehetne szó) 1902-ben megjelent Petőfi-fordítására utal. Érdekesen magyarázza mellesleg, hogy miért éppen németre fordították oly gyakran Petőfi költeményeit. Nézete szerint magyarról németre fordítani könnyebb, mint bármely egyéb nyelvre, mert természete szerint a magyar nyelv akármennyire idegen is a némettől, a két nép évszázados földrajzi közelsége nagyon befolyásolta a magyar nyelv fejlődését nemcsak alak-, hanem mondattani tekintetben is. Példának szembeállítja egymással az «Einleitung és bevezetés», meg a «Herzlosigkeit és szívétlenség» szót. Ugyanezt a jelenséget megfigyelte Pavolini — aki külön-

ben a Kalevalát is lefordította olaszra — a svéd és a finn nyelv között. Norsa fordításának komoly megbirálásába nem megy bele Pavolini, inkább csak hozzá-hozzácsíp csőrhegygel. Nem hagyja szó nélkül például, hogy bevezetésében Norsa a prózában való fordítás hívének vallja magát. Pavolini szerint épen Petőfi költeményei nem alkalmasak arra, hogy prózára fordíttassanak, amiben sokan nem vagyunk vele egy nézetben. Rosszul esik neki az is, hogy Norsa Petőfi-fordító olasz eleinek verses átültetéseiről kicsinylőleg nyilatkozik. Ellene veti, hogy az ő prózára fordított sorai között is akad nem egy olyan, amely prózaiságra a leggyöngébb olasz verselve fordítók prózáival vetekedik. A példa azonban, melyet Norsára idéz, elég szerencsétlen, mert annak a sornak eredetije is alaposan prózái. Még hangsúlyozza Norsa fordításának rendkívüli hűségét, és ezzel ki is merül kritikája. Fordítása hasznát abban látja, hogy azoknak az olaszoknak, kik jövőre eredetiben akarják majd tanulmányozni Petőfit, becses segítője lesz. A cikk vége megint magával Petőfivel foglalkozik, Norsa fordításából szemelvényeket közöl és azzal a kívánsággal fejeződik be, hogy Arany balladáit is mihamarabb megjelenjenek a «Biblioteca dei Popoli»-ban, abban a gyűjteményben, melynek Norsa Petőfije is része.

Bár ennél egyéb olasz nyelvű bírálata Norsa művének meg nem jelent, egy és más jel azt bizonyítja, hogy óriási munkáját Norsa nem hiába végezte. Szinte bizonyos, hogy az ő közvetítésének nyomán Petőfi lassankint elfoglalja majd az olasz műveltségben azt a helyet, amely páratlan eredetiségénél és nagyszerű költői tulajdonságainál fogva megilleti. Az említett jeleknek egyikét látom abban, hogy valahol az olasz szabadságküzdelmek költőiről esik szó, Petőfi neve is feltűnik. Raffaello Barbierának most megjelent hatalmas méretű anthológiája, mely a tizenkilencedik század olasz költőit csoportosítja, előszavában Goffredo Marneli és Alessandro Poerio neve mellett Petőfi emlékéét is fölidézi. Ami talán nem nagyjelentőségű szimptoma, de mindenesetre szimptoma.

Modern íróinkat is aránylag gyors tempóban fordítják olaszra. Legutóbb Mikszáth Kálmán *Két koldusdiák*-ja jelent meg olaszul Milanóban, Paravia kiadásában «In balia della fortuna» (A szerencse kezében) címen. A fordítás előzőleg a «La domenica dei fanciulli» című ifjúsági folyóiratban jött ki folytatásosan, képekkel. A képek az elbeszélés könyvkiadásába is átkerültek. A fordítás Rina Larice műve, ugyanazé a milánói tanárnőé, aki már Mikszáth *Szent Péter esernyő*-jét, Jókai *Egész az északi pólusig* című regényét és Ambrus Zoltán *Midás király*-át is olaszra fordította.

ELEK ARTÚR.

A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. — A budapesti kir. tudomány-egyetemet Pázmány Péter bibornok, esztergomi érsek alapította 1635 május 12-én Nagyszombatban. Ezt a nagyszombati főiskolát II. Ferdinánd 1635 okt. 18-iki kiváltságlevelével a római szent birodalom más egyetemeivel egyenlő rangra emelte. A hittudományi és bölcsészeti karal megindult egyetem harmadik kara gyanánt adták hozzá 1667-ben a jogi kart Losy Imre és Lippay György primások alapítványából. A há-

rom karú egyetem különösen sokat köszön Mária Teréziának, aki új tervet léptetett életbe s orvosi karral egészítette ki a három fakultást (1769.). Ugyanő Nagyszombatból Budára helyezte át az egyetemet. 1777 novemberében az előadásokat már a budai királyi várpalotában tartották.

II. József uralkodása alatt az egyetem 1784-ben Pestre költözött. A hittudományi kar munkássága egyideig szünetelt s csak I. Ferenc állította fel újból, 1805-ben, az egyetemes papnövelde.

A pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalomtörténet tanításának első nyomát 1791-ben találjuk, amikor a magyar nyelv tanítására a nemzeti felbuzdulás következtében nagyobb gondot kezdtek fordítani.

A magyar nyelv és irodalomtörténet tanárainak sorát *Vályi András* vezette be, ki 1791—1801-ig adott elő. Őt követte 1802—1807-ig *Révai Miklós*; Révait 1808—1830-ig *Czinke Ferenc*. Czinke utóda *Horvát István* lett, aki 1830—1836-ig az irodalomtörténet helyettes tanáraként működött, 1837—1846-ig pedig mint rendes tanár. Új korszakot nyit e katedrán *Toldy Ferenc* működése. Toldy 1850—1861-ig az egyetemes irodalomtörténet magántanára, az 1860—61. tanév I. félévétől kezdve a magyar nyelv és irodalom rendes tanára. Mellette működött mint magántanár *Bodnár Zsigmond* (1873-tól), ki az 1875—76. tanév II. felében, Toldy halála után, egyedül tartott magyar irodalomtörténeti előadásokat. Toldy örökébe méltó utódként jutott *Gyulai Pál*, ki az 1876—77. I. félévtől kezdődőleg a magyar irodalom történetének ny. r. tanára. Toldy előadásait kiegészítette *Greguss Ágost*, az æsthetika ny. r. tanára (1872—1882.), Gyulai előadásait pedig *Beöthy Zsolt*, aki az 1877—78. II. felében lett magántanár s *Greguss* halála után átvette az æsthetikai tanszéket. Az egyetemes irodalomtörténetnek *Szász Károly* volt a magántanára (1876-tól). Gyulai és Beöthy mellett magyar irodalomtörténeti előadásokat tartottak a következő magántanárok: *Tolnai Lajos* (1880—81. I. felében), *Péterfy Jenő* (1889—90. I. felétől), *Négyesy László* (1893—94. I. felétől), *Horváth Cyrill* (1894—95. I. felétől) és *Katona Lajos* (1900—901. II. felétől). A nyelvtudományi szakok tanárai közül, magyar irodalomtörténeti vonatkozású előadásaik kapcsán, több ízben találkozunk *Román Sándor*, *Simonyi Zsigmond* és *Zolnai Gyula* nevével.

A következőkben időrendi egymásutánban közöljük a magyar irodalomtörténeti előadások sorozatát Toldy Ferenctől Gyulai Pál nyugalomba vonulásáig (1902.).

1860—61. I. félév. *Toldy Ferenc* r. tanár: A magyar tudományosság és irodalom története a reformáció kezdetétől a szatmári békéig. Heti 3 óra. A magyar nyelv történeti fejlődéséről. 2 óra. A történetírás elmélete és története 2 óra. — II. félév. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a XVIII. században. 3 óra.

1861—62. I. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a reformáció kezdetétől a szatmári békéig. 3 ó. A magyar nyelv történeti fejlődéséről. 1 ó. A történetírás elmélete és története. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar tudományosság és irodalom története a XVIII. században. 3 óra.

1862—63. I. *Toldy*: Magyar nyelv hang- és alaktana, tekintettel a rokon nyelvekre. 1 ó. Költészet elmélete és története. 3 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalmi története a legrégebb időkől fogva Pázmányig. 3 ó. Vörösmarty Mihály eposi munkái, széptanilag magyarázva. 1 ó. Történeti magyar nyelvtan a Halotti Beszéd s a XIV. századbeli bibliafordítás néhány részei magyarázatával. 1 ó.

1863—64. I. *Toldy*: Magyarország irodalmi története Pázmánytól 1848-ig. 3 ó. — II. *Toldy*: A magyar költészet története a legújabb korban. 3 ó.

1864—65. I. *Toldy*: A magyar philologia encyclopaediája (úgy mint bevezetés a magyar nyelvészet, régiségek, népszellem, irodalom és művészet ismeretébe). 3 ó. Vörösmarty Mihály mint drámaköltő bírálattal méltatva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar nemzeti irodalom története 1808—1849-ig. 3 ó. Kisfaludy Károly mint szinköltő. 1 ó. A magyar nyelvtan kérdés alatti pontjai; különösen tanárjelöltek számára. 1 ó.

1865—66. I. *Toldy*: Magyarország irodalomtörténete a legrégebb időkől Pázmány koráig. 3 ó. Berzsényi Dániel ódái és epistolái, történetileg és szépszéztileg magyarázva. 1 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalomtörténete a legrégebb időkől Pázmány koráig. 3 ó. Berzsényi Dániel ódái és epistolái történetileg és szépszéztileg magyarázva. 1 ó.

1866—67. *Toldy*: A hazai történelem irodalma, fő tekintettel a kútfőkre. 1 ó. A magyar tudományos és költői irodalom története 1831—1849-ig. 2 ó. A XI. századbeli Halotti Beszéd nyelvtanilag magyarázva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar nyelvtan fő pontjai; különös tekintettel a tanárjelöltek igényére. 1 ó. A magyar költészet története: Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig bezárólag. 3 ó.

1867—68. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 1 ó. A magyar irodalom története a reformatiótól Mária Teréziáig (1526—1772.) 2 ó. — II. *Toldy*: Magyarország irodalmi története az ó- és középkorban. 3 ó. A lírai költészet elmélete s a magyar líra története. 1 ó.

1868—69. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A magyar eposi irodalom története. 2 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesejtés és helyesírás elvei s a nyelvtan kérdéses pontjai. 1 ó. A magyar irodalom története a reformatiótól Mária Teréziáig (1521—1872.) 3 ó.

1869—70. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. 1 ó. A magyar irodalom legújabbkori története. 2 ó. — II. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan folytatása; alaktan. 2 ó.

1870—71. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. III. rész. A ragozástan. 1 ó. Magyarország tudomány- s irodalomtörténete az újkorban. (1526—1762.) 2 ó. Magyar nyelvészeti gyakorlatok tanárjelöltek számára. 1 ó. — II. *Toldy*: Magyar helyesírás és helyesejtés elvei. 1 ó. A magyar irodalom története Pázmány fellépése óta. 3 ó. Hazai történetírás Mátyás királyig. 1 ó.

1871—72. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A legújabb magyar irodalom története (1772—1849) 3 ó. — II. *Toldy*: A legújabbkori magyar irodalom története. (1830—49). 3 ó.

1872—73. I. *Toldy*: Történeti magyar nyelvtan. 2 ó. A magyar színpeszt és színiköltészet története a legrégibb időktől Kisfaludy Károly haláláig. 1 ó. A legújabbkori magyar irodalom története (1830—49.) folytatva. 2 ó. Hazai történetírásunk a XVII. századtól fogva. 1 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesírás és szóragozás fő elvei. 2 ó. Az ó- és középkori hazai irodalom története. 3 ó. Hazai latin történetírásunk a XVIII. században. 1 ó.

1873—74. I. *Toldy*: Felsőbb magyar nyelvtan. 3 ó. Az újkori magyar irodalom története (1526—1772.) 2 ó. *Bodnár Zsigmond* magántanár: A magyar regény története 1830-tól napjainkig. 2 ó. — II. *Toldy*: A magyar helyesírás elvei. 1 ó. Az ó-magyar nyelvmélekek fejtegetése. 2 ó. Az újkori magyar irodalom történetének 2. és 3. időszaka (1608—1772). 2 ó. *Bodnár*: A magyar regény történetének folytatása. 2 ó. A magyar bölcsészeti irodalom története. 1 ó.

1874—75. I. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A magyar irodalom története 1772—1830-ig. 2 ó. Az óda elmélete s jelesb ódaköltőink széptani méltatása. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó. — II. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A M. irodalom története 1831—1839-ig 2 ó. Hazai történetírásunk a renaissance kezdetétől Istvánffig. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól kezdve. 2 ó.

1875—76. I. *Toldy*: Magyar nyelvészet. 2 ó. A XIX. század magyar irodalma 2 ó. A magyar helyesírás elvei. 1 ó. *Bodnár*: Magyar nyelv- és irodalomtörténet 1840-től napjainkig. 2 ó. — II. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1772-től napjainkig. 2 ó.

1876—77. I. *Gyulai Pál* r. tanár: A magyar irodalom történelme 1711—1807-ig. 4 ó. A magyar drámai irodalom történelme Kisfaludy Károlytól az újabb időkg. 2 ó. *Greguss Ágost* r. tanár: Arany rövid költői elbeszéléseinek fejtegetése. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1772—1807. 4 ó. A magyar drámai irodalom történelme Kisfaludy Károlytól az újabb időkg. 2 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó.

1877—78. I. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1807—1830-ig. 4 ó. Petőfi költészete. 1 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdetétől napjainkig. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom történelme 1807—1830-ig. 4 ó. Petőfi költészete; Bárá Eötvös regényei. 1 ó. *Greguss*: Madách művének, az Ember tragédiájának fejtegetése. 2 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A XVI. század magyar irodalomtörténete. 2 ó. *Beöthy Zsolt* magántanár: A magyar regény története Jósikáig. 2 ó.

1878—79. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1807—1830. korszaknak második fele. 4 ó. A XVII. század magyar epikusai. 1 ó. *Greguss*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVI. századtól. 2 ó. *Simonyi Zsigmond* magántanár: A régi magyar nyelvmélekek ismertetése. 2 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar regény története. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története; 1808—1830. (befejezés). 4 ó. Gyöngyössy és a XVII. század epikusai 1 ó. *Greguss*: Ma-

gyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalomtörténet a XV. és XVI. században. 2 ó. *Simonyi* helyettes tanár: A régi magyar nyelvemlékek ismertetése. 2 ó. *Beöthy*: Kemény Zsigmond és művei. 2 ó.

1879—80. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1830—1848. 4 ó. Középkori magyar költői maradványok. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar regény a XIX. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1830—1848. 4 ó. A XVI. század költői. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Arany János rövid költői elbeszéléseinek fejtegetése. 1 ó. Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar elbeszélő költészet története. 1 ó. *Beöthy*: A magyar regény története a XIX. században. 2 ó.

1880—81. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar prózairói. 2 ó. A XVI. század magyar költői. 2 ó. Arany János Toldi-trilógiája. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. *Simonyi*: Árpádkori nyelvemlékek. 2 ó. *Tolnai Lajos* magántanár: A XIX. század epikai költészete. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVIII. század prózairói. 2 ó. Arany János Toldi-trilógiája 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Madách Ember tragédiája fejtegetése. 1 ó. Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Román Sándor* rk. tanár: A «Sieriulu de auru» (Alvinczi Pap Jánostól, Apafy Mihály fejedelem rendeletéből. 1683.) nyelvészeti és irodalmi tekintetben, hasonlókép a Rákóczy-féle új testamentum 1648. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története. 3 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén. 2 ó.

1881—82. I. *Gyulai*: A XVI. század lírai költői. 2 ó. A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károly haláláig. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 5 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén (Bessenyei és Báróczy, Kármán és Kazinczy, Kisfaludy Sándor és Vitkovics.) 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVII. század lírai költői. 2 ó. A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlytól az újabb időig. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikus dolgozatok. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar prózairók a mult század végén (folytatás). 2 ó.

1882—83. I. *Gyulai*: Gróf Zrinyi Miklós: Szigeti veszedelme. 2 ó. Petőfi költészete. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. A magyar népballadáról. 1 ó. *Beöthy*: A magyar költészettan története. 1 ó. *Greguss*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: A klasszikai iskola költői Baróti Szabó Dávidtól Berzsenyi-ig. 2 ó. Petőfi elbeszélő és vegyes művei. 2 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. *Beöthy* helyettes tanár: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó.

1883—84. I. *Gyulai*: Ilosvai Selymes Péter és a Toldi monda. 2 ó. B. Eötvös regényei. 1 ó. Kritikai és irodalomtörténeti gyakorlatok. 1 ó. *Beöthy*: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Arany elbeszélő költeményei. 2 ó. A francia iskola költői. 2 ó. Mikes Kelemen munkái. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy* ny. rk. tanár: Magyar stilgyakorlatok. 2 ó.

1884—85. I. *Gyulai*: Középkori költői maradványaink. 2 ó. Vörösmarty epikai költeményei. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar szépprózai stíl a múlt század végén (Báróczy, Kármán, Kazinczy). 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Berzsenyi Dániel költői és æsthetikai művei. 2 ó. A magyar szónoki próza a XIX. század első felében. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar szépprózai stíl története. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1885—86. I. *Gyulai*: Gyöngyösi István epikai költeményei. 2 ó. Kemény Zsigmond regényei. 2 ó. A magyar népdalról. 1 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar regény műformája és nyelve irodalmunk újjászületésének korában. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: Az elbeszélő költészet a XIX. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: Kisfaludy Károly drámai művei. 2 ó. Vörösmarty lyrai költeményei. 2 ó. Kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok. 1 ó. *Beöthy* ny. r. tanár: A magyar regény műformája és nyelve (Kazinczy, Kármán, Dugonics, Kisfaludy Sándor és Vitkovics.) 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1886—87. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar emlékirói. 2 ó. Petőfi elbeszélő költeményei. 2 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar próza Kazinczy korában. 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. — II. *Gyulai*: Az esopi mese a magyar irodalomban. 2 ó. Csokonai élete és munkái. 2 ó. Kármán József művei. 1 ó. Irodalomtörténeti és kritikai dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar próza Kazinczy korában (folytatás). 4 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Simonyi* Zsigmond ny. rk. tanár: A nyelvújítás története. 2 ó.

1887—88. I. *Gyulai*: A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlyig. 2 ó. Középkori költői maradványaink. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 1 ó. *Beöthy*: A magyar prózai stíl fejlődése: Kazinczy és Kármán. 3 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom 1790—1820-ig. 2 ó. — *Gyulai*: A magyar drámai irodalom története Kisfaludy Károlytól napjainkig. 3 ó. Arany Toldi-trilógiája. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar stílyakorlatok; kisebb epikai költemények magyarázata. 2 ó.

1888—89. I. *Gyulai*: Zrínyi Miklós költői és prózai munkái. 3 ó. A magyar népköltészetéről. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Vörösmarty Két szomszédvárának elemzése. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: Arany Toldi Szerelme (Nyelvi magyarázata). 1 ó. — II. *Gyulai*: Kölcey költői és prózai munkái. 2 ó. Gvadányi és Dugonics. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar keresztyén közép-kor prózai irodalma. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó.

1889—90. I. *Gyulai*: A XVI. század magyar költői beszélei. 2 ó. Katona József: Bánk bánja. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Arany János hazafias költészete. 1 ó. Magyar stílyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom, kezdetétől a XVII. századig. 2 ó. *Péterfy Jenő* magántanár: A magyar költészet fejlődése az újabb korban; főleg a lírai műfajokra tekintettel. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVI. század magyar költői

beszélyei és históriás énekei. 2 ó. Báró Eötvös költői művei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. Vörösmarty ódái. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. századtól a XIX-ig. 2 ó.

1890—91. I. *Gyulai*: Gyöngyösi István és iskolája. 2 ó. B. Kemény Zsigmond költői művei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. században. 2 ó. — II. *Gyulai*: A XVIII. század magyar prózaírói. 2 ó. Kisfaludy Károly színművei. 2 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar mondaköltészetéről. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének áttekintése. 3 ó.

1891—92. I. *Gyulai*: A középkori magyar mondák és feldolgozók. 2 ó. Petőfi költészete. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének vezéreszméi. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVIII. századig. 3 ó. — II. *Gyulai*: Széchenyi mint író. 2 ó. Kisfaludy Sándor elbeszélő költeményei. 2 ó. Petőfi elbeszélő költeményei. 1 ó. Seminariumi dolgozatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének vázlata, tekintettel vezéreszméire. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: A magyar nyelvtan története. 2 ó. Vörösmarty nyelve. 2 ó.

1892—93. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar lírai költői. 2 ó. Kölcsey költői és prózai művei. 2 ó. Arany János lírai költeményei. 1 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Irodalmunk újjászületése a múlt században. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A haladás törvénye a magyar irodalomban. 2 ó. — II. *Beöthy*: A magyar költészet története a forradalom után 1850—1867. 3 ó. A protestáns kor elbeszélő prózája. 1 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1772-től napjainkig. 2 ó.

1893—94. I. *Gyulai*: A XVIII. század magyar lírai költői. 2 ó. Kölcsey költői és prózai művei. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Arany Buda Halálának fejtegetése. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1800-tól. 2 ó. *Négyesy László* m. tanár: Költészettan. 3 ó. *Román*: Biró Dávid Evangélioruma feletti konzervatórium. 1 ó. — *Gyulai*: Tinódi Sebestyén s a XVI. század históriás énekei. 2 ó. Kölcsey mint kritikus és szónok. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. Arany János lírai költeményei. 1 ó. *Beöthy*: Kármán József és művei. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Fejtegetések a drámai költészet köréből.) *Simonyi*: Legrégibb nyelvemlékeink. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1823-tól napjainkig. 2 ó. *Négyesy*: A költői műfajok. 1 ó.

1894—95. I. *Gyulai*: Br. Jósika Miklós regényei. 2 ó. Zrinyi Miklós «Szigeti veszedelme». 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az irodalomtörténet elmélete. 2 ó. Bánkban fejtegetése. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. 2 ó. *Simonyi*: Arany: Toldi Szerelme. 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdetétől fogva, tekintettel a világirodalomra. 2 ó. *Négyesy*: Rhetorika. 2 ó. — II. *Gyulai*: A honfoglalás mondái és földolgozásuk a magyar költészetben. 2 ó. A magyar népdal és népballadáról. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar nemzet szellemi élete. (Irodalomtörténetünk áttekintése.) Műköltészet és népköltészet. 1 ó. Ma-

gyar stílygyakorlatok. (Lírai költemények fejtegetése.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének IV. hulláma. (1820—1895.). 4 ó. *Négyesy*: A lírai költészet, költemények elemzése alapján. *Zolnai Gyula* m. tanár: XVI. századi nyelvemlékek. 1 ó. *Horváth Cyrill* m. tanár: A magyar codex-irodalom. 2 ó.

1895—96. I. *Gyulai*: Gyöngyösi és iskolája. 2 ó. Katona József és Bánk bánja. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Arany János elbeszélő költészete. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Szónoki művek fejtegetése) 2 ó. *Simonyi*: Bevezetés a nyelvtudományba. (A nyelvészetnek története s módszere.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom fejlődésének III hulláma. (1730—1820.) 2 ó. Magyar irodalomtörténeti vitás kérdések. 1 ó. *Négyesy*: Stilisztikai tanulmányok. 2 ó. *Zolnai*: Bevezetés a nyelvtörténet tanulmányához. Árpádkori nyelvemlékek. 1 ó. — II. *Gyulai*: A honfoglalás mondái és földolgozásuk a magyar költészetben. 2 ó. A magyar népdal és népballadáról. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: A magyar nemzet szellemi élete. (Irodalomtörténetünk áttekintése.) 2 ó. Műköltészet és népköltészet. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Lírai költemények fejtegetése.) 3 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom történetének IV. hulláma. (1820—1895.) 4 ó. *Négyesy*: A lírai költészet, költemények elemzése alapján. 2 ó. *Zolnai*: XV. századi nyelvemlékek. 1 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom. 2 ó.

1896—7. I. *Gyulai*: A magyar lírai költészet a XVII. században. 2 ó. Bessenyei és a francia iskola. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A népköltésze-tről általában. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Dramaturgiai fejtegetések.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar drámairodalom története. 2 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom ismertetése. (Folytatás.) 2 ó. — II. *Gyulai*: Petőfi költészete. 2 ó. Mikes Kelemen munkái. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar nép és költészete. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok. (Arany balladái.) 2 ó. A fenségről. 1 ó. *Bodnár*: Az elbeszélő költészet története. 2 ó. *Négyesy*: A prózai műfajok. 2 ó. *Horváth*: A magyar codex-irodalom ismertetése. (Folytatás.) 2 ó. A Katalin-legenda. 1 ó.

1897—8. I. *Gyulai*: A XVI. század lírai költészete. 2 ó. Arany Toldi-trilógiája. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar költészet fejlődésének fő irányai. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok (az újabb magyar széppróza stílje) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története az utolsó hullámban, 1815-től napjainkig. 2 ó. *Négyesy*: Arany János epikai költészete. 2 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története. 2 ó. — II. *Gyulai*: A magyar dráma-irodalom története 1792—1830-ig. 2 ó. Kemény Zsigmond regényei. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar költészet fejlődésének fő irányai. 2 ó. Magyar stílygyakorlatok (népköltészeti fejtegetések.) 2 ó. *Bodnár*: Báró Eötvös József: «A XIX. század uralkodó eszméi». 2 ó. *Négyesy*: Stilisztika. 2 ó.

1898—9. I. *Gyulai*: Széchenyi mint író. 2 ó. A magyar népies iskola a XVIII. században. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar népszínmű. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok (Petőfi, Arany, Tompa.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története kezdettől fogva. 2 ó. *Zolnai*: Be-

vezetés a nyelvtörténet tanulmányába. Árpádkori nyelvünk. 2 ó. Az Ehrenfeld-kódex olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története. (Folytatás.) 2 ó. — II. *Gyulai*: Báró Eötvös József munkái. 2 ó. A XVII. század magyar epikusai. 2 ó. Seminarium gyakorlatok. 2 ó. *Beöthy*: Petőfi János vitézéről. 1 ó. Magyar stílygyakorlatok (Petőfi, Tompa, Arany) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVIII. és XIX. században. 2 ó. *Négyesy*: Rhetorika. 2 ó. *Zolnai*: XIV—XVI. századbeli nyelvemlékeink. 2 ó. *Horváth*: A régi magyar irodalom története (folytatás.) 2 ó.

1899—900. I. *Gyulai*: A XVI. század magyar elbeszélő költészete. 2 ó. Vörösmarty élete és munkái. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 [6. *Beöthy*: A magyar nemzeti monda. 1 ó. A régi magyar irodalom történetének áttekintése. (Tanárképzői előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1820-tól. 2 ó. *Négyesy*: Epika, történeti alapon. 2 ó. *Horváth*: Bevezetés a magyar codex-irodalomba. 2 ó. — II. *Gyulai*: Petőfi költészete. 2 ó. A XVI. század magyar elbeszélő költészete. II. rész. 2 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének áttekintése. (Újkor; tanárképzői intézeti előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története 1840-től. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Bevezetés a magyar codexirodalomba. (Folytatás.) 2 ó. Faludi Ferenc. 1 ó.

1900—901. I. *Gyulai*: Bevezetés a magyar irodalomtörténethez és a magyar irodalom története 1526-ig. 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újkori magyar irodalom történetének áttekintése (tanárképzői intézeti előadás.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVII. századig. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Faludi Ferenc (folytatás). 1 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526-ig (II. rész.); és 1526—1606-ig. (I. rész.) 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újkori magyar irodalom áttekintése (tanárképzői intézeti előadás; folytatólag). 2 ó. *Simonyi*: Szónagyarázatok. (Jeles írónk ritka kifejezéseinek magyarázata.) 2 ó. *Bodnár*: A magyar irodalom története a XVI—XVII. században. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Zolnai*: A legrégebb magyar bibliafordítás olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: Faludi Ferenc (folytatás.) 1 ó. Temesvári Pelbárt (folytatás.) 1 ó. *Katona Lajos* m. tanár: Bevezetés a népköltészet összehasonlító vizsgálatába, különös tekintettel a magyar népköltészetre. 2 ó.

1901—902. I. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526—1606-ig. (II. rész.) 4 ó. Seminariumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: A magyar irodalom történetének áttekintése. (Tanárképzői előadás.) 2 ó. Vörösmarty Két Szomszédváranak fejtegetése. 1 ó. *Beöthy*: Az irodalomtörténet elmélete. 4 ó. *Bodnár*: A XVII. és XVIII. század magyar irodalma. 2 ó. A XIX. század magyar irodalmának története, tekintettel a szociális törekvésekre. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Zolnai*: A verses Katalin-legenda olvasása és magyarázata. 1 ó. *Horváth*: Magyar és Pázmány. 2 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó. — II. *Gyulai*: A magyar irodalom története 1526—

1606-ig. (III. rész.) 4 ó. Semináriumi gyakorlatok. 3 ó. *Beöthy*: Az újabb magyar irodalom története. 2 ó. *Bodnár*: A XVIII. század irodalomtörténete. 2 ó. *Négyesy*: Magyar stílygyakorlatok. 4 ó. *Horváth*: Magyarai és Pázmány. 1 ó. Temesvári Pelbárt. 1 ó.

PERSIÁN KÁLMÁN.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Bacsányi János költeményei. Jubiláris kiadás. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Váry Rezső*. Budapest, év nélkül. Az Athenæum kiadása. (Modern Könyvtár. 285—286. sz. Ára 40 fillér.)

Bacsányi 23 verse — *jubiláris* kiadásképen a költő születésének 150-ik évfordulójára! Mindenesetre külön *jubiláris* kiadást vártunk volna az Athenæumtól. Mellőzve a kezdetleges külső kiállítást, a füzet tartalma olyan silány, hogy az ú. n. művelt nagyközönség szempontjából sem vehető számba. A Magyar Könyvtár Bacsányi-füzete (Budapest, 1909.) gondosabb összeállítású, jóval többet ad, megbízhatóbb, csinosabb kiállítású és olcsóbb. A Modern Könyvtárbeli *jubiláris* kiadáshoz *Váry Rezső* írt bevezetést. E tárcaszerű tájékoztatóban sok a túlzás és tévedés. *Váry* fantáziája szerint Bacsányi János fényes talentuma előtt minden kortársa meghajolt, fejét glóriás nimbusz vette körül s már életében legendás hőse volt a magyar irodalomnak. Sőt: «a száműzöttet még külföldön is nagy becsülés környékezi. Ritka költői tehetségét, széleskörű műveltségét csodálják német és francia földön egyaránt.» Neje, Baumberg Gabriella «előkelő udvarlóktól körülrajongott tündérszép Sapho». Amit a Martinovics-féle összeesküvésről és Napoleon 1809. évi kiáltványáról ír *Váry*, szintén hibás, pontatlan.

B. L.

Székács-emlékkönyv. Székács József születésének százéves, a gyámszolgálatnak félszázados, a teológiai akadémiának harmincéves emlékünnepe alkalmából közzéteszi a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus keresztény egyház pozsonyi teológiai akadémiájának Székács József-köre. Pozsony—Budapest, 1912. 568 l. Hornyánszky Viktor nyomdája. Ára 12 K.

A díszes emlékkönyv a pozsonyi evangélikus teológusok dolgozatait tartalmazza. Irodalomtörténeti tárgyú Székács József életrajza, melyet *Történelmi Lajos* írt, továbbá a XVI. századbéli magyar káté-énekekről szóló cikk, melynek szerzője *Endreffy János*. Ezenkívül van e könyvben több hittudományi, bölcsészeti, történeti és néprajzi dolgozat. A remélhető tiszta jövedelem az akadémiai Székács-alapé.

Csáki Richárd: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. Budapest, 1912. 45 l. Pfeifer Ferdinánd.

Adalékok a magyarországi német irodalom fejlődésének ismeretéhez. A brassói szász reformátor németnyelvű munkái Luther Mártonnak és kortársainak irányító hatását tükrözik. Honterus és Luther művei között nyelvi és irodalmi szempontból egyaránt szoros a kapcsolat. A Luther-

féle irodalmi nyelv Honterus irataiban tűnik fel először az erdélyi evangélikus szászok között.

Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján. Az irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használt idegen szók jelentésmagyarázatával és a hibás szólás-módok feltüntetésével. Budapest, 1913. 300 l. Szerző kiadása. Athenæum-nyomda. Ára 5 K.

Nagy szorgalomra valló munka, mely jobb és teljesebb a hasonló célt szolgáló eddigi kiadványoknál. Nemcsak a magyar helyesírás terjedelmes szótárát foglalja magában, hanem egyúttal az idegen szavak és szólások jegyzékét is; emellett jól megfogalmazott helyesírási szabályokat is ad. Szerzőnek fő célja az volt, hogy a könyvnyomdák egységes helyesírását előmozdítsa a betűszedőknek és korrektoroknak pontos útbaigazításokat adjon. Helyesírásunk mai zűrzavarában mindenesetre jó szolgálatot tett a művelt nagyközönségnek is, mely bizalommal fordulhat tanácsért e könyv gazdag szókészletéhez.

A kassai Kazinczy-Kör 1912—1913. évi jelentése. Szerkesztette *Kardos Gyula* titkár. Kassa, 1913. 45 l. Szent Erzsébet nyomda.

Takács Menyhért elnöki megnyitó beszédében Kazinczy Ferenc emléket újítja föl, *Kardos Gyula* titkári jelentésében rámutat arra, milyen fontos az irodalom egészséges fejlődésében a nemzeti eszme és érzés. A hivatalos közlések a Kör évi munkásságáról, a tagok fölolvásásairól és irodalmi munkásságáról tájékoztatnak. A tagok száma 288. Volt a körnek hivatalos lapja is, a *Kuruc Földön* című szépirodalmi félhavi folyóirat, mely később *Élet És Literatura* címmel folytatta pályafutását, de ez a lap «a közönség pártfogásának hiányában az anyagi eszközök elégtelensége miatt megszűnt».

Új könyvek és füzetek. — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám ára 40 fill. (121. Anekdota-könyv. 122. Fantasztikus történetek. 123—124. A Krád. 125—130. A szép Mikhál.) — *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve.* 1912. évre. Szerkesztette *Erdélyi Pál* főtítkár. Kolozsvár, 1913. 114 l. Stief-nyomda. (Tartalma: hivatalos közlések, jegyzőkönyvek, névsorok.) — *Dobján László: Hazai középiskoláink 1911—1912. tanévi értesítőiben megjelent tud. értekezések s egyéb közlemények repertórium.* Budapest, 1913. 32 l. Franklin-Társulat. (A magyar irodalomtörténeti vonatkozású programértekezések címeinek egybeállítása a 10—11. lapon. Valamennyit ismertettük.) — *Matthias Mátraié Varga Róza: Inczédi László élete és költészete.* Szarvas, 1912. 29 l. Ára 50 fill. (Népszerű alkalmi irat. Kiadta az Inczédi Emléktábla Bizottság az 1912 június hó 19-én tartott leleplezési ünnep alkalmából.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (694. Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénusz. Bevezetéssel ellátta Palágyi Lajos. 695—696. Roberto Bracco: Vége a szerelemnek! Vigjáték négy felvonásban. Ford. Radó Antal. 697. Kiss

Menyhért: Hol a Maros vize folyik. Elbeszélések.) — *Vidor Marcell: Liliomkehely.* Budapest, 1913. 95 l. Földesi Gyula nyomdája, Ungvár. (Versek.) — *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1911—1912. évi évkönyve.* Budapest, 1912. 393 l. Pátria-nyomda. Ára 6 kor. — *Gyulai Pál: Varju István.* Budapest, 1912. 151 l. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Franklin-nyomda. Ára 2 kor. (Először megjelent A Magyar Nép Könyvében. Szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Pest, 1854.) — *Kelecsényi János: Az esztétika alapvető elvei.* Budapest, 1913. 169 l. Franklin-nyomda. Ára 4 kor. (Ajánlva Beöthy Zsoltnak.) — *Olcsó Könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1685—1688. Szigligeti Ede: Gritti. Eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Kiadta és bevezette Morvay Győző. 1689—1692. Fraknoi Vilmos: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. Életrajz.) — *Széchenyi eszmevilága.* I. köt. Gaal Jenő, Beöthy Zolt, Prohászka Ottokár, Kenessey Béla, gróf Vay Gáborné és gróf Andrássy Gyula tanulmányai. Budapest, 1912. 183 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60 fill. — *A szikrutáviró.* A. Slaby tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta Kreuzer Géza mérnök. Budapest, 1912. 119 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 20 fill. — *A természettudomány fejlődésének története.* I—II. köt. Írta Wilhelm Bölsche. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1912. 144 + 111 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 2 kor. 40 fill. — *Kant-breviárium.* Kant világnézete és életfelfogása. A művelt ember számára Kant irataiból összeállította Gross Félix. Ford. Polgár Gyula. Budapest, 1912. 168 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60. f. — *Az emberiség jövője.* Írta Heinrich Schotzky. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1912. 127 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 20 fill. — *A vagyontudomány.* Írta J. A. Hobson. Ford. Sidó Zoltán. Budapest, 1912. 203 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 2 kor. — *A szociológia vázlat.* Írta G. Palante. Ford. Mikes Lajos. Budapest, 1912. 234 l. Franklin-Társulat. Ára kötve 1 kor. 60 fill. — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. Egy-egy kötet ára 1 kor. 90 fill. (Darwin: Egy természettudós utazása a föld körül. Ford. Fülöp Zsigmond. Két kötet.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám ára 30 fill. (698. Krúdy Gyula: Piros és a többiek. Elbeszélések. 699. Conan Doyle: A brigadéros házassága és egyéb történetek. Ford. Benedek Marcell. 700. Arany János: Gvadányi József, Szabó Dávid, Ráday Gedeon. 701. Michel Provins: Hogyan fognak meg bennünket. Ford. Benedek Marcell.) — *Vargha Zoltán: A görzsönyi Vargha-család története.* Budapest, 1913. 32 l. (Alapos levéltári kutatásokra valló geneológiai munka, mely Szinnyi József írói lexikonához is újabb adalékokkal szolgál. A család legnevezetesebb tagja Vargha Gyula, a kiváló költő és műfordító, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság r. tagja.) — *Jelentés a Regnum Marianum Egyesület működéséről.* Budapest, 1913. 28 l. (Az egyesület 1912-ben több mint 200,000 koronát költött könyvek és lapok nyomdai költségeire. Kiadásában jelenik meg: az Élet, Zászlónk, Nagyasszonyunk, Kis Pajtás, Diáknapta.)